

**FAHRUDDİN er-RÂZİ’NİN TEFSİRİNDE
ARAP ŞİİRİYLE İSTİŞHÂDİ**

Recep ÇAKMAK

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Zeki YILDIRIM**

2019

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Recep ÇAKMAK

**FAHRUDDİN er-RÂZİ’NİN TEFSİRİNDE
ARAP ŞİİRİYLE İSTİŞHÂDİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Zeki YILDIRIM**

ERZURUM - 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

17.01.2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “FAHRUDDİN er-RÂZİ’NİN TEFSİRİNDE ARAP ŞİİRİYLE İSTİŞHÂDİ” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

*Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.*

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

17.01.2019

Recep ÇAKMAK

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

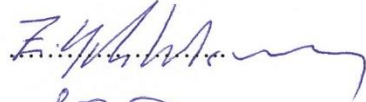
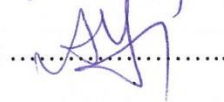
T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Zeki YILDIRIM.. danışmanlığında, Recep ÇAKMAK... tarafından hazırlanan
bu çalışma 17 / 01 / 2019... tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından.
Pamel. İslam... Bilimleri.... Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Zeki YILDIRIM İmza:
Jüri Üyesi Prof. Dr. Şehmus DEMİR İmza:
Jüri Üyesi Dr. Öğrt. Üyesi Ali YILMAZ İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1
I. FAHRUDDİN er-RÂZİ VE TEFSİRİ	1
A- Hayatı ve İlmi Kişiliği.....	1
B- Tefsiri	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN TEFSİRİNDE ŞİİRLE İSTİŞHÂD ve FARKLI TEFSİRLERDEN

ŞİİRLE İSTİŞHÂD ÖRNEKLERİ

1.1. KUR'AN TEFSİRİNDE ŞİİRLE İSTİŞHÂD ve ÖNEMİ.....	8
1.1.1. Kur'an Öncesi Arap Toplumunda Şiirin Yeri	8
1.1.2. İslamiyet ve Şiir	10
1.1.3. İstişhâd'ın Lûgat ve Istılah Manası	12
1.1.4. Şiirle İstişhâd'ın Önemi.....	12
1.1.5. İstişhâd Edilecek Şiirde Bulunması Gereken Özellikler	14
1.1.6. Şiirleriyle İstişhâd Edilen Şairlerin Tabakaları	14
1.1.7. Şiirle İstişhâd Yöntemine Başvuran En Eski Tefsirler.....	16
1.1.8. Başlıca Tefsir Çeşitleri ve Şiirle İstişhâdın Bunlarda ki Yeri	16
1.2. BEŞ FARKLI TEFSİRDEN ŞİİRLE İSTİŞHÂD ÖRNEKLERİ.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

RÂZÎ'NİN TEFSİR-İ KEBİR'İNDEN ŞİİRLE İSTİŞHAD ÖRNEKLERİ

2.1. FÂTİHA SÛRESİ (İSİMLERİ)	28
2.2. BAKARA SÛRESİ (الخلق, HALK (YARATMA) KAVRAMI)	29
2.3. BAKARA SÛRESİ (DOĞMADAN ÖNCE ÖLÜ OLMAK NE DEMEKTİR?)	32
2.4. BAKARA SÛRESİ (SECDEDEN MURAD İBADET DEĞİL TEŞRİFTİR) ..	33
2.5. BAKARA SÛRESİ (صلاة SALAT (NAMAZ) NE DEMEKTİR?)	35
2.6. BAKARA SÛRESİ (بلاء BELÂ (MUSİBET) KELİMESİ HAKKINDA).....	36

2.7. BAKARA SÛRESİ (AYETİ YANLIŞ ANLAYAN MÜCESSİMEYİ RED)....	37
2.8. BAKARA SÛRESİ (وسط “VASAT” IN MÂNASI).....	39
2.9. BAKARA SÛRESİ (شطر ŞATR KELİMESİ HAKKINDA BİLGİ).....	41
2.10. BAKARA SÛRESİ (الرفث er- REFES KELİMESİ HAKKINDA BİLGİ).....	43
2.11. BAKARA SÛRESİ (خمر “HAMR” IN SARHOŞLUK VEREN ŞEY MÂNASINA GELDİĞİ HAKKINDA BİLGİ).....	44
2.13. BAKARA SÛRESİ (ŞEYTAN CİMRİLİĞİ TAVSİYE EDER).....	48
2.14. ÂL-İ İMRAN SÛRESİ (KIYAMETTE YÜZLERİ AK VEYA KARA ÇIKANLAR).....	49
2.15. ÂL-İ İMRAN SÛRESİ (حَسْبُنَا اللَّهُ (HASBÜNALLAH) TABİRİNİN MÂNASI).51	
2.16. NİSA SÛRESİ (AYETTE GEÇEN YETİM يَتِيم KELİMESİ HAKKINDA).52	
2.17. NİSA SÛRESİ (EMİR VE İRADENİN FARKLI OLMASI).....	54
2.18. MAİDE SÛRESİ (RESÛLULLAH, VAHYEDİLEN HER ŞEYİ TEBLİĞ ETMİŞTİR)	56
2.19. A’RÂF SÛRESİ (MAHŞERDEKİ SUAL HAKKINDA MÜŞKİLE CEVAP).....	57
2.20. A’RAF SÛRESİ (KIYAMETTE AMELLERİN TARTILMASI).....	59
2.21. A’RAF SÛRESİ (ALLAH’IN RAHMETİNİN YAKIN OLUŞU HAKKINDA).....	61
2.22. A’RAF SÛRESİ (سنة SENE KELİMESİNİN MANASI)	62
2.23. TEVBE SÛRESİ (إِلَّا İLL KELİMESİNİN MANASI)	63
2.24. TEVBE SÛRESİ (ŞÂFİ’İN MİSKİN KONUSUNDAKİ GÖRÜŞÜNÜN DELİLLERİ).....	66
2.25. YUSUF SÛRESİ (HZ. YUSUF ASLA GÜNAHA KASTETMEDİ).....	67
2.26. HİCR SÛRESİ (AÇIKÇA TEBLİĞ EMRİ).....	69
2.27. NAHL SÛRESİ (تخوف TEHAVVÜF TABİRİNİN İZAHİ)	71
2.28. NAHL SÛRESİ (سجده SECDEDEN MAKSAT)	74
2.29. NAHL SÛRESİ (İBNU’R-RAVENDİ’NİN İDDİASINA RED)	75
2.30. İSRA SÛRESİ (تهجد TEHECCÜD LAFZİNİN ANLAMI)	76
2.31. TÂHÂ SÛRESİ (استوى ARŞA İSTİVA HAKKINDA).....	78
2.32. ENBİYA SÛRESİ (“HESAP YAKLAŞTI” DEYİMİNİN MANASI).....	80
2.33. ENBİYA SÛRESİ (İNSANIN ACELECİLİĞİ).....	82

2.34. YÂSÎN SÛRESİ (KUR'ÂN ŞİİR DEĞİL)	84
2.35. ŞÛRÂ SÛRESİ (TEBLİĞDEN ÖTÜRÜ ÜCRET)	86
2.36. KAMER SÛRESİ (قدر KADER NEDİR?).....	88
2.37. HAŞR SÛRESİ (المهيمن EL-MÜHEYMİN).....	90
2.38. SAFF SÛRESİ (NÛRUNU TAMAMLAMAK NE DEMEKTİR?)	91
2.39. KALEM SÛRESİ (HURUF-İ MUKATTA'A)	94
2.40. HÂKKA SÛRESİ (يمين YEMÎN KELİMESİ HAKKINDA)	96
2.41. MÜZZEMMİL SÛRESİ (KIYAMETİN DEHŞETİ)	97
2.42. KIYÂMET SÛRESİ (MU'TEZİLE'NİN İDDİALARINA CEVAP)	100
2.43. NEBE SÛRESİ (KAYNAR SU İÇERLER).....	102
2.44. TÂRIK SÛRESİ (ALLAH'IN KEYDİ)	104
2.45. ĞÂŞİYE SÛRESİ (ضريع DARÎ, YİYECEKLER)	105
2.46. FECR SÛRESİ (KAZIKLI FİRAVUN).....	107
2.47. ALAK SÛRESİ (با BÂ HARF-İ CERRİNİN MANASI).....	109
2.48. KUREYŞ SÛRESİ (قريش KUREYŞ KELİMESİ).....	110
2.49. MÂÛN SÛRESİ (معاون MÂÛN)	112
2.50. İHLÂS SÛRESİ (الصمد SAMED VASFI).....	114
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA	139
ÖZGEÇMİŞ.....	144

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FAHRUDDİN er-RÂZİ’NİN TEFSİRİNDE ARAP ŞİİRİYLE İSTİŞHÂDİ

Recep ÇAKMAK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM

2019, 144 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM (Danışman)

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ali YILMAZ

Yapmış olduğumuz bu çalışma Kur’an tefsirinde önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz Şiirle İstişhad’ın Fahrûddin er-Râzi tefsirindeki yeri ve önemi konusunda olacaktır.

Çalışmanın giriş bölümünde Fahrûddin er-Râzi ve Tefsiri başlığı altında Râzi’nin hayatı ve ilmi kişiliği biyografi türü kitaplardan derlenerek yazılmış daha sonra tefsiri hakkında bilgi verilmiştir.

Daha sonraki bölüm ise ikiye ayrılmıştır. Birinci bölümde eski Arap toplumunda şiir ve şiirle istişhad hakkında bilgi verildikten sonra Rivayet ve Dirayet tefsiri alanında yazılmış meşhur tefsirlerden şiirle istişhad örnekleri sunularak Kur’an tefsirinde şiirle istişhadın yeri ve önemi vurgulanmıştır.

İkinci bölümde ise, Râzi’nin tefsirinden belirlemiş olduğumuz 50 şiiri ve onun bu şiirlerle istişhadını göstermek suretiyle Kur’an ayetlerini açıklamada farklı ve ufuk açıcı bir bakış açısı sağladığını zaman zaman ise problemleri konulara çözüm üretme noktasında şiirden nasıl istifade ettiğini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın sonunda ise Razi tefsirinde belirlemiş olduğumuz yaklaşık altı yüz şiirin, eserin Arapçasında ve Türkçesindeki yerlerini, cilt ve sahife numaralarını ve beyitlerin son kelimelerinin bulunduğu bilgileri tablo halinde sunduk.

Sonuç bölümünde ise Râzi tefsirinde şiirle istişhadın kullanım amacı, yöntemi hakkında bilgi vermek suretiyle çalışmamızı tamamladık.

Anahtar Kelimeler: Râzi, Tefsir, Şiir, İstişhad, Dirayet, Rivayet

ABSTRACT**MASTER THESIS****FAKHR AL-DIN AL-RAZI'S ISTISHHAD WITH ARABIC POETRY IN HIS
TAFSIR****Recep ÇAKMAK****Advisor: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM****2019, Pages: 144****Jury: Prof. Dr. Zeki YILDIRIM
Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Assist. Prof. Dr. Ali YILMAZ**

The subject matter of this study we are carrying out will be the place and importance of Istishhad with Poetry in Fakhr al-Din al-Razi's tafseer, which, we believe, has an important place in the tafseer of the Qur'an.

In the introduction of the study, under the title of Fakhr al-Din al-Razi and His Tafseer, al-Razi's life and scientific personality has been compiled from various biography books and interpreted, and then information about his tafseer has been given.

The next chapter has been divided into two parts. In the first part, after some information about the poetry and istishhad with poetry in early Arab society has been given, the place and importance of istishhad with poetry in the tafseer of the Qur'an has been emphasized by giving examples for istishhad with poetry from well-known tafseers written in the fields of Narrative (al-Rivayah) and Acumen (al-Dirayah) tafseer.

In the second part, we have aimed to present 50 poems chosen from al-Razi's tafseer and show that, by means of istishhad with these poems, a different and seminal perspective has been provided on explaining the verses of the Qur'an, and how poetry is sometimes used to produce solutions for some problematic issues.

In the end of the study, in the form of a table, we have presented information, such as the location, the volume and page numbers in the Arabic and Turkish versions of the work, and the last words of the couplets, about approximately six hundred poems chosen from al-Razi's tafseer.

In the conclusion chapter, we have finalized the study by giving information about the aim and method of using istishhad with poetry in al-Razi's tafseer.

Key Words: Al-Razi, Tafseer, Poetry, Istishhad, al-Dirayah, al-Rivayah

KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ü.İ.F.D	: Atatürk Ünivresitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.s.	: Aleyhisselam
a.y.	: Aynı Yer
b.	: İbn (Oğul)
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
F.	: Fakülte
h.	: Hicri
hz.	: Hazreti
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
m.	: Miladi
r.a.	: Radiyallâhu Anh
r.h.	: Rahimehullah
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
trsz.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınlar
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Yüce Allah göndermiş olduğu resullerini hak davalarını destekler mahiyette birtakım mucizelerle desteklemiştir. Bu destek genelde peygamberin içinde doğmuş olduğu toplumun en güçlü ve iddali oldukları konularda olmuştur. Hz.Musa'nın Âsasını Hz.İsa'nın âma olan birini tedavi etmesini, ölüleri diriltmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Son Peygamber Hz. Muhammed (S.A.V) 'e ise, yaşadığı cahiliye arap toplumunu bir benzerinin getirilmesi hususunda aciz bırakacak olan edebi açıdan mucizevi bir özellik taşıyan Kur'an-ı Kerim'i göndermiştir. Çünkü cahiliyye Arap toplumuna peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed (S.A.V) 'in gönderildiği ortam, Arapçanın belagat ve fesahat açısından zirveye ulaştığı, şiir söylemenin bir sanat ve üsütünlük vesilesi sayıldığı bir ortamdı. Ümmi olduğu bilinen Hz.Muhammed'in muarızlarını şaşkına çevirecek bir edebi metinle onların karşısına çıkmış olması onlarda büyük bir şaşkınlığa yol açmış ve gelen vahyin güzelce ifade edilmiş bir şiir olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Yüce Allah ise ilahi kitabında Kur'an'ın şiir olmadığını ve Hz.Peygamber (S.A.V)'in de şair olmadığını (Hakka, 40-43) söyleyerek onların bu iddialarını boşa çıkarmıştır. Çünkü Kur'an bir beşerin benzerini getiremeyeceği mucizevi bir kitaptır. Bununla beraber Kur'an'ın doğru anlaşılıp yorumlanabilmesi için indiği ortamın dili ve bu dilin zirvesi sayılan şiirden yararlanmak pek çok müfessir için kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bununla beraber Kur'an tefsirinde şiirle istişhada karşı çıkanlar da olmuştur. Bunların gerekçeleri ise temel iki noktada toplanmıştır. Bunlar:

1-Şiir Kur'an ve hadiste yerilmiştir

2-Kur'an şiirle tefsir edilirse, şiir Kur'an'a asıl yapılmış olur. Bu sebeple onunla Kur'an'a delil getirilemez.

Büyük müfessir Fahrüddin er-Razî, Tefsir-i Kebir'inde şiirden sıkça yararlanmış pek çok önemli konuya şiirden getirdiği delillere açıklık kazandırmıştır.

Bizim bu çalışmamız ise Razî tefsirinde baştan sona kullanılan şiirlerin istişhad yönlerini ele alıp incelemekten oluşmaktadır. Yaptığımız çalışmada eserde aynı şiirin birden fazla yerde kullanıldığını tesbit etmekle birlikte, altıyüze yakın yerde şiirle istişhada başvurulduğunu gördük. Şiirlerin tercümesini yaparken eserin Türkçe

tercümesini referans noktası olarak kullandık. Ayrıca Tefsir-i Kebir'in tercümesinden faydalanmak isteyenler için ele aldığımız konunun kaynağını parantez içinde verdik.

Tezimiz biri giriş bölümü olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Fahrüddin er-Razî'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verdikten sonra tezimize konu olan tefsiri ile ilgili bilgiler verdik. Birinci bölümde ise, Kur'an tefsirinde bir yöntem olarak kullanılan şiirle istişhad hakkında bilgi verdik. Bu bilgiler cahiliyye arap toplumunda şiir ve önemi, istişhad ve şiirle istişhad kavramları ve farklı beş tefsirden getirdiğimiz şiirle istişhad örneklerinden ibarettir. İkinci bölümde ise tezimizin esas konusu olan Razî'nin Tefsir-i Kebir'inden tesbit etmiş olduğumuz elli şiiri ve bu şiirlerin konu oldukları ayetleri, mealleri ile birlikte verdikten sonra şiirlerin istişhad yönlerini açıklamaya çalıştık. Tezmizin sonunda ise, daha sonra yapılacak olan çalışmalara kaynak mahiyetinde olmak üzere Razî tefsirinde geçen bütün şiirlerin geçtiği yerleri cilt ve sahife numarası vererek oluşturduğumuz tablo yer almaktadır.

Bu çalışmayı hazırlamamda zihni alt yapımı oluşturan ve çalışma boyunca sabırla bana yön veren ve yardımcı olan çok değerli hocam Prof. Dr. Zeki Yıldırım'a ve çeşitli noktalarda bana rehberlik eden Okt. Murat Çiftli hocama minnet ve şükranlarımı arz ederken, çalışmamızın hayırlara vesile olmasını dilerim.

GİRİŞ

I. FAHRUDDİN er-RÂZÎ VE TEFSİRİ

A- Hayatı ve İlmi Kişiliği

Hicri 543/1149 yılında Ramazan ayının 25. gününde Rey şehrinde dünyaya gelen müfessirimizin ismi Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn b. Ali el-Kureşî et-Teymî, el-Bekrî, et-Taberistânî'dir. Daha sonra sahip olduğu şöhret ve ilimden dolayı el-Fahr b. el-Hatib ve Fahrüddin er-Razi lakablarıyla ün salmıştır. Künyesi Ebu'l-Fadl veya Ebû Abdillâh'dır. Soyu, Hz. Ebû Bekr'in aşireti olan Teymiyye Oğullarından geldiği için Kureyş Kabîlesine ulaşmaktadır. Bu sebeple nisbeleri arasında bir de "el-Bekrî el-Kureyşî" nisbesi vardır.¹ Onun 544/1150 yılında dünyaya geldiğini söyleyenler de bulunmaktadır.

Babası, Râzî'nin sahip olduğu ilmin ilk kaynağıdır. Rey hâtibi olarak tanınan babası Ziyaüddîn'dir.² Âlim olan bu kişi, ünlü müfessir Beğavî'nin öğrencisi olup³, zamanının Kelâm ilminde ileri gelen kimseleri arasında sayılırdı. Bu zat Eş'ari kelamı ile alakalı olarak "Gâyetü'l-Merâm fî ilmi'l-Kelâm" isminde iki ciltlik bir kitap yazmıştır.⁴

On altı yaşlarında olan Râzî babasının vefatından sonra Simnan'a gitti. Burada Kemâleddin es-Simnânî'nin derslerine katıldı.⁵ Daha sonra Rey'e geri döndükten sonra Sühreverdî el-Maktûl'ün talebelerinden biri olan Mecdüddin el-Cîlîden felsefe ve kelâm okudu. Cîlî ile beraber Merâğa'a gittikten sonra orada da ondan ilim tahsil etmeye devam etti.⁶ Gayreti ve üstün zekâsı ile kısa zamanda ilmi noktada kendini geliştirdi. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İbn Rüşd el-Hafîd, İzzeddin b. Abdüsselâm, Abdülkâdir-i Geylânî, gibi değerli âlimlerle aynı dönemde yaşamış olan Fahreddin er-Râzî, ilmi

¹ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâi İsmail b. Ömer İmâdü'd-Din, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1990, XIII, 55.

² İsmail Cerrahoğlu, *Fahrüddin er-Razi Ve Tefsiri*, A.Ü.İ.F.D., Sayı 2, Ankara 1977, 7.

³ es-Safedî, Selahuddin Halil b. Eybek, *Kitabu'l-Vâfi Bi'l-Vefâyat*, Darü'n-Neşr, Franz Steiner, 2.bsk. B. Paysbaden 1974, V, 248.

⁴ Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî Hayatı/Fikirleri/Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, 1.

⁵ İbn Hallikân, Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefâyâtü'l-Ayân ve Enbâu Ebnai'z-Zemân*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü Nehdeti'l-Misriyye, 1.bsk. Kahire 1948, III, 382.

⁶ İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-Ayân*, III, 382.

gayeler ile yapmış olduğu seyahatler sayesinde adını duyurmuştur.⁷ “Râzî, uzun süren seyahatleri ve çok güçlü iradesi sayesinde başta kelâm ilmi olmak üzere Felsefe, Tıp, Mantık, Astronomi, Fıkıh Usûlu, Tefsir, Edebiyat ilimlerinde ulaşılması çok zor bir mevki elde etmiştir. Onun bu durumunu Mevlânâ (v. 672/1273) şöyle ifade etmiştir: “*Hakikatı bulma yolunda akıl bir şey yapabilseydi, Fahreddin Râzî dahi sır ehli olurdu. Ama “tatmayan bilmez”*. Bu yüzden onun akli ve tahayyulatı hayretini artırdı.⁸ Brockelmann ise, onu “Akli ve Şer’î ilimlerde dünyanın imamı olarak tanıtır. Felsefe ile ilgili kitaplar yazdığı için kendisine “feylesof”; kelâm ile ilgili dikkat çeken şaheserler te’lif ettiği için “mütekellim”; tefsire damgasını vurup yeni bir çığır açtığı için “müfessir”; Fıkıh Usûlündeki derinliği sebebiyle de “el-İmâm” gibi lakapları almıştır.”⁹

Râzî kelâmında Eş’arî, fıkıhta da Şafîî olmasına rağmen, bilgisi ve tecrübesi arttıkça, Eş’arî kelâmının bazı esaslarına karşı çıkıp onları tenkit eder. Fıkıhta daima Şafîî olmakla birlikte, bazı meselelerde Şafîî’nin görüşlerini de eleştirmiştir.¹⁰ Buna rağmen Râzî, Eş’arî ve Şafîî mezhebinin temel kaynaklarında “İmam” ünvanıyla anılmaktadır.¹¹

Râzî, sahip olduğu zengin ilmi ve bununla birlikte onurlu duruşu sayesinde emirler, sultanlar ve melikler’in yanında yüksek makamlara sahip olabilmıştır.¹² Suret bakımından orta boylu, şişmanca, geniş omuzlu, top sakallı, güzel görünümlü, gür sesli, heybetli ve vakarlı biriydi.¹³ Hakiki bir imana ve ruhi bir olgunluğa sahip, zahid bir tarafı vardı. Allah’ın emirlerine uyma konusunda insanları uyarırdı. Vermiş olduğu hutbelerde zaman zaman kendisi ağladığı gibi dinleyicileri de ağlatırdı. Tefsirinin pek çok yerinde istiğfarlar ve dualar vardır. Mütevekkil bir kişiliğe sahip olması ve ilmine duyduğu güvenden dolayı fikirlerini muhataplarına karşı meydan okurcasına ortaya koyardı. Kerrâmilerle çok mücadele etmiş, birbirlerini küfre girmekle suçlamışlardı. Kerramiler, ona saldırma konusunda, karısına ve oğluna zina ve fiske ile iftirada bulunacak kadar ileri gitmişlerdi. Bu iftirayı duyan Fahrüddin “*Bu söylenenlerin*

⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Razi” mad., *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1994, XII, 89-95.

⁸ Mevlana Celaleddin er-Rumî, *Mesnev-i Şerif*, çev. Amil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972, V, 167, Beyt no, 4154-4155.

⁹ Zeki Yıldırım, *Râzî’nin et-Tefsîru’l-Kebîr’inde Fıkıh Usulü Uygulaması*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1997, 14.

¹⁰ Yıldırım, *Râzî’nin et-Tefsîru’l-Kebîr’inde Fıkıh Usulü Uygulaması*, 15.

¹¹ Yavuz, “Fahreddin er-Razi” mad., *DİA*, XII, 89.

¹² el- Askalanî, Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer, *Lisânu’l-Mizan*, 2. bsk. Beyrut 1971, IV, 427.

¹³ es-Safedî, *Kitabu’l-Vâfî*, IV, 249.

gerçekleşmesi mümkündür. Ancak Allah'a yemin olsun ki, asla Allah cisimdir, demeyeceğim” demiştir. Kerrâmîler’e karşı girdiği bu mücadele tefsirinde ve diğer eserlerinde görülmektedir.¹⁴

İslâm düşünce dünyasında eserleri ve fikirleri sayesinde çok değerli bir şahsiyet haline gelen Râzî, bununla birlikte sert eleştirilere tabi tutulmuştur. Sirâceddin el-Urmevî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Seyfeddin el-Âmidî, İbn Teymiyye ve Esîrüddin el-Ebherî, gibi farklı mezheplerin mensupları olan âlimler tarafından eleştirilmiştir. Nasîrüddîn-i Tûsî İbn Sînâ’nın el-İşârat’ına yapmış olduğu şerhte, Âmidî el-Me’âhiz ale’r-Râzî fî Şerhi’l-İşârat’ında, felsefî noktada Râzî’nin görüşlerini reddetmişlerdir. İbn Teymiyye, nasları belli felsefî düşüncelerin bakış açısı ile yorumlaması, şer’î delilleri zannî olarak kabul etmesi, imkân ve hudûs delillerini farklı şekillerde tahrir ederek bunları Kur’an ile temellendirmesi, haberî sıfatlarla alakalı nasları mecazî kabul ederek te’vil etmesi, Allah’ın âlemin dışında ve içinde olmakla nitelendirilemeyeceğini düşünmesi, klasik mantık prensiplerini kabul etmesi ve cismanî dirilişin mümkün olabileceğini ispat için atom nazariyesini kabul etmesi, farklı felsefî ve kelâmî konulardaki yaklaşımları ve metodları sebebiyle Râzî’yi eleştirmiştir.¹⁵

Râzî, hayatının ilk zamanlarında fakir biri iken son zamanlarında muhafızlarla korunmayı gerektirecek kadar büyük servete sahip olmuştur. Bu zenginliğin, dünürü Abdurrahman b. Abdülkerîm’den evlatlarına kalan miras ile sultanların kendisine sunmuş olduğu hediyelerin sonucunda oluştuğu nakledilmektedir.¹⁶ Râzî, Şevval ayının ilk günü 606 yılında (29 Mart 1210) Herat’ta Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur.¹⁷ Ayrıca Kerrâmîler tarafından zehirlenerek öldürüldüğü de kaynaklarda geçmektedir.¹⁸ İbn Hallikân’ın ifadelerine göre, kendisini mühlidlikle suçlayan kişilerin naaşına zarar vermelerini engellemek için vasiyeti üzerine Herat yakınlarında bulunan Muzdâhân köyü civarına defnedilmiştir.¹⁹

¹⁴ Cerrahoğlu, *Fahrüddin er-Razi Ve Tefsiri*, 10.

¹⁵ Yavuz, “Fahreddin er-Razi”, mad., *DİA*, XII, 93.

¹⁶ Yavuz, “Fahreddin er-Razi”, mad., *DİA*, XII, 89.

¹⁷ İbn Hallikân, *Vefayatu’l-Ayân ve Enbâu Ebnai’z-Zemân*, III, 381.

¹⁸ es- Sübkî, Tacüddîn, *Tabakâtü’ş- Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, Mısır 1964, V, 38.

¹⁹ İbn Hallikân, *Vefayatu’l-Ayân ve Enbâu Ebnai’z-Zemân*, III, 384.

B- Tefsiri

Farklı konularda eserler veren Râzî, daha sonra tefsir yazmaya karar vermiştir. Ancak tefsirini yazmaya ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Bazı surelerin sonlarında telif tarihleri bulunmaktadır. Bu tarihler vesilesiyle tefsirin, hayatının sonlarına doğru yazıldığı anlaşıyor. Bilinen kadarıyla Fatiha suresinin tefsirini mükemmel bir surette müstakil olarak yazmış, daha sonra öbür sureleri On'a eklemiştir.²⁰ Onun bu tefsiri yazmaktaki en büyük gayesi ise, Kur'ân'a gelebilecek her türlü saldırıyı aklî deliller ile durdurmaktır. Ayrıca altıncı yüzyılda İslam âleminde sosyal ve siyasi alanda yaşanan karışıklıklar, böyle bir eseri yazmaya onu sevk etmiştir.²¹ Bazı âlimler,²² Râzî'nin bu hacimli eserini bitiremediğini, onu sonradan öğrencilerinin tamamladığını ileri sürerlerken diğer bazıları ise, Râzî'nin bu eserini tamamladığını belirtirler.²³

Râzî tefsirinde rivayet ve dirâyet metotlarını beraber kullanmış, çok sayıda aklî çıkarımda bulunmak suretiyle naklî delilleri aklî delillerle desteklemiş ve bunları felsefî tartışmalarla temellendirerek incelemiştir.

Eserde mushaf düzeni temel alınmıştır. Fâtiha sûresini ayrıca tek ciltte ele alan müfessir tefsirdeki yöntemini bu ciltte sergilemiştir. Eserde her bir sûrenin tefsiri ayrıca bir kitap özelliğinde olmakla beraber kitaplar bablara ayrılmış, bablar ise meselelere (konulara) ayrılmıştır. Meseleler de zaman zaman mukaddime, latîfe, hüccet, vecih ve hüküm olarak alt başlıklar halinde işlenmiştir. Râzî âyetlerin tefsirine bazen filolojik izahlarda bulunarak, bazen sebab-i nüzulle alakalı bilgiler vererek, bazen farklı kıraatleri hatırlatarak, genellikle de âyetler arasında bulunan ilişkileri göstererek başlar.²⁴ Müfessir herhangi bir âyetin tefsirini yaparken çoğunlukla önce o ayeti izah edebilecek başka âyet veya âyetlere değinmiş, kendinden önceki âyetler ile olan alakasını kurmuş, daha sonra âyeti kıraat açısından değerlendirmiş, filolojik açıdan ayeti ele almış, son olarakta ayetten çıkarılabilecek anlamları detaylıca sıralamıştır.²⁵

²⁰ Cerrahoğlu, *Fahrüddin er-Razi Ve Tefsiri*, 13.

²¹ Yıldırım, *Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîr'inde Fıkıh Usulü Uygulaması*, 22.

²² İbn Hallıkân, *Vefayatu'l-Ayân ve Enbâu Ebnai'z-Zemân*, III, 381.

²³ es-Safedî, *Kitabu'l-Vâfi Bi'l-Vefâyat*, IV, 254.

²⁴ Ali Yılmaz, *Fahrüddin er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsüb Ve İnsicâm*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, 70, 71.

²⁵ Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb" mad., *DİA*, XXVIII, 348, 349.

Usul ve furu'daki akli kaideleri temel alan Râzî, tefsirinde akli unsura çokça yer vermiştir. Râzî'ye göre, sahih olarak bize ulaşan nakil, sahih akla ters düşmez. Çünkü her ikisinin de kaynağı aynıdır. İkisinin arasında gerçek manada bir karşıtlığın olması mümkün değildir. Râzî bu konuyu tefsirinde bizzat tatbik ederek ispat etmiştir.²⁶

Mefâtihü'l-Gayb'da kaynakları belirtilmeyen ve çoğunlukla senedi olmayan tekrar edilenler dışında 1600 hadis bulunmaktadır. Bu hadislerden 1062 tanesi Kütüb-i Sitte'de geçmekte olup, zayıf olduğu düşünülen rivayetler tenkide tabi tutulmaktadır. Tefsirde bulunan hadislerin önemli bir kaynağı ise Gazzâlî'nin İhyâ'ü ulûmi'd-dîn isimli eseridir. Râzî, çoğu zaman, tefsire ve hadise giren İsrâiliyat'ı rivayet teknikleri açısından ve aklî istidlâl yöntemleriyle eleştirmiş ve reddetmiştir.²⁷

Neshin Kur'an'da ki varlığını kabul etmekle birlikte Râzî, mensuh olan âyet miktarını az gösterme temayülündedir. Âyetler ve sûrelerin birbirleriyle olan ilişkisini önemseyen Râzî, bunu bazen bir ifadeden ortaya çıkabilecek muhtemel farklı anlamlar ile bazen de âyetler arasında olduğu düşünülen gizli ilişkilerin varlığını meydana çıkararak gerçekleştirir. Âyetlerde bulunan nazım konusunda hassasiyet göstermeyen müfessirleri tenkid eder. Râzî kırâatler konusu üzerinde de önemle durur. Arap dilinden ve şiirinden getirmiş olduğu deliller ile sahih ve meşhur olan kırâatlerin doğruluğunu ortaya koymaya çalışır. Farklı okuyuş vecihlerinden birini tercih eder, bunu âyetler ve sûreler arasında bulunan insicamı ve münasebeti dikkate alarak yapar.²⁸

Tefsirde en önemli konulardan biri, sahabe ve tabiîn neslinin tefsirleri hakkında bilgi sahibi olmaktır. Bu usûlü Râzî de temel esas olarak kabul etmiş, sahabe ve tabiîlerden gelen tefsir rivayetlerine, özellikle lugavi anlamlar, nüzûl sebepleri, hüküm verişleri kıraat açısından onlara büyük önem vermiştir. İbn Abbâs bunların başında gelir. İbn Abbas'ın tefsirle ilgili rivayetleri, Râzî'nin tefsirinde itibar ettiği ilk kaynaktır. Râzî, tefsirin en önemli kaynağı olan İbn Abbas'dan, kelimelerin umumi anlamlarını nakletmektedir.²⁹

Fahrüddin er-Râzî, almış olduğu eğitim ve yaşamış olduğu dönem sebebiyle kelâm meselelerinin üzerinde önemle durur, farklı mezheplerin bu konulardaki

²⁶ Cerrahoğlu, *Fahrüddin er-Razi Ve Tefsiri*, 16.

²⁷ Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb" mad., *DİA*, XXVIII, 349.

²⁸ Mehmet Adıgüzel, *Kıraatlar Açısından Fahrüddin Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'i*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1998, 446-448.

²⁹ Cerrahoğlu, *Fahrüddin er-Razi Ve Tefsiri*, 17.

görüşlerini tartışır. Bundan dolayı kelâm ilmin de Mefâtîhu'l-gayb çok değer verilen bir kaynaktır. Müfessir eserinde bütün gayretiyle Sünnî inancı savunmuştur. Eş'arî olmasından dolayı "cebr-i mütavassıt" olarak isimlendirilen yaklaşımı savunmuştur. Bununla birlikte Râzî'nin tefsirinde tasavvufî değerlendirmeler ve açıklamalar da fazlaca yer tutmaktadır. Bunun sebebi olarak Râzî'nin tefsirini tasavvufa meylettiği dönemde yazmış olması gösterilir. Onun bir ayetin izahını yaparken, beklenmedik yerde âyette geçen bir kelimededen işârî manalar çıkardığı, tasavvuf ehlinin delil olarak düşünmediği âyetlerden tasavvuf lehine sayılabilecek çeşitli manalar ve deliller çıkardığı ifade edilmiştir. Fahrüddin er-Râzî, tasavvufun en hassas konularından biri olan vahdet-i vücûd konusunu dahi şer'î ölçülere zarar vermeden ele alabilmiş, kabuledilebilir bir tarzla işârî tefsirin bir örneklerini sunmuştur.³⁰

İyi bir fâkih olan Fahrüddin er-Râzî'nin tefsirinde fikhî konular fazlaca yer almaktadır. Hususen ahkâm âyetlerinin tefsirini yaparken mezheplerin farklılıklarına genişçe yer verir, fıkıh usulü ile ilgili izahlar yapar; âyetlerden çıkarmış olduğu hükümleri ve bunların ne şekilde çıkarıldığını gösterir. Genellikle, Hanefî mezhebinden olan Cessâs ile Şâfiî mezhebinin görüşlerini savunmak için mücadeleye girer ve onun Ahkâmü'l-Kur'an adlı eserinden çeşitli alıntılar yapmak suretiyle ona cevap verir.

Müfessirimiz tefsirini yazarken bir taraftan Taberî'nin Camiu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an adlı rivayet tefsirinden, diğer yandan da Mutezile âlimlerinden faydalanmıştır. Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Müslim el-İsfahanî, Ebû Bekr el-Essam, Kadî Abdülcebbar ve özellikle, Zemahşerî'den, dil, edebiyat ve belâğat konularında çok istifade etmiştir. Râzî'nin ayrıca, lügat ve lafızlarla ilgili konularda Zeccâc ve el-Kaffâl'dan da istifade ettiğini görmekteyiz.³¹

Fahrüddin er-Râzî tefsiriyle kendisinden sonra gelmiş olan müfessirleri oldukça etkilemiş olup, hususen tefsirde dirâyet metodunu kullanmış olan müfessirler için kaynak mahiyetindedir. Kâdî Beyzâvî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, kendisi rivayet müfessiri olmasına rağmen İbn Kesîr, Ebüssuûd Efendi, İsmâil Hakkı Bursevî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, Ahmed Mustafa el-Merâgî, Muhammed Abduh, Reşîd

³⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 490-491.

³¹ Yıldırım, *Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîr'inde Fıkıh Usulü Uygulaması*, 23.

Rızâ, Elmalılı Muhammed Hamdi gibi bu alanın çok değerli âlimleri Mefâtîhu'l-gayb'dan büyük oranda etkilenmişler ve müstefid olmuşlardır.³²

Fahrüddin er-Razi'nin, yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz tefsiri, ilmi, aklî, ve diğer çeşitli yönlerden birçok önemli noktaları içermesi açısından, öteki tefsirlerden ayrılırken kendi zamanına kadar gelmiş olan kültür birikimini de muhafaza etmektedir. Eş'ari ekolünün temsilcisi konumunda olan Mefâtîhu'l-Gayb, aklî açıdan Kur'an yorumunun zirvesidir. Bu noktada, Eş'arî, Bakillânî, Cürcânî, İmâmu'l-Haremeyn ve Gazalî gibi önde gelen şahsiyetler ciddi gayretler ortaya koymuşlardır. Bu durum Râzî'nin eserinde zirveye ulaşmıştır. Bugün me'sur tefsirin zirvesi et-Taberî'nin tefsiri ise, er-Râzî'nin tefsiride akli tefsirin zirvesidir.³³

³² Cebeci, “Mefâtîhu'l-Gayb” mad., *DİA*, XXVIII, 349.

³³ Cerrahoğlu, *Fahrüddin er-Razi Ve Tefsiri*, 55-56.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN TEFSİRİNDE ŞİİRLE İSTİŞHÂD ve FARKLI TEFSİRLERDEN ŞİİRLE İSTİŞHÂD ÖRNEKLERİ

1.1. KUR'AN TEFSİRİNDE ŞİİRLE İSTİŞHÂD ve ÖNEMİ

1.1.1. Kur'an Öncesi Arap Toplumunda Şiirin Yeri

Şiir ve şair kelimelerinin iştikak ettiği kökün iptidai anlamı ve bunların taşıdıkları son manaları kazanmalarına kadar geçirdikleri safhalarla ilgili olarak ortaya atılan fikirler bir takım tahminlere ve kıyaslara dayanmaktadır. Eski Arap dil âlimleri şiir ve şairin شِعْر : “ş-‘-r” kökünden geldiğini kabul etmişler, bunları Kur'an'da “*farkına varmak, sezmek*” anlamında geçen شَعَرَ : “şa'ara” fiiline bağlamışlardır. Dilciler شَعَرَ “şa'ara” ve شَعُرَ : “şa'ura” fiillerine “*nazm etmek, şiir söylemek*” anlamı vermişlerdir. Şiir kelimesinin Sami bir menş'den gelen ve yine “*manzume, şiir*” karşılığı olan bir tabire bağlı olabileceği de düşünülmüştür. Macar müsteşrik Goldziher şair kelimesine “*tabiatüstü sihrî bir bilgiye sahip olan, sezile bilen*” anlamını vermiştir.³⁴ Şiir; klasik eserlerde, “*kasıtlı olarak vezinli ve kafiyeli söylenen söz*” şeklinde tarif edilmektedir. “*Kasıtlı olarak söylenmesi*” kaydıyla vezne uyan bazı âyet ve hadisler bu tarifi dışında kalmaktadır.³⁵ Çünkü Kur'an'a şiir ve Hz. Peygamber'e şair denilmesi Kur'an-ı Kerîm'de reddedilmiştir.³⁶

Şiir, yazı gibi kayıt vasıtalarına henüz mâlik olmayan kavimlerin tarihini, şan ve şerefini ebedileştirmek üzere müracaat ettiği bir tescil yoludur. Yazıyı yaygın bir şekilde kullanmaya başlamadan önce Araplar bu yola başvurmuştur.³⁷ Arapların İslâmiyet'ten önceki hayatlarından kalan en büyük sanat eserleri şiirleridir. Dillerinin gücünü bilen, sanatın yaşama ve yaşatma kudretini sezen araplar, şiirden her vesile ile faydalanmaya çalışmışlardır.³⁸ Kabileler halinde yaşayan Arapların arasında şiirin ve dolayısıyla şairlerin önemli bir yeri vardı. Öyleki şairler, kabîle veya kabileler birliğinin sözcüsü

³⁴ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul 1973, 2-3.

³⁵ Harun Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, 27-28.

³⁶ Yâsîn: 36/ 69; Hâkka: 69/ 41.

³⁷ Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*, 36.

³⁸ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 1.

olarak kendisine şekil veren muhitin mümessiliydi. Kabîle, hayatının, hissiyatının, mâzisindeki mefahirinin, zaferlerinin, düşmanlarına karşı beslediği kinin, onları küçültücü hicivlerin, her cephesiyle etrafını çeviren tabiatın en güzel ifadesini şairin sihirli sözlerinde bulur ve bütün bunları ondan beklerdi.³⁹ Bu yüzden kabileler güçlü savaşıtlara sahip olmak istedikleri gibi kendilerine güç katacak şairlere de ihtiyaç duyarlardı. Sosyal hayatın bu şekilde şaire ihtiyaç göstermesi, şaire toplum hayatında önemli bir mevki vermiştir. Dolayısıyla şair, müzakere heyetlerinin reisi, kavminin ileri gelen önemli kişisiydi.⁴⁰ Şairin konumunun böyle yüksek oluşundan dolayı bir kabile içinde bir şairin zuhur etmesi büyük sevince sebep olur eğlence partiler verilir, başka kabileler o kabileyi kutlamaya gelirdi. Şairler memleketin âlimi, tarihçisi, kâhini, sihirbazı, namus koruyucusu olup, herkesin üstünde bir itibara sahipti. Şairin, cinlerin ilhamlarına mazhar olduğuna inanıldığından kendisinden korkulur, hakkına hürmet ve riayet edilirdi. Şairler hâdiselerin ve tarihi olayların koruyucuları, bilgi nakledicileri idiler. Câhiliye döneminde Arapların başlarından geçen hâdiselere, âdâbına, bilgisine ve ahlakına dair elde edilen bilgiler şiir vasıtasıyla elde edilmiştir.⁴¹ Şüphesiz Câhiliye dönemi arap toplumundaki şairin ve şiirin önemini göstermesi açısından Muallakât⁴² çok önemli bir yer tutmaktadır. Rivayete göre muallakât, Câhiliye devri Arap yarımadasının çeşitli yörelerinde kurulan Ukâz vb. panayırlarda düzenlenen şiir yarışmalarında eleştiri süzgecinden geçerek seçilmiş, keten bezinden yapılmış tomarlara altın suyu ile yazılıp Kâbe'nin duvarına asılmıştır. Eski Arap şiiri derleyicisi Hammâd er-Râviye'nin ilk defa yedi muallaka kasidesi derlediğini, ancak şiirlerin Kâbe duvarına asıldığı yolundaki rivayetin kesin olmadığını belirtmektedir. Muallakât'ın adlandırılması ve Kâbe duvarına asılması hususunda olduğu gibi hangi şairlerin şiirlerinin bu derlemeye dâhil edildiği konusunda da farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İbn Abdürabbih muallakât şairleri olarak şu isimleri zikreder: İmrûülkays b. Hucr (ö. 545' e doğru), Tarafe b. Abd (ö. 564'e doğru), Hâris b. Hillize (ö. 570'e doğru), Amr b. Külsûm (ö. 584'e doğru), Antere b. Şeddâd (ö. 600), Züheyr b. Ebû Sûlmâ (ö. 609), ve Lebîd b. Rebîa (ö. 661), Ma'mer b. Müsennâ, Antere ve Hâris'in yerine Nâbiğa ez-

³⁹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 10.

⁴⁰ Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 37.

⁴¹ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi- I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Ankara, 2009, 72-73.

⁴² Muallakât: Câhiliye döneminde yedi (veya on) şaire ait seçkin kaside koleksiyonuna verilen ad. Süleyman Tülücü, "Muallakât", mad., *DİA*, XXX, 310-312.

Zübyânî ile Meymûn b. Kays el-A‘şâ’yı koyar. Ebû Zeyd el-Kureşî, İbn Abdürabbih’in listesinden Hâris b. Hillize’yi çıkarıp Nâbiğa ve A‘şâ’yı ilâve etmek suretiyle şairlerin sayısını sekize yükseltir. İbn Kuteybe bu şairlere Abîd b. Ebras’ı da ekler. Muallaka şairlerinin sayısını Nehhâs dokuz, Hatîb et-Tebrîzî ve Ahmed Emîn eş-Şinkîtî ona çıkarır. İbn Haldûn bu şairlere Alkame b. Abede’yi ekler. Ebû Bekir İbnü’l-Enbârî ile Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, şerhlerinde İbn Abdürabbih’in verdiği listeye bağlı kalmışlardır. Muallakât şairlerinin en eskisi, milâdî VI. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı kabul edilen İmruülkays b. Hucr’dur. Diğerleri bu asrın ikinci yarısında hayat sürmüştür. Bunlardan sadece Lebîd b. Rebîa müslüman olmuş ve İslâm devrinde de uzun müddet yaşamıştır.⁴³

1.1.2. İslamiyet ve Şiir

İslamiyet ile bu san’at yeni bir safhaya girmiştir. Müşrikler Hz. Peygamber’i “mecnun şâir” olmakla itham etmişlerdi.⁴⁴ Bunun üzerine müşrik devrin şiiri men’edildi: “Şâirlere gelince, onların peşinden sapıklar giderler. Onların her vâdide gerçekten ifrâta, mübalağaya düştüklerini ve yapmayacakları şeyleri söyleyen kimseler olduklarını görmedin mi?”⁴⁵ Ancak daha sonra bu yasaktan, tahdît ile, “İman edip iyi amelde bulunan, Allah’ı çok zikredenler...”⁴⁶ istisnâ edilmişlerdir. Esâsen İslâm, doğrudan doğruya şiiri ve mûsikîyi men’etmemiş, insanları kötü yola sevkeden bir mâhiyet aldıkları zaman bunları zararlı bulmuştur. Bunun yanı sıra hadiste de İslâm’a ve ahlaka mugayyir olmayan şiirin beğenildiği, hatta teşvik edildiği görülür. Hz. Peygamber, meşhur şairi Hassân b. Sâbit’i, “Onları hicvet, Cibrîl seninledir” , “Allahım Onu Rûhulkudûs ile destekle”⁴⁷ gibi sözleriyle müşrikleri hicvetmesi için teşvik etmiştir. Bu sözler, o zamanki Arap toplumu açısından şuan ki bir basın propagandası gibi etkili olan şiir silahından Hz. Peygamber’in de yararlandığını ortaya koymaktadır.⁴⁸ Bununla birlikte Hz. Peygamber şiirden sadece bir silah olarak yararlanmamıştır. Hz.

⁴³Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi- I Cahiliye Dönemi*, 177-178; Ayrıca bkz. Tülücü, “Muallakât”, mad., *DİA*, XXX, 310-312.

⁴⁴ Saffat: 37/ 36.

⁴⁵ Suarâ: 26/ 224-226.

⁴⁶ Suarâ: 26/ 227.

⁴⁷ Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhü’l-Buhârî*, I-IX, Mısır: el- Müniriyye, trsz. “Edeb”: 91.

⁴⁸ Ögmüş, *Kur’an Yorumunda Şiirin Yeri*, 42.

Peygamber'in yanında Câhiliye dönemine ait sohbetlerin edildiği, şiirlerin okunduğu 100' den fazla mecliste hazır bulunduğu ve ashabın aralarındaki bu konuşmalarına bir şey demediği ve zaman zaman onlarla birlikte bu konuşmalara tebessüm ettiğine dair haberler vardır.⁴⁹ Nitekim Hz. Peygamber şair Hassân için mescide özel bir minber koydurmuştu. Hassân minbere çıkıp Hz. Peygamber'i öven ve onu savunan şiirler okurdu. Hz. Peygamber, Hassân için, “*Allah, elçisini savundukça Hassân'ı Rûhulkudüs'le destekler*” buyurmuştur.⁵⁰ Ayrıca Hz. Peygamber'in yolculuklarında da şiir okunduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Kadınların da bulunduğu bir yolculuk sırasında nağmeli şiirlerle develerini yürütmekte olan bir şahsa “*Yavaş sür ki fincanlar kırılmasın*” diyerek takılmıştır.⁵¹

Dinin ruhunu iyi kavramış olan ilk halifeler de şiire karşı olumsuz bir tavır sergilemediler. Ancak insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebebiyet verebilecek hiciv türüne karşı bir takım tedbirler almışlardır. Bu bağlamda Hz. Ömer (r.a.), Kureyş ve ensarın birbirleriyle ilgili olarak önceden söylemiş oldukları hiciv türü şiirlerin okunmasını yasaklamıştır.⁵² İslam toplumunun birliği ve fertlerin şeref ve haysiyetlerini muhafaza için gerekli olan bu gibi tedbirlerin dışında ilk halifelerin şiire karşı olumsuz bir tavır sergiledikleri görülmemiştir. Aksine, şiiri teşvik eden şairleri ve onların şiirlerini değerlendiren sözler rivayet edilmiştir. Örneğin, Hz. Ebû Bekir, Nâbiğa ez-Zübyânî ile ilgili olarak “*Şiiri en güzel ve en ahenkli, karihası (fikir kabiliyeti) en geniş olan şair odur*” demiştir.⁵³

İslâmiyet'le beraber şiire başka bir alâka vesilesi daha doğmuştur: Yeni dinin istinad ettiği Kur'ân ve hadisi anlamak ve izah etmekte (gramer ve lügat güçlükleri husûsunda) eski şiirden istifade edilmiştir. Bu vesile ile özellikle Kur'an tefsiri konusunda şiirle istişhada başvurularak birtakım izahlar yapılmıştır. Bunun örneklerini ileride göreceğiz.

⁴⁹ Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *el- Câmiu'l- kebîr*, I-VI, Dârü'l- cil, Beyrut 1998, Edeb: 70.

⁵⁰ Tirmizî, Edeb: 70.

⁵¹ Buhârî, Edeb: 90.

⁵² Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 45.

⁵³ Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 46.

İslâmiyeti müteakip şiir ehemmiyetini korumakla beraber, değişen ictimai şartlara bağlı olarak şâirin mesleği ve hayattaki yeri değişmiştir. Bu, bilhassa şâirin eski siyâsi nüfuz ve tesirini kaybetmesine müncer oldu.⁵⁴

1.1.3. İstişhâd'ın Lûgat ve İstilah Manası

İstişhâd, sözlükte, şâhit gösterme, şâhit tutma, şehid olma,⁵⁵ birşeyi delil olarak öne sürmek⁵⁶ anlamlarına gelir. Arap dilliler ise bu kelimeyi, bir kaide ortaya koymak için Kur'an'dan veya Arapça'sına güvenilen Araplar'ın sözlerinden getirilen delil anlamında kullanmaktadırlar. Bu manada şahidin çoğulu olarak “şevâhid” kullanılmaktadır.⁵⁷

“Bunun ıstılahla ilgili tarifine rastlayamadık. Ancak âyetle istişhâd, hadisle istişhâd, şiirle istişhâd gibi kullanılan terimlerden hareket ederek genel bir tarifini yapabiliriz. Buna göre, Arap dilinde istişhâd, herhangi bir konuyu, dildeki müşkül sözcükleri, gramerle ilgili bir meseleyi, edebi bir sanatı açıklamak veya ispatlamak üzere, bir âyeti veya bir hadisi, ya da şiirleri delil olarak getirmektir.”⁵⁸ Şeklinde tarif edilebildiği gibi kısaca “*bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek*”⁵⁹ olarak ta tarif edilebilir.

1.1.4. Şiirle İstişhâd'ın Önemi

Kur'an-ı Kerim arapça olarak indirilmiş bir kitaptır. Kur'an'ı doğru bir şekilde anlayabilmek için onun diline her anlamda vâkıf olmak gerekir. Dil, kendisini konuşan milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihin bir özeti gibidir.⁶⁰ Ve dil kendini en iyi ve güçlü olarak kullanıldığı toplumun edebiyatında gösterir. Bundan dolayıdır ki Kur'an tefsirinde özellikle sarf, nahiv ve belagât noktasında ortaya çıkan müşkülleri eski arap

⁵⁴ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 17-19.

⁵⁵ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 1968, III, 240-241.

⁵⁶ İbrahim Mustafa, Hamid Abdülkadir, Ahmed Hasan Zeyyat, Muhammed Ali Neccar, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1986, 497.

⁵⁷ Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 69.

⁵⁸ Ali Eroğlu, ‘Şiirle İstişhâd Ve İstişhâd Açısından Medârik’, *A.Ü.İ.F.D.*, Sayı 11, Erzurum 1993, 326.

⁵⁹ İsmâil Durmuş, “İstişhâd”, mad., *DİA*, XXIII, 396.

⁶⁰ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, İstanbul 1993, 140.

şiiirine müracaat ederek çözümleme, anlama ve yorumlama çabaları bir yöntem olarak tefsir tarihinde ilk zamanlardan itibaren kullanılmıştır. Fakat bu kullanım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bazı âlimler tefsirde şiirle istiştâdı doğru bulurken bazıları bunu reddetmişlerdir. İbn-i Abbâs'ın “*Şiir Arabın divanıdır. Kur'an'dan bir kelimenin mânasını anlayamadığımız zaman, Arabın divanına müracaat eder, bilmediğimizi ondan öğreniriz*” demesi sahabe devrinde bile tefsirde şiirden faydalandığını göstermektedir. Nitekim, Ebû Bekr İbnül-Enbârî⁶¹ (328/939) ' ye göre sahabe ve tabiînlerin, Kur'an'ın garib ve müşkilini izah etmek için şiirden şahit getirdikleri tespit edilmiştir. Fakat Arap gramerinden habersiz bazı kimseler, şiirle istiştâd edildiği takdirde, şiirin Kur'an'a bir asıl yapılmış olacağını; ayrıca Kur'an ve sünnette kötölenen bir şeyi şahit getirmenin doğru olmayacağını iddia ederek, Kur'an tefsirinde şiirle istiştâdı kabul etmezler. Halbu ki bu, şiiri Kur'an'a asıl yapmak değildir. Kur'an'daki bazı sözcüklerin şiirle açıklanması demektir.⁶² İbnül-Enbârî, Kur'an ve hadiste yerilmiş olan şiirin Hz. Peygamber ve ashabını hicveden müşriklerin şiirleri olduğunu belirtir. Bu konuda olumsuz bir tavır sergilediği düşünülenlerden biri Ahmed b. Hanbel' dir. Kendisine Kur'an'a dair bir soru sorulduğu esnada yanında bulunan bir adamın bir beyit okuduğu, Ahmed b. Hanbel'in “*Bundan hoşlanmıyorum*” diyerek tavır koyduğu rivayet edilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in bu tavrını, şiirin tefsirde kullanılmasına bütünüyle karşı olduğu şeklinde anlayanlar olduğu gibi âyeti zahir mânasından çıkarıp Arap kelâmında az kullanılan başka mânalara çeken kimeselerin davranışlarını kastederek hoşnutsuzluk gösterdiğini belirtenler de olmuştur.⁶³ Bütün bu tartışmalara rağmen şiirle istiştâd bir yöntem olarak tefsirde sıkça kullanılmıştır. Bu yöntemi sistemli ve yoğun bir şekilde uygulayanlar, hicrî II. Asırda Basra ve Kûfe'de gelişen nahiv mezheplerine mensup Ebû Ubeyde Ma'mer b. El-Müsennâ (ö. 210/824), Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el- Ferrâ (ö.207/822) ve Ebü'l-Hasen el-Ahfeş (ö.215/830) gibi ilim adamları olmuştur.⁶⁴

⁶¹ Ebû Bekr İbnül-Enbârî: Arap dili ve edebiyatı, Kur'an ilimleri ve hadis âlimi. Emin Işık, “Ebû Bekr İbnül-Enbârî”, mad., *DİA*, XXI, 24-26.

⁶² es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâleddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, Dârul-Hadis, Kahire 2006, II, 343-345.

⁶³ Ögmüş, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 136.

⁶⁴ Harun Ögmüş, *Taberî Tefsîrinin Şiirle İstiştâd Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi*, Bir Müfessir Olarak Muhammed B. Cerîr Et-Taberî Sempozyumu, 1. Bsk., Konya 2010, 90.

Gelmiş geçmiş pekçok müfessir şiirle istişhâd'a başvurmuştur. Öyleki bu gelenek yakın zamana kadar devam edegelmiştir. Yakın zaman müfessirlerinden olan Musa Kâzım (1920), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1942), Ahmed Mustafa el-Merâğî (1945) tefsirlerinde şiirle istişhâd'a yer vermişlerdir. Müfessirlerin bu konuda ki metodları ilk önce Kur'an ve sünnete başvurmadır. Her iki kaynaktada bir şey bulamamaları durumunda şiirle istişhâd'a yönelmişlerdir.⁶⁵

1.1.5. İstişhâd Edilecek Şiirde Bulunması Gereken Özellikler

Şiirle İstişhâd ile ilgili tartışmalı diğer bir konu ise istişhâd yapılacak şiirde bulunması gereken özellikler hakkında olmuştur. Bu konudaki en önemli prensiplerden birisi, kelâmın fasih olmasıdır. Fasih olmayan bir kelâm şahit olarak kullanılmaz.⁶⁶ Bu konudaki diğer önemli bir husus da, istişhâd edilecek şiir hicrî ikinci asrın son çeyreğine kadar olan zaman diliminde söylenmiş olması gerekir.⁶⁷ Bu iki önemli kuralın yanı sıra, söyleyenin bilinmesi⁶⁸, güvenilir bir râvî tarafından nakledilmesi⁶⁹, delil getirildiği meseleye delâletinin kesin olması, ittifak edilen bir hususa aykırı olmaması⁷⁰ ve delil getirildiği konuda zaruret içermemesi şevâhidle ilgili diğer önemli prensipleri oluşturur. Ancak kaynaklarda şairi meçhul veya râvisi belirtilmeyen birçok şiirin bulunması, pratikte bu prensiplere kâfi derecede riayet edilmediğini gösterir. Bununla birlikte Asmaî (ö. 216/831), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Ebû Ubeyde (ö. 210/825) ve İbnü's-Sellâm el-Cumahî (ö. 232/846) gibi II. ve III. asırda yaşayan dilcilerin kasıtlı olarak başka şairlere nispet edilen şiirleri açık yüreklilikle ayıklamaya çalışmaları, şevâhidin sağlamlığı konusunda genel hatlarıyla titizlik gösterildiği kanaatini oluşturmaktadır.⁷¹

1.1.6. Şiirleriyle İstişhâd Edilen Şairlerin Tabakaları

Ulema şiirleriyle istişhâd edilen şairleri birtakım tabakalara, bölümlere ayırmıştır. İstişhâd açısından, şairlerin tabakalarının bilinmesi şahid olarak ortaya

⁶⁵ Eroğlu, 'Şiirle İstişhâd Ve İstişhâd Açısından Medârik', 327.

⁶⁶ Hındavî, Hasan, *Menâhîcu's-Sarfiyyîn ve Mezahibuhum*, Dımaşk 1989, 167.

⁶⁷ Süyûti, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâleddin, *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv*, (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, 27.

⁶⁸ Süyûti, *el-İktirâh*, 38.

⁶⁹ Süyûti, *el-İktirâh*, 29.

⁷⁰ Süyûti, *el-İktirâh*, 40.

⁷¹ Ögmüş, *Taberî Tefsîrinin Şiirle İstişhâd Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi*, 90-91.

konacak olan şiiirden en iyi şekilde istifade edilebilmesi için önemlidir. Şairler özellikle yaşadıkları zamanlara göre çeşitli şekillerde tasnif edilmişlerdir. Bunlar içerisinde en yaygın olarak kabul edilen tasnif şudur:

1- Cahiliyyûn, bunlar İslâm'dan önce yaşamış olan İmru'l-Kays ve A'sâ gibi şairlerdir.⁷²

2- Muhadramûn, hem Cahiliye ve hem de İslâm devrinde yaşayan Lebîd ve Hassân gibi şairlerdir.⁷³

“Bu iki tabaka şairlerinin şiirleri ittifakla hücedir.”⁷⁴

3- İslâmiyyûn, Asr-ı saadette yaşayan Cerir ve Ferazdak gibi şairlerdir ki bunlara “Mutekaddimûn” da denilir.⁷⁵ “İlk üç gruptaki şâirler topluca kudama (eskiler) diye anılırlar”⁷⁶

4- Muvelledûn üçüncü tabakadan sonra gelen Beşşâr İbn Bürd ve Ebû Nuvâs gibi şairlerdir ki bunlara “Muhdesûn” (yeni şâirler) adı da verilmektedir.⁷⁷

Edebi ilimlerden lugat, sarf ve nahivde ilk üç gruba dâhil olan şairlerin şiirleriyle istişhâd edilir ve en son 150 (767) yılına kadar devam eden bu devirlere “ihticâc (istişhâd) asrı” adı verilir. Şiirleriyle istişhâdın câiz görüldüğü en son şair İbrâhim b. Herme' dir (ö. 150/ 767). Ebû Amr b. Alâ gibi bazı dilciler, kendi dönemlerinde yaşayan birçok şairi yeni kabul ederek şiirleriyle istişhâd etmemişlerdir. Bununla birlikte müvelledûn içerisinde güvenilir ve sağlam olanların, özellikle dil âlimlerinin sözleriyle istişhâdı câiz görenler olmuştur. Nitekim Sîbeveyhi ile Ahfeş el- Evsat yeni şairlerin ilki olan Beşşâr b. Bürd' ün, Zemahşerî de Ebû Temmâm' ın şiirleriyle istişhâd etmiştir. Belâgat ilimleri olan Meânî, Beyân ve Bedî' de ilk üç tabakaya ait şairlerin şiirlerinin yanında müvelledûnun, hatta Arap olmayan şairlerin şiirleriyle de istişhâd câiz görülmüştür.⁷⁸

⁷² Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, *Hizânetü'l-Edep ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-Arab*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1984, I, 5.

⁷³ Bağdâdî, *Hizâne*, I, 6; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 5-8.

⁷⁴ Bağdâdî, *Hizâne*, I, 6.

⁷⁵ Süyûtî, *el-İktirâh*, 38.

⁷⁶ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 7.

⁷⁷ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 7.

⁷⁸ Durmuş, “İstişhâd”, XXIII, 396.

1.1.7. Şiirle İstişhâd Yöntemine Başvuran En Eski Tefsirler

İbn Abbas'a nispet edilen rivayetler bir kenara bırakılırsa şiirle istişhâd yöntemine başvuru en eski tefsirler Basra ekolüne mensup olan Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı ve Ahfeş'in *Meâni'l-Kur'ân*'ı ile Kûfe ekolüne mensup olan Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ıdır. Takriben bir asır sonra yaşayan İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân* ve *Garîbü'l-Kur'ân* adındaki eserlerinde de şiirle istişhâd yöntemine geniş ölçüde yer verilmektedir.⁷⁹

1.1.8. Başlıca Tefsir Çeşitleri ve Şiirle İstişhâdın Bunlarda ki Yeri

Tefsir, rivayet ve dirayet tefsiri olmak üzere iki ana kola ayrılır. Rivayet tefsiri; başta Kur'ân ile, Hz. Peygamber, ashab ve tâbiünden Kur'ân'ı açıklayıcı mahiyette nakledilen rivayete dayalı olarak yapılan tefsirdir.⁸⁰

Re'y tefsiri de denilen dirâyet tefsiri ise icthada dayalı olarak yapılmaktadır. Bu tefsir türünde, Arap dilinin lafızlarını ve delâlet ettiği mânaları bilen, sebep-i nüzule, neshe vb. Kur'ân tefsirinde lüzumlu olan ilimlere vâkıf olan müfessir, Kur'ân-ı Kerim'i icthadına dayanarak tefsir eder.⁸¹ Rivayet tefsiri merviyatta dayanırken dirâyet tefsiri daha çok icthada dayanmaktadır. Şiirle istişhâd bu açıdan değerlendirildiği zaman dini bir nakle dayanmadığı için dirayet tefsirinin kapsamına girer ve nitekim şiir dirayet tefsirinin kaynakları arasında sayılmıştır.⁸² Bununla birlikte, şiirle istişhâd rivayet tefsiri içinde değerlendirenler de olmuştur.⁸³ Çünkü şiir de genelde rivayete dayanır. Bu genel bilgileri verdikten sonra şimdi belli başlı tefsirlerden şiirle istişhâd örneklerine geçebiliriz

⁷⁹ Ögmüş, *Taberî Tefsîrinin Şiirle İstişhâd Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi*, 91.

⁸⁰ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut trsz., I, 156.

⁸¹ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 256.

⁸² Sadreddin Gümüş, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990, 105-113.

⁸³ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, MÜİF Yayınları, İstanbul 2008, 131-132.

1.2. BEŞ FARKLI TEFSİRDEN ŞİİRLE İSTİŞHÂD ÖRNEKLERİ

1- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî' nin (ö. 310/923), “*Camîu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*” adlı eserinde yer alan şiirle istiştâh örneği:

Ayet:

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا
وَجَعَلَ لَكُم سَرَابًا تَقِيْكُمْ الْحَرَّ وَسَرَابًا تَقِيْكُمْ بَاسَكُمْ كَذٰلِكَ
يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلٰیكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسَلِّمُوْنَ

(Nahl, 21)

“Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve sizi savaşta koruyacak zırhlar yarattı”⁸⁴

Şiir: ⁸⁵ وَمَا أَدْرِى إِذَا يَمَمْتُ وَجْهًا / أُرِيدُ الْخَيْرَ أَيُّهُمَا يَلِيْنِيْ

“Ben hayır murat ederek bir yöne yöneldiğimde bana (hayır ve şerden) hangisinin geleceğini bilmem.”⁸⁶

İstiştâh Yönü: Taberî, ayette sıcaktan koruyacak elbiselerin anılıp buna karşın soğuktan koruyan elbiselerin zikredilmemesini açıklamak üzere eserinde iki görüşe yer vermiştir: Birincisi, Kur'an'ın ilk muhataplarının sıcak iklimde yaşamaları sebebiyle sıcaktan kaynaklanan sıkıntıları yakinen yaşadıkları halde soğğun olumsuzluklarından haberdar olmamalarıdır.⁸⁷ Bu durumda soğğun olumsuzluklarından haberi olmayan bir topluma bundan bahsedilmesinin bir anlamı yoktur. İkinci görüş ise sıcaklığın zikredilmesinin soğuk için bir karine olduğu ve bundan dolayı açıkça zikredilmediğini,

⁸⁴ en-Nahl: 14/81.

⁸⁵ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2.Bsk. Kahire 1954, XIV, 157.

⁸⁶ Ögmüş, *Taberî Tefsîrinin Şiirle İstiştâh Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi*, 95.

⁸⁷ et-Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, XIV, 156.

bu kullanımın Arap dilinde mevcut olduğunu ileri süren yorumdur.⁸⁸ Taberî, bu yorumu “başkaları da şöyle demiştir” diyerek verdikten sonra buna delil olarak şu şiiri zikreder:

وَمَا أَدْرِ إِذَا يَمَمْتُ وَجْهًا / أُرِيدُ الْخَيْرَ أَيُّهُمَا يَلِينِي

“Ben hayır murat ederek bir yöne yöneldiğimde bana (hayır ve şerden) hangisinin geleceğini bilmem.”

Şair şiirinde, yöneldiği hayrı zikretmiş olduğu için “Hangisinin bana geleceğini bilmem” derken gelebilecek olan diğer şeyin şer olduğu karineyle zaten anlaşılmaktadır. Bu kullanımın Arap dilinde var olduğunu Taberî, şiirden getirmiş olduğu bu delille ortaya koymuştur Ancak Taberî, rivayete dayalı olan birinci görüşü doğruya daha yakın bulur.⁸⁹

2- Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseffî'nin

“Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl” adlı tefsirinde yer alan şiirle istişhâd örnekleri:

1.Örnek:

Ayet:

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ
وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ
شُرَكَؤُا لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ

(En'âm, 94)

"Bugün, sizi ilk defa yarattığımız zamanki gibi yapayalnız huzurumuza geldiniz, size verdiğimiz her şeyi arkanızda bıraktınız. Allah'ın size göre ortağı olduklarını iddia

⁸⁸ et-Taberî, Camiu'l-beyan, XIV, 156,157.

⁸⁹ et-Taberî, Camiu'l-beyan, XIV, 157.

ederek yardımlarına, şefaatlara güvendiğiniz ortakları yanınızda görmüyoruz. Aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş, güvendidiklerinizin hepsi kaybolup gitmiştir.”⁹⁰

Şiir: ⁹¹فوالله لولا البين لم يكن الهوى / ولولا الهوى ما حنَّ للبين ألف:

“Yemin ederim ki vuslat olmasaydı, aşk da olmazdı. Aşk olmasaydı âşık fırakdan dolayı özlemezdi.”⁹²

İstişhad Yönü: Ayette geçen (بَيْنَ) kelimesi kullanıldığı yere göre farklı anlamlar alabilmektedir. Bunun örneği ise yukarı da vermiş olduğumuz şiidir. “Beyitteki birinci (بَيْنَ) vuslat, ikincisi “fırak” anlamındadır. Bu şiir Medârik’te “لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ” *Andolsun ki aranızdaki bağlar parçalandı (kesildi)* ” ayetindeki (بَيْنَ) kelimesinin vuslat manasına geldiğine delil olarak getirilmiştir.”⁹³

2. Örnek:

Şiir: ⁹⁴يَا رَبِّ تَسْلُبْنِي لَا حُبَّهَا أَبَدًا / وَيَرْحُمُ اللَّهُ عَبْدًا قَالَ آمِينَ

“Ey Rabbim ! Onun sevgisini, ebediyen benden alma”

“Âmîn” diyen kula Allah rahmet etsin”⁹⁵

İstişhad Yönü: Neseî bu şiiri (امين) kelimesindeki “elif” in uzatarak (medd yaparak) آمين şeklinde okunduğuna şâhid olarak getirmiştir. Bununla birlikte Neseî, aynı ifadenin med yapmadan آمين tarzında okunduğuna da aşağıdaki şiiri şâhit göstermiştir.⁹⁶

تَبَاعَدَ فِي فُطْحُلٍ إِذْ سَأَلْتُهُ

أَمِينَ، فَزَادَ اللَّهُ مَا بَيْنَنَا بُعْدًا⁹⁷

“Eğer ondan bir şey istersem Futhul benden uzaklaşır. (Böyle yaptığı için) Allah aramızdaki uzaklığı artırsın, Âmîn”⁹⁸

⁹⁰ En’âm: 6/94.

⁹¹ Neseî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2005, I, 523.

⁹² Eroğlu, *Şiirle İstişhâd Ve İstişhâd Açısından Medârik*, 335.

⁹³ Eroğlu, *Şiirle İstişhâd Ve İstişhâd Açısından Medârik*, 335.

⁹⁴ Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, I, 34.

⁹⁵ Eroğlu, *Şiirle İstişhâd Ve İstişhâd Açısından Medârik*, 332.

⁹⁶ Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, I, 34.

⁹⁷ Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, I, 34.

⁹⁸ Eroğlu, *Şiirle İstişhâd Ve İstişhâd Açısından Medârik*, 333.

Nesefî, böylece şiirden getirdiği iki farklı delillerle (امين) kelimesi için farklı okumaların mümkün olabileceğini ortaya koymuştur.

3- Muhammed b. Ömer b. Huseyn b. Ali el-Kureşî et-Teymî, el-Bekrî, et-Taberistânî olan Fahrûddin er-Râzî'nin “*Mefâtîhu'l-Gayb*” isimli eserinden şiirle istişhâd örnekleri:

1.Örnek:

Ayetler:

أَفَامِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ
أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلُبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ
أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ

(Nahl, 45-47)

“Fesat plânları yapanlar, Allah'ın, kendilerini yere batıracağından yahut hissedemeyecekleri cihetlerden kendilerine azabın gelip çatacağından emin mi oldular? Yahut onlar, dönüp dolaşırlarken, Allah'ın kendilerini yakalayivermesinden bir eman mı aldılar ki? Onlar hiçbir surette Allah'ı aciz bırakıcı değildirler. Yoksa onlar, Allah'ın, kendilerini tedricen azaltmak suretiyle cezalandırmasından mı emin oldular? Demek ki Rabbin, hakikaten çok şefkatli, çok merhametlidir.”⁹⁹

Şiir: ¹⁰⁰ تَخَوُّفُ الرَّجُلِ مِنْهَا تَامِمًا قَرْدًا / كَمَا تَخَوُّفُ عُودِ النَّبْعَةِ السَّفْنُ

“ O deveyi yolculuk azar azar yedi bitirdi (onu zayıflattı). Aynı, eğenin yay ağacını azar azar yediği gibi...”

⁹⁹ Nahl: 16/45-47.

¹⁰⁰ Râzî, Fahrûddin, et-*Tefsîru'l-Kebîr* (*Meâtîhu'l-Gayb*), et-Matbaatu'l-Behiyyeti'l Mısıriyye, Kahire 1938, XX, 39, Ayrıca bkz., (et-*Tefsîru'l-Kebîr*'in tercümesi, 14, 30).

İstîşhad Yönü: Yukarıdaki ayetlerde geçen “tehavvüf”ün hangi manaya geldiği konusunda Râzi iki görüşe yer vermiştir:

Birinci görüş: “ “Havf”¹⁰¹ masdarının, “tefa’ül” vezninde olan hali Tehavvüftür. Arap dilinde, *حَفْتُ الشَّيْءَ وَتَخَوَّفْتُهُ* “o şeyden korktum” şeklinde söylenir. Bu bilgilere göre ayetin anlamı, ilk önce azap etmez, öncelikle onları korkutur, azab ise bu korkutmadan sonra olur. Allah Teâlâ’nın korkutması, öncelikle bir zümreyi yok etmesi, daha sonra gelen zümrelerin bundan dolayı korku ve endişeye kapılması şeklinde olur.”¹⁰²

İkinci görüş: “Tehavvüf”, tedricen derece derece noksanlaştırmak¹⁰³ manasıdır.

Hiz. Ömer (r.a) ’in, minberden şu şekilde hitap ettiğı rivayet edilir: “Bu ayet hakkında ne düşünürsünüz?” Orada bulunanlar sustular, hiçbir şey söyleyemediler. Bu durum yaşanırken Hüzeyl Kabilesi’ne mensup olan yaşlı biri bulunduğı yerden doğrularak: “Bu bizim lehçemizde bulunur.” “Tehavvüf”, safha safha (azar azar) eksiltmek anlamına gelir” dedi. Hiz. Ömer (r.a) de: “Arapların kendi şiirlerinde bunu kullandıklarını duydun mu?” diye sordu. Yaşlı kişi “Evet, şâirimizin şöyle bir şiiri var” :

تَخَوَّفَ الرَّجُلُ مِنْهَا تَامِمًا قَرْدًا / كَمَا تَخَوَّفَ عُودَ النَّبْعَةِ السَّفْنُ

“O deveyi yolculuk azar azar yedi bitirdi (onu zayıflattı). Aynı, eğenin yay ağacını azar azar yediğı gibi...” Bu şiirden sonra Hiz.Ömer: “Ey insanlar, divanlarınıza sım sıkı sarılınız, bu durumda şaşmazsınız” dediğı zaman, cemaat, “Bizim divanımız nedir?” diye sordular. Hiz.Ömer, “Divanınız cahiliyye şiiridir. Orada, kitabınızın tefsiri, manası vardır” diyerek cevap verdi.”¹⁰⁴

Râzi bu iki görüşü verdikten sonra bu konu ile ilgili olarak son sözünü şöyle söylemiştir. “Ayette geçen, safha safha eksiltmekten, onların yaşadığı yerlerin çevresinde ki olaylar kastedilmiştir. Allah Teâlâ kitabında, “Şimdi görmüyorlar mı ki o yeryüzünde gelip, onun etrafında (tedricen) eksiltilip duruyoruz”¹⁰⁵ buyurmaktadır. Bu izaha göre ayetin manası, “Allah Teâlâ, onlara azab etme noktasında aceleci olmaz. Onların yaşadıkları yerlerin çevresinde bulunan, komuşu köylere ve beldelere ulaşarak

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, IX, 99.

¹⁰² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XX, 39, (14, 229).

¹⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, IX, 101.

¹⁰⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XX, 39, (14, 229-230).

¹⁰⁵ Enbiya: 21/44.

o yerleri noksanlaştırır (yok eder). Sıra onlara gelince o zaman onları da yok eder” şeklindedir.”¹⁰⁶

Râzî, burada verdiği örnekte Hz.Ömer’in telkiniyle eski arap şiirinin Kur’an tefsirinde kullanıldığını ortaya koymuştur. Böylece Râzî, Hz.Ömer’in de teşvikiyle şiirle istişhadı ölçü alarak ikinci görüşü tercih etmekle kalmamış bu ikinci görüşü ayrıca diğer bir ayetle (Enbiyâ, 44) teyit etmiştir.

2.Örnek:

Ayet:

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ
لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

(Münafikûn, 1)

“(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor, Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduğunu da biliyor.”¹⁰⁷

Şiir: ¹⁰⁸ *إِنَّ الْكَلَامَ لَفِي الْفُؤَادِ وَ إِنَّمَا / جُعِلَ اللِّسَانُ عَلَى الْفُؤَادِ دَلِيلًا*

“Kelam (söz), muhakkak ki gönülde olandır. Lisan ise gönüle tercüman kılınmıştır ancak.”

İstişhad Yönü: Râzî, insanın gönlünden geçirdiklerine “kelam” denilebileceğini öne süren fikirleri açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır. “Münafıkların “lafız”da yalancı olmadıkları açıktır, çünkü o münafıklar Hz. Muhammed (a.s) ’in Allah Teâlâ’nın resulü olduğunu söylüyorlardı. Söylemiş oldukları bu sözleri ise doğrudu. Bu nedenle münafıkların, söylemiş oldukları sözden (lafz’dan) ayrı başka bir lafızda “yalancı” olduklarını kabul etmek gerekir. Yalancı oldukları bu lafız ise onların gönüllerinden

¹⁰⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XX, 39, (14, 230).

¹⁰⁷ Münafikûn: 63/1.

¹⁰⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I, 20, (1, 24).

geçen sözleridir.”¹⁰⁹diyerek “kelam”ın sadece insan dili ile ifade edilmiş şeylere denilemeyeceğini, insanın gönlünden geçirdiklerine de “kelam” denileceğini şiirden getirmiş olduğu bu delille ortaya koymuştur. Tabi ki söz ve fiillerimizde kasıt ve niyet de çok önemlidir.

4- Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensâri el-Kurtubî'nin “el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân” adlı eserinden şiirle istişhâd örneği.

Ayet:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ
فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

(Tevbe, 60)

“Sadakalar, Allah’dan bir farz olarak, ancak fakirlere, yoksullara, bu iş üzerine memur olanlara, kalbleri alıştırılmak istenenlere, kölelere, esirlere, borçlulara, Allah yolunda ve yolda kalmışlara mahsustur. Allah alîm ve hakîmdir.”¹¹⁰

Şiirler: ¹¹¹ أَمَّا الْفَقِيرُ الَّذِي كَانَتْ حُلُوبُهُ / وَفَقَّ الْعِيَالُ فَلَمْ يُتْرَكْ لَهُ سَبْدٌ

“Fakire gelince, onun sağmal devesi çoluk çocuğunun ihtiyacına denk düşüp de Geriye kendisine hiçbir deve kalmayandır.”

لَمَّا رَأَى لُبْدُ النَّسُورِ تَطَايَرَتْ / رَفَعَ الْقَوَادِمَ كَالْفَقِيرِ الْأَعْزَلِ ¹¹²

“Kartallarının sonuncusu lübed(kartallar)in uçuştuklarını görünce, O da kanatlarında uçuşu sağlayan ön tereklerini, uçamayan omurgasız kuş gibi kaldırdı.”

¹⁰⁹ Râzî, et-Tefsîru 'l-Kebîr, I, 20, (1, 24).

¹¹⁰ Tevbe: 9/60.

¹¹¹ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensâri, el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Dâru İhyâi't-Turâs'il-Arabiyy, Beyrut trsz., VIII, 169.

¹¹² Kurtubî, el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân, VIII, 169.

İstîşhad Yönü: Kurtubî, ayette geçen fakir ile miskîn arasında nasıl bir fark olduğu veya ikisi arasında bir farkın olup olmadığı hususunda ortaya çıkmış olan farklı şu görüşlere yer vermiştir. Birinci görüş: “Yakub b. es-Sikkât, el-Kutebî ve Yunus b. Habib, fakirin yoksuldan daha iyi hallice olduğu görüşündedirler. Derler ki: Fakir, kendisine kısmen yeterli olabilecek ve kendisini ayakta tutabilecek bir şeylere sahip olan kişidir. Miskîn (yoksul) ise hiçbir şeye sahip olmayandır”¹¹³ Bu görüşte olanlar kendilerine şu şiiri delil olarak getirmişlerdir:

أما الفقير الذي كانت حُلُوبُهُ / وَفَقَّ الْعِيَالُ فَلَمْ يُتْرَكْ لَهُ سَبْدُ

“Fakire gelince, onun sağmal devesi çoluk çocuğunun ihtiyacına denk düşüp de Geriye kendisine hiçbir deve kalmayandır.”

Ayrıca “Dil bilgini ve hadis ehlinden bir topluluk da bu görüştedir ki, Ebu Hanife ile Kadı Abdulvehhab bunlar arasındadır.”¹¹⁴ Bu beyiti el-Cevheri şöyle açıklamıştır: Beyitte geçen "denk düşmek" tabiri, mesela, filanın sağmal devesi çoluk çocuğuna denktir, denilince, onun verdiği süt ihtiyaçlarına yetecek kadardır, fazlası yoktur, demek olur.¹¹⁵ Bu görüşün karşısında olanlar ise “bunun aksini söyleyerek miskini, fakirden daha iyi hallice kabul ederler. Bunlar da yüce Allah'ın: “*Gemiye gelince o, denizde çalışan yoksullara ait idi*”¹¹⁶ buyruğunu delil gösterirler. Yüce Allah bu buyruğunda yoksulların denizdeki gemilerden birisine sahip olduklarını haber vermektedir. Kimi zaman böyle bir gemi çokça miktardaki mala dahi eşit olabilir. Bu görüşün sahipleri, Hz. Peygamber (sav) ‘in fakirlikten Allah'a sığındığına dair rivayet edilen duası ile de görüşlerini desteklerler. Yine Hz. Peygamber’in (sav) şöyle dediği de rivayet edilmiştir: “*Allah'ım beni miskin (yoksul) olarak yaşat ve miskin olarak canımı al.*”¹¹⁷ Şayet miskinın durumu fakirden daha kötü olsaydı, bu iki rivayet arasında çelişki olurdu. Zira Hz. Peygamberin fakirlikten Allah'a sığınmakla birlikte ondan daha kötü bir hale sahip olmayı dilemesine imkân yoktur. Nitekim yüce Allah onun duasını kabul buyurmuş ve yüce Allah'ın kendisine fey olarak vermiş olduğu bir miktar mala sahip olduğu halde ruhunu kabzetmiştir. Ancak beraberinde bütün ihtiyaçlarına yetecek kadar

¹¹³ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, VIII, 168-169.

¹¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, VIII, 169.

¹¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, VIII, 169.

¹¹⁶ Kehf: 18/79.

¹¹⁷ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî, Dâru İhyâ't-türâsî'l-Arabî*, Beyrut trsz., Kitâbü'l-Zühd: 37, IV, 577.

mal da yoktu. İşte bundan dolayı zırhını rehin bırakmıştı. Bu görüşün sahipleri derler ki: Bir çobanın söylediği nakledilen beyitin, bu hususta delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü çoban sadece fakir bir kimsenin belli bir durumda sütünü sağacağı bir devesinin bulunduğundan söz etmektedir.”¹¹⁸ Bu görüşleri verdikten sonra Kurtubî, fakirin miskinden daha düşkün olduğuna dair şiirden getirilen şu delile de eserinde yer vermiştir.

لَمَّا رَأَى لُبْدُ النَّسُورِ تَطَايَرَتْ / رَفَعَ الْقَوَادِمَ كَالْفَقِيرِ الْأَعْزَلِ

“Kartallarının sonuncusu lübed (kartallar) ın uçuştuklarını görünce, O da kanatlarında uçuşu sağlayan ön tereklerini, uçamayan omurgasız kuş gibi kaldırdı.”

Burada şair, “uçmaya gücü yetmeyen, bundan dolayı da omurgası kopmuş ve yere yapışmış bir kuş gibi oldu, demek istemektedir.”

Bu görüşte olanlar “derler ki: Fakirin Arap dilindeki anlamı fakirliğin sıkıntı ve zorluğundan dolayı sırtındaki fakra'ları (yani omurları) alınmış kimse demektir. Bundan daha zor ve sıkıntılı bir hal ise bulunamaz. Şanı yüce Allah: “Yeryüzünde dolaşmaya gücü yetmeyen...”¹¹⁹ buyruğu ile onlara dair haber vermektedir.¹²⁰

Bu konuda ki üçüncü görüş ise “fakir ile miskin aynı şeydir, isim itibariyle farklı olsalar bile mana bakımından aralarında fark yoktur.”¹²¹

Kurtubî, aynı konuda şiirlerle istişhad edilerek ortaya konulan bu farklı görüşleri verdikten sonra kendisi de bu konuda şöyle demektedir. “Lafzın zahiri miskin fakirden farklı olduğunu ve her ikisinin ayrı bir sınıf olduğunu, ancak sınıflardan birisinin diğerinden daha ileri derecede ihtiyaç sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. İşte bu bakımdan onları tek bir sınıf olarak kabul edenin görüşü de doğruya yakın görünmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.”¹²²

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 169.

¹¹⁹ Bakara: 2/273.

¹²⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 169.

¹²¹ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 170.

¹²² Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 170.

5- Ebül Kasım Cârullah Mahmud bin Ömer bin Ahmed el-Zemahşerî'nin “*el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*” adlı eserinden şiirle istişhad örneği:

Ayet:

إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ

(Kıyamet, 23)

“(Onlar) Rablerine bakarlar”¹²³

Şiir: ¹²⁴ وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ / وَالْبَحْرُ دُونَكَ زِدْتَنِي نِعَمًا

“Önünde deniz olduğu halde, yardım bekleyerek sana baktığımda, beni mutlulukla doldurdun...”

İstişhad Yönü: “Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu, mü'minlerin kıyamet günün de Allah'ı görebilecekleri konusunda bu ayete dayanırlar”¹²⁵ Bu konuda farklı bir görüş ortaya koyan Mu'tezile mezhebinin Rûyet'e birtakım itirazları vardır. İtirazlarında dayandıkları iki temel öncülleri bulunmaktadır.

“İlki, ayetin görünen manasının, Allah'ın görülebilmesine delil teşkil etmediği; ikinci olarak ise, bu ayet konusunda yapmış oldukları te'vildir. Birinci konu da Mu'tezile âlimleri şunu derler: *نَظَرَ* fiilinin harf-i cerri ile beraber kullanılmakta olan *إِلَى* fiilinin anlamı, “görmek” anlamında değil, görme fiiline sebep olan durum manasına gelmekte, bu durum ise, görmek amacıyla görülecek olan birşeye doğru, gözbebeğinin çevrilmesidir.¹²⁶ Gözün nazarı yani bakması, görmeye oranla aynı, aklın, bilmeye,

¹²³Kıyamet: 75/23.

¹²⁴Zemahşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Riyâd, Thk. Adil Ahmed Abdul-Mevcud, Ali Muhammed Muavvîd, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1998, VI, 270.

¹²⁵Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 227, (22, 303).

¹²⁶Kâdî Abdülcebbâr, *Tenzîhü'l-Kur'ân Ani'l-Metâin*, Darun-Nehdatil-Hadîse, Beyrut trsz, 442.

dinlemenin, duymaya oranı gibidir. Nasıl ki aklın bakması, bilmenin öncülü; dinlemek işitmenin öncülü ise, gözün bakması da, görmenin öncülüdür.”¹²⁷

Mu'tezile “nazarın” (bakmanın), görme manasına gelmediğine dair ayetlerden, Arapça’dan ve şiirden deliller getirmiştir. Biz konumuz gereği Mu'tezile’nin bu konuda şiirden getirmiş olduğu şu delile yer veriyoruz:

“وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ / وَالْبَحْرُ دُونَكَ زِدْتَنِي نِعَمًا”

“Önünde deniz olduğu halde, yardım bekleyerek sana baktığımda, beni mutlulukla doldurdun...”

Zemahşeri: “إلى harf-i cerri ile birlikte kullanılmakta “nazar” fiili, kimi zaman intizar yani beklenti-gözleme anlamına gelebilmekte ve şiirde de görüldüğü gibi نَظَرَ fiili umma, beklenti (رَجَوْتُ) anlamında kullanılmıştır”¹²⁸ demektedir. Ayette de bu fiil (نَظَرَ) umut, beklenti anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla Mutezile, bu ayetten Allah’ın görülebilceğine dair bir anlam çıkarılmasının mümkün olmadığını şiirden de getirdiği bu delille iddia etmektedir.

¹²⁷ Kâdî Abdülcebbâr, Ahmed b. Halîl b. Abdullah el-Hemedânî el-Esedâbâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (Çev.: İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, I, 392.

¹²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, VI, 270.

İKİNCİ BÖLÜM

RÂZÎ'NİN TEFSİR-İ KEBİR'İNDEN ŞİİRLE İSTİŞHAD ÖRNEKLERİ

2.1. FÂTİHA SÛRESİ (İSİMLERİ)

Fâtiha Kur'an'ın hem özeti hem de önsözü olarak değerlendirilir. “Bir şeyi açan” ya da “bizzat kendini açan” manasına gelen ismi, Hz. Peygamber'in bu sûreyi Fâtihatü'l-Kitab olarak isimlendirmesinden dolayıdır.¹²⁹ Ayrıca Fâtiha sûresi Kur'an'ın başka bir yerinde (Hicr, 87) es- Seb'ul-Mesânî (Tekrarlanan Yedi) olarak isimlendirilmiştir. Sûreye Hz. Peygamber tarafından Ümmü'l Kitab isminin de verildiği kaynaklarda geçmektedir.¹³⁰ Sûrenin yedi ayet olduğu ittifakla sabittir. Vahyin başlangıç döneminde Hz. Peygamber'e bir bütün olarak tek seferde indirilen ilk sûredir. Dolayısıyla Fatiha sûresi Mekke dönemine ait bir sûredir.¹³¹

Râzî sûrenin tefsirini yaparken üç yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Biz çalışmamıza konu olarak aşağıdaki örneği seçtik.

Şiir: ¹³²نَصَبْنَا أَمْنًا حَتَّى ابْذَعْرُو / وَصَارُوا بَعْدَ الْفَتْهِمْ سُلَالًا

“Bayrağımızı diktik de düşmanlarımız darmadağın oldular. Birbirine tutkun bir topluluk iken, hastalıklı kimselere dönüverdiler.”

İstişhad Yönü: Razi Fatiha Süresine verilen isimleri anlatırken “Fâtihatü'l-Kitâb” ve “Hamd” isimlerine değindikten sonra “Ümmül Kur'an” ismine geçmiş ve Fâtiha'ya bu ismin verilmiş sebeplerini şu şekilde açıklamıştır. Birinci sebep: “Ana demek, bir şeyin aslı, esası demektir. Kur'an'ın amacı dört konuyu zihinlere yerleştirmektir. İlâhiyât (Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatları ile alakalı meseleler), meâd (ahiret hayatı ile alakalı meseleler, nübüvvet (Peygamberlik müessesesi ile alakalı meseleler) son olarak Kazâ ile Kaderin Allah'ın iradesinde olduğunu ortaya koymaktır.”¹³³ “Kur'an-ı Kerim'in en temel amacının, bu dört gayeye matuf olması ve Fâtiha Sûresinde de bu dört amacı içermesinden dolayı, ‘Ümmü'l Kur'an' olarak

¹²⁹ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yay. 9. bsk. İstanbul 2011, 15-16.

¹³⁰ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 2000, 1.

¹³¹ İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 17-18.

¹³² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I, 175, (1, 247).

¹³³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I, 173, (1, 245).

lakablandırılmıştır.”¹³⁴ İkinci sebep: “İlâhî kitapların tümü üç amaca yönelmiştir. Ya dil ile Cenab-ı Hakk’ı medh-ü senâ etmek, ya Allah Teâlâ’ya ibadet ve hizmetle meşgul olmak veya müşahede ve mükâşefeyi istemektir.”¹³⁵ Üçüncü sebep: “Tüm ilimlerin amacı ya rubûbiyyetin büyüklüğünü veya kulluğun acziyetini ortaya koymaktır.”¹³⁶ Fâtiha sûresinin bu ismi almasının sebebi de bu iki amacı içerdiği içindir. Dördüncü sebep: “İnsanların ilmi faaliyetleri, ya Cenab-ı Hakk’ın zâtını, fiillerini ve sıfatlarını bilmek içindir ki burda bahsedilen usûl ilmîdir; ya da Allah Teâlâ’nın vermiş olduğu hükümleri ve yüklemiş olduğu mükellefiyetleri bilmek içindir ki, burda bahsedilen ise furû ilmidir; veya insanın iç temizliği, İlâhî mükâşefelerin ve ruhanî nurların inkişaf etmesi amacına yönelik ilimdir. Kur’an-ı Kerim’in maksadı, burada bahsedilen bu ilimleri açıklamaktır. İşte Fatiha Sûresi, bu üç amacı kusursuz bir şekilde içermektedir”¹³⁷ Bundan dolayı Fâtiha Sûresi bu ismi almıştır. Râzi bu dört sebebi zikrettikten sonra beşinci sebepte “Ümmül Kur’an” ifadesindeki “el-Ümm” kelimesinin, askerin diktiği sancak manasına¹³⁸ geldiğine dair rivayete yer verdikten sonra bu manada Kays b. El-Hutaym’ın “*Bayrağımızı diktik de düşmanlarımız darmadağın oldular. Birbirine tutkun bir topluluk iken, hastalıklı kimselere dönüverdiler.*”¹³⁹ Şiirini delil getirerek “Fâtiha Sûresi, aynı zamanda “Ümmül Kur’an” olarak da isimlendirilmiştir. Çünkü, askerler sancaklarına nasıl sığınıyorlar ise, müminlerin sığınağı da Fâtiha sûresidir”¹⁴⁰ diyerek, Râzi Fâtiha Sûresine “Ümmül Kur’an” ismin verilmesinin bir sebebini de şiiirden getirdiği bu delil ile açıklamıştır.

2.2. BAKARA SÛRESİ (الْبَقَرَة, HALK (YARATMA) KAVRAMI)

Sûre ismini 67-73. ayetlerde geçen kıssadan almıştır. Bu kıssa İsrailoğulları’nın fâil-i meçhul cinayetleri aydınlatmak için kurban ettikleri ineğin kıssasıdır.¹⁴¹ Dönem olarak büyük bir kısmı hicretin ilk yıllarında olmak üzere tamamı hicretten sonra indirilen ilk sûredir. Sûre’nin 281. ayeti, Hz. Peygamber’ e indirilmiş olan son ayet

¹³⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I, 173, (1, 246).

¹³⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I, 173, (1, 246).

¹³⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I, 173, (1, 246).

¹³⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I, 173, (1, 246).

¹³⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I, 175, (1, 247).

¹³⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I, 175, (1, 247).

¹⁴⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, I, 175, (1, 247).

¹⁴¹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 31.

olarak kaynaklarda geçmektedir.¹⁴²Toplam 286 ayetten oluşan sûre Kur'an'ın en uzun sûresidir.¹⁴³

Râzî, Bakara sûresinin tefsirini yaparken 135 yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz 12 örnek şunlardır:

Ayet:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

(Bakara, 21)

“Ey insanlar sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet (kulluk) yapın ki takva sahibi olasınız”¹⁴⁴

Şiirler: ¹⁴⁵ وَلَا أَنتَ تَفْرَى مَا خَلَقْتَ وَبَعْضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ لَا يَفْرَى

“Yemin olsun ki sen, kafandan uydurduğun şeyleri iftira ediyorsun. Halbu ki bazıları ise kafalarında bir şey tasarlıyorlar ama başkasına iftira olarak söylemiyorlar.”

¹⁴⁶ وَلَا يَأْطُ بِأَدْيِ الْخَالِقِينَ وَلَا آيْدَى الْخَوَالِقِ إِلَّا جِدَّ الْأَدَمِ

“Deriyi ölçüp biçen kadın ve erkek işçilerin elinde ancak derinin güzeli gıcırdar.”

İstişhad Yönü: Râzî ayette geçen “Halk” kelimesinin “ölçüp biçmek ve düzeltmek”¹⁴⁷ manalarına geldiğini söyledikten sonra bu konuda âyet, Arapça ve şiirden getirdiği şu delilleri sunar:

¹⁴² Esed, *Kur'an Mesajı*, 3.

¹⁴³ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 32.

¹⁴⁴ Bakara: 2/21.

¹⁴⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II, 97, (2, 102).

¹⁴⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II, 97, (2, 102).

¹⁴⁷ Râgıb el-İsfahânî, el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Fadl, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, 224.

“Âyetten deliller: أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *“Halıkların en güzeli”*¹⁴⁸ yani takdir edip, ölçüp biçenlerin en güzeli; وَتَخْلُقُونَ إِفْكَاً *“Ve bir yalan düzüyorsunuz”*¹⁴⁹ Yani ölçüp biçip bir yalan uyduruyorsunuz.¹⁵⁰ Şiirden getirdiği delilleri yukarıda sunduk. Arapçadan getirdiği deliller ise “Arap, mukayese yaparak nalınını ölçüp biçip, düzelttiği zaman خَلَقَ النَّعْلَ *“Nalını düzeltti”*¹⁵¹ şeklinde ifade ederler. Yine Araplar, doğruluğu olmayan ifadeler için أَحَدِيثُ الْخُلُقِ *“Uydurulmuş olan laflar, ifadesini kullanırlar.”*¹⁵²

Râzi âyetten, şiirden ve Arapçadan getirdiği bu deliller ile “Halk” kelimesinin takdir etmek (ölçüp biçmek) ve düzeltmek manasına geldiğini ortaya koyduktan sonra Kadı Abdülcebbar’ın “‘Halk’ ifadesi takdir anlamına gelen bir fiildir. Dolayısıyla Kelimenin lûgavi anlamı bunun sadece Allah’tan olmasını gerekli kılar.”¹⁵³ Görüşüne cevap olarak Râzi şöyle der. فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *“Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir.”*¹⁵⁴ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ, *“Hani çamurdan sen kuş gibi olan bir şey yapıyordun”*¹⁵⁵ ayetleri bunun aksini söyler. Çünkü bu ayetlerde “Halk” kelimesi Kur’an’da başka varlıklar için de kullanılmıştır. Bununla birlikte “Cenâbı Hakk fiillerinin, faydalarını ve neticelerini bilerek yaptığından dolayı, sadece O’nun fiilleri böyledir. Bu sebeple de hâlik olarak isimlendirilmeye O layık olmuştur.”¹⁵⁶ Demek suretiyle Râzi bu görüşe cevap vermiştir.

¹⁴⁸ Mü’minun: 23/14.

¹⁴⁹ Ankebut: 29/17.

¹⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 96-97, (2, 102).

¹⁵¹ Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-Âmüdî, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm İlâ Mezâyel Kur’ani’l-Kerim*, Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabi, Beyrut trsz., I, 59.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 88.

¹⁵³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhü’l-Usûli’l-Hamse*, 538.

¹⁵⁴ Mü’minun: 23/14.

¹⁵⁵ Maide: 5/110.

¹⁵⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 97, (2, 103).

2.3. BAKARA SÛRESİ (DOĞMADAN ÖNCE ÖLÜ OLMAK NE DEMEKTİR?)

Ayet:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

(Bakara, 28)

“Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sizler ölüler idiniz de, o sizi diriltti; sonra sizi öldürür, sonra da tekrar diriltir. Sonra O’na döndürüleceksiniz”¹⁵⁷

Şiir: ¹⁵⁸ وَأَحْيَيْتَ لِي ذِكْرَ وَمَا كُنْتُ خَامِلًا / وَلَكِنَّ بَعْضَ الذِّكْرِ أَنْبَهُ مِنْ بَعْضِ

“Sen benim adımı ihya ettin. Ben zaten önemsiz biri değildim. Ama ne var ki bazı anmalar bazılarından daha çok dikkat çekicidir.”

İstişhad Yönü: Râzi ayette geçen وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا “Sizler ölüler idiniz” ifadesine, âlimlerin ittifaken “Sizler henüz toprak ve nutfeler halinde idiniz”¹⁵⁹ şeklinde anlam verdiklerini söylemiştir. Bununla birlikte ülema “ölü” ifadesinin cansız varlıklara gerçek anlamıyla veya mecazen verilir verilemeyeceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Âlimlerin çoğunluğu, bu kullanımın mecazî olduğunu, bütün cansız varlıkların ölüye benzetilerek mecaz yapıldığını¹⁶⁰ söylemişler. “Azınlık durumunda kalanlar ise, cansız varlıklara “ölü” isminin kullanılmasının gerçek anlamda olduğunu”¹⁶¹ savunmuşlardır. Râzi ise “ölü” isminin cansızlara mecazî manada verildiğini savunmuş ve bu konuda ayetten, arap dilinden ve şiirden deliller getirmiştir. Konumuzla ilgili olarak şiirden getirdiği delil El-Muhabbal es-Sa’dî’nin yukarıda verdiğimiz beytidir. Râzi bu şiirle istişhad ederek ayette geçen “ölü” ifadesinin gerçek anlamda değil “Sizler önemsiz varlıklar idiniz, zikre değer bir şey değildiniz. Çünkü henüz bir şey olmamıştınız.

¹⁵⁷ Bakara: 2/28.

¹⁵⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 151, (2, 214).

¹⁵⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 151, (2, 213).

¹⁶⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 151, (2, 214).

¹⁶¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 151, (2, 214).

Derken Cenâbı Hakk sizi ihya etti ve sizleri duyan, gören varlıklara dönüştürdü”¹⁶² anlamında mecazen kullanıldığını söylemiştir.

2.4. BAKARA SÛRESİ (SECDEDEN MURAD İBADET DEĞİL TEŞRİFTİR)

Ayet:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ
وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

(Bakara, 34)

“Hani meleklerle “Âdem’e (yani onun şahsında Allah’a) secde edin” buyurduk da iblisten başka bütün melekler secde ettiler. O ise dayatıp kibirlendi (Zaten) O kâfirlerden idi”¹⁶³

مَا كُنْتُ أَعْرِفُ أَنَّ الْأَمْرَ مُنْصَرِفٌ / عَنْ هَاشِمٍ ثُمَّ مِنْهَا عَنْ أَبِي حَسَنِ: Şiir:
أَلَيْسَ أَوَّلَ مَنْ صَلَّى لِقِبْلَتِكُمْ / وَأَعْرِفَ النَّاسَ بِالْقُرْآنِ وَالسُّنَنِ ¹⁶⁴

“Ben, işin (hilafet) in Beni Haşim’den, onlardan da Hasan’ın babası (Hz. Ali) ’nin elinden gideceğini hiç düşünmemiş aklıma getirmemiştim. O, (Hz. Ali) sizin kıblenize yönelerek namaz kılanların ilki ve insanların, Kur’an ve sünneti en iyi bilenini değil mi, (miydi) ?”

İstişhad Yönü: Bütün Müslümanlar, meleklerin Hz.Adem’e yapmış oldukları secdenin ibadet olarak düşünülemeyeceği hususunda hemfikirdirler. Zira Allah’tan başka bir varlığa yapılan ibadet secdesi küfürdür. Küfürün emredilmesi düşünülemez Ancak bu noktada şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır. Yapılan bu secde ibadet amacı ile değilse hangi amaçla yapılmıştır? Bu soruya cevaben üç farklı görüş öne sürülmüştür. 1. Görüş: “Burda yapılan secde Allah için yapılmıştır. Hz. Âdem ise, kible gibi

¹⁶² Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, II, 151, (2, 214).

¹⁶³ Bakara: 2/34.

¹⁶⁴ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, II, 212, (2,336).

olmuştur.”¹⁶⁵ Ancak bazı âlimler bu fikri şu şekilde tenkit etmişlerdir. “صَلَّيْتُ لِلْقِبْلَةِ” ‘Namazı kible için kıldım’ denilemez, bunun aksine صَلَّيْتُ إِلَى الْقِبْلَةِ ‘Namazı kibleye yönelerek kıldım’ denilir. Eğer Hz. Âdem, burada yapılmış olan secdenin kiblesi durumunda olsa idi, o vakit اسجدوا إلى آدم denilmeliydi. Emir bu şekilde değil اسجدوا لآدم şeklinde olduğu için, Hz. Âdem’in burada kible konumunda olmadığı anlaşılmış olur.”¹⁶⁶

Râzi bu görüşe karşılık şöyle cevap vermiş. “صَلَّيْتُ إِلَى الْقِبْلَةِ” demek caiz olduğu kadar, صَلَّيْتُ لِلْقِبْلَةِ demek de caizdir. Bu konunun delilleri Kur’an ve şiirde bulunmaktadır. Kur’anda ki delili Cenab-ı Hakk’ın أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ “Güneşin kaymasından.... namaz kıl”¹⁶⁷ sözüdür. Burada namaz, güneşin kaymasından dolayı değil, Allah için kılınır. Bu durum caiz olduğuna göre, namaz kible için değil Allah için olduğuna göre, صَلَّيْتُ لِلْقِبْلَةِ şeklinde söylemek caiz değildir?¹⁶⁸ Râzi’nin bu konuda şiirden getirdiği delil ise yukarıda verdiğimiz beyitlerde geçen صَلَّيْتُ لِلْقِبْلَةِ ifadesidir. Râzi şiirdeki bu ifadenin ‘sizin kibleinize yönelerek’ anlamında kullanıldığını söylemiş bu da bizim maksadımıza bir delildir demiştir.

2. Görüş: “Buradaki secde, meleklerin Hz. Âdem’i ta’zim etmek ve O’nu selamlamak üzere yapmış oldukları secdedir.”¹⁶⁹

3. Görüş: “Arapça’da secde, boyun eğmek ve inkiyad manalarına gelir.”¹⁷⁰ Râzi bu görüşü destekleyen şu şiiri delil getirmiş ¹⁷¹ تَرَى الْأَكْمَ فِيهَا سَجْدًا لِلْحَوَافِرِ “Orada tepelerin atların ayaklarına secde ettiğini görürsün” yani küçük dağların atın ayakları altında o’na boyun eğdiğini görürsün” ¹⁷² demiştir. Râzi bu görüşleri verdikten sonra birinci ve üçüncü görüşü zayıf bulduğunu söyler ki burada ki secde ibadet değil “bir çeşit saygıyı ifade eder”¹⁷³ demiştir.

¹⁶⁵ Mâverdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hatib el-Basrî, *en-Nüketü ve’l-Uyûn Tefsîrû’l-Mâverdî*, thk. Es-Seyyid b. Abdülmaksut b. Abdurrahim, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, I. bsk. Beyrut 1992, I, 102.

¹⁶⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 212 (2, 335).

¹⁶⁷ İsra: 17/78.

¹⁶⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 212 (2, 335).

¹⁶⁹ Mâverdî, *en-Nüketü ve’l-Uyûn Tefsîrû’l-Mâverdî*, I, 102.

¹⁷⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 328.

¹⁷¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 213, (2,337).

¹⁷² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 213, (2,337).

¹⁷³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, II, 213, (2,337).

2.5. BAKARA SÛRESİ (صَلَوة SALAT (NAMAZ) NE DEMEKTİR?)

Ayet:

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ

(Bakara, 43)

“Namazı dosdoğru kılınız, zekâtı veriniz ve rükû edenlerle beraber rükû ediniz”¹⁷⁴

Şiirler: ¹⁷⁵عَلَيْكَ مِثْلَ الَّذِي صَلَّيْتَ فَأَعْتَصِمِي / عَيْنًا فَإِنَّ لِحْزَبِ الْمَرْءِ مُضْطَجَعًا

“Daha önce yaptığın duayı tekrar yap ve bir şahsa sığın. Çünkü kişinin yanında yatılıp (saklanılacak) bir yer vardır.”

¹⁷⁶وَقَابَلَهَا الرِّيحُ فِي دَنِّهَا / وَصَلَّى عَلَى دَنِّهَا وَارْتَسَمَ

“Rüzgâr sevgilinin küpünü devirmek istedi de, adama da onun küpü için dua etti ve tekbir getirdi”

İstîşhad Yönü: Râzi, Mu'tezile mezhebinin iman, inkâr, salat, savm, hacc ve zakât gibi ifadeler, sözlükte ki anlamlarında değil, şer'i anlamdadırlar. Ayette ki “salat (namaz) kelimesi şer'î isimlerden biridir. Çünkü bu ibadet, dinde sonradan ortaya çıkmış olan bir durumdur. Bu sebeple, bir ibadete sonradan isim olarak verilmiş olan bu kelimenin dinden önce bulunduğunu düşünmek mümkün değildir.”¹⁷⁷ görüşüne karşılık olarak yukarıda verdiğimiz şiirleri delile getirerek salat kelimesinin dinden önce de kullanıldığını ortaya koymuştur. Çünkü yukarıda verdiğimiz ilk beyit cahiliye arap şairlerinden A'sa'ya aittir. Râzi “salat” kelimesi ile ilgili olarak ortaya atılan görüşlerle ilgili olarak bunlardan “en doğru görülen, bu lafzın dua¹⁷⁸ manasında olduğudur”¹⁷⁹ der. Râzi bu kelimenin namaza isim olmasını ise şöyle açıklar. “Âlimler, Arapça'da, parçanın bütüne isim olarak verilmesinin bilinen bir mecaz yöntemi olduğunu ifade

¹⁷⁴ Bakara: 2/43.

¹⁷⁵ Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, III, 44, (2, 473).

¹⁷⁶ Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, III, 44, (2, 473).

¹⁷⁷ Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, III, 44, (2, 473).

¹⁷⁸ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi 'l-Kur'ân*, 421.

¹⁷⁹ Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, III, 44, (2, 473).

etmişlerdir. Namazın içeriğinde dua olmasından dolayı “dua”, mecazen namaz ibadetine isim olmuştur. Şayet Mu'tezile'nin “Salat” kelimesini şer'î bir isim olarak nitelendirmesinin sebebi buysa, bu doğru bir sözdür. Eğer onların kastettiği şey, “şeri'at bu lafzı ilk defa namaza isim olarak vermiştir” şeklindeyse bu batıl bir sözdür. Çünkü bu izaha göre bu kelime Arapça olamaz. Bu ise Allah Teâlâ'nın: *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا* “Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik”¹⁸⁰ âyetine ters düşer¹⁸¹ diyerek Râzi hem bu konudaki görüşünü ortaya koymuş hem de Mu'tezile'ye cevap vermiştir.

2.6. BAKARA SÛRESİ (بَلَاءَ BELÂ (MUSİBET) KELİMESİ HAKKINDA)

Ayet

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ
أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

(Bakara, 49)

“Hatırlayın o zamanı ki, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakmak suretiyle size işkencenin en kötüsünü yapmakta olan Fir'avun'dan sizi kurtarmıştık... Bunda sizin için, Rabbinizden gelen büyük bir imtihan vardı”¹⁸²

جَزَى اللَّهُ بِالْإِحْسَانِ مَا فَعَلَا بِكُمْ / وَأَبْلَاهُمَا خَيْرَ الْبَلَاءِ الَّذِي يَبْلُو¹⁸³ Şiir:

“Allah, o ikisinin size yaptıklarına ihsan ile karşılık versin. Ve onları verdiği belaların en hayırlısı ile imtihan etsin”

İstîşhad Yönü: Râzi ayette geçen بَلَاءَ kelimesinin anlamını açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır. Kelimenin aslı, “imtihan etmek, denemek”¹⁸⁴ manasına gelen “الْإِبْتِلَاءُ” kelimesidir. Cenab-ı Hak: *وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً* “Bir imtihan olmak üzere, biz sizi hayır ve şerlerle sınıyoruz”¹⁸⁵ ve *وَبَلَّوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ* “Biz onları, iyilikler ve

¹⁸⁰ Yusuf: 12/2.

¹⁸¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III, 44, (2, 474).

¹⁸² Bakara: 2/49.

¹⁸³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III, 70, (2, 530).

¹⁸⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 79; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XIV, 83.

¹⁸⁵ Enbiya: 21/35.

kötülüklerle imtihan ettik.”¹⁸⁶ buyurmaktadır. İmtihan ise iki şekilde olur. Nimetlere bela denildiği gibi, meşakatlere de bela denir. Fakat genellikle, hayırlı olan şeyler için *إِبْلَاءٌ*, şerr olan şeyler için ise *بَلَاءٌ* kelimesi kullanılır.¹⁸⁷ Bazı durumlarda bu kelimeler birbirlerinin yerlerine kullanılabilirler.”¹⁸⁸ Dedikten sonra Râzi bu görüşüne delil olarak Zühre’ın yukarıda vermiş olduğumuz beytini delil olarak getirmiştir. Râzi ayetten ve şiirden getirdiği delilleri ortaya koyduktan sonra bu konu ile ilgili sonuç olarak şunları söylemiştir. “Bu âyette ki “bela” sözcüğü, -şayet *ذَلِكَ* lafzıyla, Firavun’un yaptığı şeye işaret edilmiş ise, -meşakkat; - yok eğer *ذَلِكَ* lafzıyla Cenab-ı Hakk’ın onları kurtarmasına işaret edilmiş ise, - nimet anlamına gelir.”¹⁸⁹ O halde bu kelime müşterek bir lafız oluyor. Müşterek: “İki veya daha fazla manaya (hakikatlere) delâlet etmek üzere, ayrı ayrı vaz’olunmuş ve böylece kullanılmış olan lafızlara”¹⁹⁰ denilir. Razi, bu ifadenin “nimet anlamında düşünülmesi daha doğru olur. Zira burda ki nimet, Cenab-ı Hakk’tandır ve bu durum Yahudiler aleyhine bir delildir. Çünkü Hak Teâlâ onların atalarına in’amda bulunmuştur.”¹⁹¹ Demektedir.

2.7. BAKARA SÛRESİ (AYETİ YANLIŞ ANLAYAN MÜCESSİMEYİ RED)

Ayet:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

(Bakara, 115)

“Doğu da, batı da Allah’ındır. Onun için nereye dönersen, Allah’ın yüzü (kıblesi) oradadır. Şüphe yok ki Allah vâsi ve hakkıyla bilicidir.”¹⁹²

Şiir: ¹⁹³ *أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ ذَنْبًا لَسْتُ أَخْصِيهِ / رَبِّ الْعِبَادِ إِلَيْهِ الْوَجْهُ وَالْعَمَلُ*

¹⁸⁶ A’raf: 7/168.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV, 84.

¹⁸⁸ Râzi, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, III, 70, (2, 530).

¹⁸⁹ Râzi, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, III, 70, (2, 530).

¹⁹⁰ er-Razi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyn, *el-Mahsul fî İlmi Usûli’l-Fıkh*, thk. Taha Cabir Feyyaz el-A’levânî, Müessesetü’r-Risâle, 2. Bsk., Beyrut 1992, I, 261.

¹⁹¹ Râzi, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, III, 70, (2, 530).

¹⁹² Bakara: 2/115.

¹⁹³ Râzi, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IV, 24, (3, 385).

“Sayamadığım günahlardan Allah’a istiğfar ederim. O, niyetler ve ameller sadece kendisine yapılan ve kulların Rabbi olandır.”

İstişhad Yönü: Râzi Mücessime’nin “Âyet, Allah’a ait bir yüzün olduğuna işaret ediyor. Yüz ise sadece cisim sahibi olan varlıklarda bulunmaktadır. İddiasına cevaben “Hak Teâlâ اللَّهُ وَجْهٌ فَتَمَّ تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُهُ “Her nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü (kıblesi) oradadır” buyurmaktadır. Şayet Allah, cisim olsa idi cismin mutlaka yüzü olurdu, şüphe yok ki sahip olunan bu yüzün de belli bir tarafı ve yönü olurdu. Fakat bu noktada, “Her nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü oradadır” ayetinin doğruluğu mümkün olamazdı. Çünkü yüz, şayet batıya yönelmiş olsa, aynı zamanda doğuyada yönelmiş olması imkânsız hale gelir. Bundan dolayı bu noktada kesinlikle bir te’vil’in yapılması gerekir.”¹⁹⁴ Diyerek Râzi, Mücessime’nin bu iddiasına cevap vermiştir.

Bununla birlikte Râzi, “vecih” (yüz) ifadesi için te’vil zorunludur. Bir kaç şekilde bu te’vil’i yapabiliriz. Diyerek şu açıklamaları yapmıştır.

“a) “Vechu’llah” (Allah’ın yüzü) şeklinde ki tamlama, “Nâkatu’llah (Allah’ın devesi) ve “Beytu’llah (Allah’ın evi)” tamlamalarının aynısıdır. Bu tamlamanın anlamı, Allah’ın onları icâd ve halk etmesini onları şerefleendirme tarzıyla bildirmektir. Bundan dolayı “Allah’ın yüzü oradadır” ifadesi, “Sizin kendisine yöneldiğiniz Allah’ın zâtı oradadır” anlamındadır.”¹⁹⁵

“b) “Vecih” (yüz) den murad edilen şey, niyet ve kasttır¹⁹⁶. Şâir:

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ ذَنْبًا لَسْتُ أُخْصِيهِ / رَبُّ الْعِبَادِ إِلَيْهِ الْوَجْهُ وَالْعَمَلُ

“Sayamadığım günahlardan Allah’a istiğfar ederim. O, niyetler ve ameller sadece kendisine yapılan ve kulların Rabbi olandır.” demiştir.

Bu âyetin bir benzeri de: إِبْرَاهِيمَ وَجْهَهُ لِلدِّينِ فَطَرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ “Yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim (yani ona yöneldim)”¹⁹⁷ âyetidir.”¹⁹⁸ Râzi burada şiirden ve ayetten getirdiği deliller ile “Vech” (yüz) ifadesinin kast ve niyet olarak te’vil edilebileceğini ortaya koymuştur.

¹⁹⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IV, 23, (3, 384).

¹⁹⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IV, 24, (3, 384-385).

¹⁹⁶ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, 808.

¹⁹⁷ En’am: 6/79.

¹⁹⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IV, 24, (3, 385).

“c) “Vech” den maksad, Allah’ın rızasıdır.”¹⁹⁹ Demek ki bu mecâz²⁰⁰ bir ifadedir.

“d) “Vech” kelimesi, Allah’ın ²⁰¹ لَا وَجْهَ ifâdesinde olduğu gibi, zâiddir (manaya etkisi yoktur) ”²⁰²

2.8. BAKARA SÛRESİ (وسط “VASAT” IN MÂNASI)

Ayet:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ
وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

(Bakara, 143)

“Böylece sizi (Ey Muhammed Ümmetini) vasat (orta, mû’tedil) bir ümmet yaptık, tâ ki insanlara karşı siz şahidler olasınız ve bu peygamber de size tam bir şâhid olsun diye...”²⁰³

Şiir: ²⁰⁴ هُمْ وَسْطَ يَرْضَى الْأَنَامَ بِحُكْمِهِمْ / إِذَا نَزَلَتْ إِحْدَى اللَّيَالِي الْعِظَاءِمْ

“Onlar, gecelerin birinde büyük belâlar geldiğinde halkın, hükümlerine razı olduğu âdil kimselerdir.”

İstîşhad Yönü: Râzi ayette geçen " وَسْطًا " ifadesini açıklarken bu konuda âlimlerin ihtilafa düştüğünü söyler ve bu kelimenin manası ile ilgili olarak şu hususları zikreder.

¹⁹⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 24, (3, 385).

²⁰⁰ Mecâz: Birbirlerine hitap edenlerin örfünde, aralarındaki bir münasebet -alaka ve hakikî mananın kastedilmesine mani bir karine sebebiyle, lafzın, vaz’olunduğu mananın dışında kullanılmasıdır.” Bkz., Er-Râzî, *el-Mahsûl*, I, 286.

²⁰¹ Kasas: 28/88.

²⁰² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 24, (3, 385).

²⁰³ Bakara: 2/143.

²⁰⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 109, (3, 534).

" 1) الْوَسْطُ (dosdoğru, âdil) ²⁰⁵ anlamına gelir. Delillerimiz ise ayet, haber, şiir, rivayet ve mânadır.

Ayette ki delil, Cenab-ı Hakk'ın, قَالَ أَوْسَطُهُمْ "Yani, " en âdilleri dedi... "²⁰⁶ sözüdür.

Haberden delile gelince Hz. Muhammed (s.a.s), خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا "İşlerin en hayırlısı vasat olanıdır." ²⁰⁷ Yani en doğru ve dengeli olan...buyurmasıdır." ²⁰⁸

Hz. Peygamber (s.a.s) 'in neseb yönünden Kureyş kabilesinin vasatı, yani en âdili, dengeli ve en seçkin kişisi olduğu söylenmekteydi. Şiirden bunun delili Züheyr'in şu sözüdür:

”هُمْ وَسْطٌ يَرْضَى الْأَتَامَ بِحُكْمِهِمْ / إِذَا نَزَلَتْ إِحْدَى اللَّيَالِي الْعِظَاءِ”

“Onlar, gecelerin birinde büyük belâlar geldiğinde halkın, hükümlerine razı olduğu âdil kimselerdir.” “وَسْطًا” ifadesinin ayet ve hadiste olduğu gibi şiirde de 'adil' anlamında kullanıldığı ortaya konulmuştur. Razi'nin eserinde yer verdiği bu konu ile ilgili diğer görüşler ise şunlardır:

2) Bazı âlimler “وَسْطٌ” (vasat), kelimesine “herşeyin seçkini ve iyisi manası” ²⁰⁹ vermişlerdir. Bu manayı verenlerin delilleri ise şunlardır:

a) “Vasat” sözcüğü cansız varlıklar için de kullanılır. Zemahşerî'nin bu konuda ki görüşü şöyledir: “Mekke’de iken, hacc ibadetimi yapmak için, bedevi olan bir Araptan deve kiraladım. O bedevi bana, أَعْطَنِي مِنْ سِطَاتِهِنَّ “bana, dinarların en iyisinden ver, dedi” Oysa cansız varlıklar adâlet vasfı ile nitelendirilemezler. O halde, وَسْطٌ (vasat) lafzına “iyi” anlamını vermek daha uygun olur.” ²¹⁰

b) “Vasat” lafzına güzel, iyi ²¹¹ anlamını vermek, Cenab-ı Hakk'ın:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ “Sizler insanlar için çıkarılmış olan en hayırlı ümmetsiniz” ²¹² ayetine de uygun düşer.

²⁰⁵ el-İsfehânî, el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân, 820.

²⁰⁶ Kalem: 68/28.

²⁰⁷ El-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs 'Ammâ İştēhere Mine'l-Ehâdisi 'alâ Elsineti'n-Nâs, Mektebetü't-Türasi'l-İslami, Halep 1247, I, 469.

²⁰⁸ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, IV, 108, (3, 533-534).

²⁰⁹ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, IV, 109, (3, 535).

²¹⁰ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, IV, 109, (3, 535).

²¹¹ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, VII, 430.

3) Bir kişi, فُلَانٌ أَوْسَطُنَا dediğinde, bu ifadenin anlamı, “O en faziletli olanımızdır”²¹³ yani o şahıs, diğeri insanlar içerisinde, gerdanlığın ortasında bulunan değerli mücevher gibidir. Burda yapılan benzetmenin esası şudur: Reis kendi çevresini saran, etrafında toplanan halkının ortasında bulunur. İşte bu anlamı sebebiyle, وَسَطٌ (vasat) sözcüğünü kullanmıştır.

4) İslam ümmetinin din söz konusu olduğı zaman ifrat ile tefrit arasında: Özellikle Hz. Peygamber (s.a.s) ‘den gelen haberler (hâdisler) konusunda çok ileri gitmek ile çok geride kalma konusunda dengeli ve mutedil bir yolu seçmelerinden dolayı İslam ümmetine وَسَطٌ denilmesi câizdir.”²¹⁴

Râzî bu konuyu “bu fikirler birbirlerine zıt olmadıkları gibi birbirlerine yakın olan düşüncelerdir. Allah en doğrusunu bilendir”²¹⁵ diyerek sonuçlandırmıştır.

2.9. BAKARA SÛRESİ (شَطْرَ ŞATR KELİMESİ HAKKINDA BİLGİ)

Ayet:

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

(Bakara, 144)

“Biz, yüzünü çok kere göğe doğru döndürdüğünü görüyoruz. Şimdi seni muhakkak hoşlanacağın bir kibleye çeviriyoruz. (Namazda) yüzünü artık Mescid-i Haram'a çevir. (Ey mü'minler) siz de nerede bulunursanız yüzlerinizi o yana döndürün.

²¹² Ali İmran: 3/110.

²¹³ İbn Manzûr, Lisânü'l- 'Arab, VII, 428.

²¹⁴ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, IV, 109, (3, 535).

²¹⁵ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, IV, 109, (3, 535). Vasat lafzıyla ilgili rivayetler için bkz., el-Mâverdi, en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsîrü'l-Mâverdi, I, 198-199.

Şüphe yok ki kendilerine kitap verilenler bunun, Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu pekiyi bilirler. Allah onların yapacaklarından gafil değildir.”²¹⁶

Şiirler: Hüfât İbn Nüdbe şöyle demiştir:

أَلَا مَنْ مُبْلَغٌ عَمْرًا رَسُولًا / وَمَا تُغْنِي الرِّسَالَةُ شَطْرَ عَمْرٍو²¹⁷

“Amr' a elçi yollayacak bir kimse var mı? Çünkü mektub, Amr'ın bulunduğu tarafa fayda vermiyor (ulaşmıyor).”

Said İbn Cüeyye ise,

أَقُولُ لَأَمِّ زَيْنَبَاعٍ أَقِيْمِي / صُدُّوْرَ الْعِيسِ شَطْرَ بَنِي تَمِيْمٍ²¹⁸

“Ümmü Zinbâ'a, " O kıymetli alacası olan develerin göğüslerini Beni Temim tarafına çevir" diyorum” demiştir.

Lakîtu'l İyâdî ise şu beyti demiştir:

وَقَدْ أَظْلَكَكُمْ مِنْ شَطْرِ تَقْرِكُمْ / هَوْلٌ لَهُ ظَلَمٌ يَغْشَاكُمْ قِطْعًا²¹⁹

“Kaleniz tarafından, kat kat olarak sizi istilâ eden, karanlıkları olan bir korku, size yaklaşmaktadır.”

Bir başkası ise şöyle demiştir:

إِنَّ الْعَسِيرَ بِهَا رَاءٌ مُخَامِرُهَا / فَشَطْرَهَا بَصَرُ الْعَيْنَيْنِ مَسْحُورُ²²⁰

“Muhakkak ki binilmesi zor, henüz alıştırılan devede onu bürüyen öyle bir zahmet ve sıkıntı vardır ki, onun tarafına bakan gözler şaşkınlıktan âdeta büyülenir.”

İstîşhad Yönü: Râzi ayetteki “الشَّطْرُ” kelimesini tefsir ederken bu konuda ortaya çıkmış olan iki farklı görüşe yer verir. Bunlar:

1. “Bu görüş çoğu Sahâbe, Tâbiûn ve müteahhirûn neslinden olan müfessirlerin görüşleridir ki, Şafîî de er-Risâle’sinde bu görüşe yer vermiştir. Bu görüş, Mescid-i Haram’ın tarafı ifadesinden kastedilen, onun karşısı, ciheti, tarafı ve yanı²²¹ demektir.”

²¹⁶ Bakara: 2/144.

²¹⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 126, (4, 11).

²¹⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 126, (4, 12).

²¹⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 126, (4, 12).

²²⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV, 126, (4, 12).

²²¹ Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (Çev.: Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan), TDV. Yayınları, Ankara 1996, 12.

2. “Bu görüş Cübbâi’ye ait olup, Kâdî de bunu tercih etmiştir. Bu görüşe göre: **الشَّطْر** sözüyle kastedilen şey, “Mescid-i Haram’ın ortası” dır. Zira, **الشَّطْر** orta²²² anlamına gelir. Kâbe de, yönleri itibariyle tam olarak mescidin orta yerinde bulunmaktadır. Bu görüşe göre, namazda bizzat Kâbe’ ye yönelmek vâcib”tir.²²³

Râzi bu iki görüşü verdikten sonra ikinci görüşün kabul edilemez olduğunu söyler. Ve bu görüşe karşılık “Cenab-ı Hakk şayet ‘Yüzünü Mescid-i Haram’a çevir’ şeklinde emir buyurmuş olsa bu durum “teklif-i mâlâ yutâk” yani insanın yapmaya güç yetiremeyeceği bir şeyle sorumlu tutulması anlamına gelirdi. Zira Mescid’den çok uzak bölgelerde yaşayan insanların yüzlerini tam manasıyla Mescid’e döndürmesi insan için imkânsız bir durumdur.”²²⁴ Şeklinde cevap vermiştir.

Sonuç olarak Râzi, Şafiî (r.a) ’nin de er-Risâle adlı eserinde yer vermiş olduğu dört şii delil getirerek **الشَّطْر** kelimesinin taraf, yön, cihet anlamlarına geldiğini ortaya koymuştur.

2.10. BAKARA SÛRESİ (الرفث er- REFES KELİMESİ HAKKINDA BİLGİ)

Ayet:

أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ ...

(Bakara, 187)

“(Ey kocalar!) Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı....”²²⁵

Şiirler: Zeccâc şu beyti nakletmiştir:

وَرُبَّ أَسْرَابٍ حَجِيجٍ كُظِمَ / عَنِ اللَّغَا وَرَفَثِ التَّكَلُّمِ²²⁶

“Pek çok hacının kalbi ve gönlü, boş laflar ve çirkin sözler karşısında yutkunmakta, sabırlı davranmaktadırlar.”

²²² el-İsfehânî, el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân, 382.

²²³ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, IV, 126, (4, 12).

²²⁴ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, IV, 127, (4, 13).

²²⁵ Bakara: 2/187.

²²⁶ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, V, 115, (4, 386).

İstişhad Yönü: Râzi ayette geçen الرَّفْتُ kelimesini şiirden ve ayetten getirdiği delillerle açıklamıştır. Ayetten getirdiği delil: “فَلَا رَفْتُ وَلَا فُسُوقٌ” “Kadınlara yaklaşmak ve günah işlemek yoktur...”²²⁷ Şiirden getirdiği delil ise yukarıda verdiğimiz Zeccâc’ın nakletmiş olduğu şiirdir. Râzi bu delilleri ortaya koyduktan sonra الرَّفْتُ kelimesinin esasında, kötü söz söyleme anlamına geldiği, zamanla bu kelimenin “cima” manasına gelen sözcüklerin bayanların yanında söylenmesine bir ad olarak verilmeye başlandığı, daha sonraki zamanlarda ise cimâ ve cimâ ile alakalı olan şeylere kinâye kılındığı²²⁸ sabit olmuştur²²⁹ der. Böylece Râzi kelimenin aslının ne olduğunu ve hangi manada kullanıldığını ortaya koyarak ayetten çıkarılabilecek hükümler noktasında önemli bir kolaylık sağlamıştır.

2.11. BAKARA SÛRESİ (خمر “HAMR” IN SARHOŞLUK VEREN ŞEY MÂNASINA GELDİĞİ HAKKINDA BİLGİ)

Ayet:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ
وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا...

(Bakara, 219)

“Sana içki ve kumar hakkında soruyorlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah hem insanlar için bazı faydalar vardır. Günahları ise faydalarından daha büyüktür”²³⁰

Şiir: Küseyir’e ait şu şiir:²³¹ هَنِيئاً مَرِيئاً غَيْرَ دَاءٍ مُخَامِرٍ

“Akli bulandıran bir dert olmaksızın afiyetle (yiyiniz).”

İstişhad Yönü: Ayette geçen “hamr” in ne anlama geldiği hususunda: “Şafîi (r.h.) insanı sarhoş eden bütün içecekleri “hamr” olarak değerlendirmiştir. Ebu Hanife

²²⁷ Bakara: 2/197.

²²⁸ el-İsfehânî, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, 290.

²²⁹ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, V, 115, (4, 387).

²³⁰ Bakara: 2/219.

²³¹ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, VI, 45, (5, 112).

(r.h) ise “hamr”ı iyice fermante olmuş üzüm suyu olarak açıklamıştır.”²³² Râzi ise “hamr” kelimesinin manası ile ilgili olarak dilcilerden şu delilleri getirmiştir. “خَمْرٌ” sözcüğünün temel anlamı “örtmek” tir. Kadının başını örtmesinden dolayı başörtüsüne, الْخَمْرُ denilir.”²³³ Tepe, çukur ve ağaç gibi zaman zaman insanların ardına gizlendikleri şeylere de, الْخَمْرُ denilmiştir. “Kabın ağzını örttüm” anlamında, خَمَرْتُ رَأْسَ الْإِنَاءِ denilir. Şahidliğini saklayan kişiye, الْخَامِرُ denilir.”²³⁴ Kurtubî de “Hamr (şarap, içki), aklı tahmir eder, yani üstünü kapatır ve örter. Dalları birbiri içine girmiş iyice sarılmış ağaca da bu sebeple "el-hamer" denilir. Gizli ve görünmeyen mekâna da "hamâr ve humar" denilir. İşte hamr (şarap, içki) aklı örtüp üstünü kapattığından dolayı bu adı almıştır.”²³⁵

Râzi şiirden de yukarıda vermiş olduğumuz Küseyir’e ait şiiri delil getirmiştir. Bu deliller ışığında Râzi özet olarak şunu demiştir: “ “Hamr”, sarhoşluk manasındadır. Çünkü sarhoşluk aklı örterek onun gücünün, vücudun diğer organlarına ulaşmasına engel olur. İştikak ile alakalı bu açıklamalar, “hamr” sözcüğünün insanı sarhoş eden her şeyi ihtiva ettiğini gösteren en kuvvetli delillerdir.”²³⁶

²³² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 43, (5, 110).

²³³ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 227.

²³⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 45, (5, 112).

²³⁵ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 51.

²³⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 45, (5, 113).

2.12. BAKARA SÛRESİ (نِكَاح) NİKÂH KELİMESİNİN MANASI HUSUSUNDA)

Ayet:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا مَؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ
مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى
النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

(Bakara, 221)

“Allah’ı inkâr eden kadınlarla, iman edinceye kadar evlenmeyin. İman eden bir câriye, hoşunuza gitse de müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de, iman edinceye kadar, (mü’min kadınları) nikâhlamayın. Mü’min bir köle, hoşunuza gitse de müşrikten daha hayırlıdır. İşte onlar sizi cehenneme çağırıyorlar. Allah ise, kendi iradesiyle, cennete ve mağfirete çağırır. İyice düşünüp ibret alsınlar diye, Allah ayetlerini iyice açıklar.”²³⁷

Şiirler: A’şâ’nın şu şiiri:

فَلَا تَقْرَبَنَّ مِنْ جَارَةٍ إِنَّ سِرَّهَا / عَلَيْكَ حَرَامٌ فَانْكَحَنَّ أَوْ تَأَيَّمَا²³⁸

“Komşuna yaklaşma. Çünkü onunla gizlice buluşman sana haramdır. Öyle ise ya evlen, veyahut da bekâr dur.”

Başka bir şair ise:²³⁹ النَّاكِحِينَ بِشَطِيِّ دِجْلَةَ الْبَقَرَا

²³⁷ Bakara: 2/221.

²³⁸ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, VI, 58, (5, 133-134).

²³⁹ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, VI, 58, (5, 134).

“Temiz oldukları halde kadınlarını bırakıp da Dicle’nin iki kıyısında ineklerle nikâhlananlar...” demiştir.

İstişhad Yönü: “ İslam âlimleri “Nikâh” lafzında ihtilafa düşmüşlerdir. Şafîi’nin (r.h) öğrencilerinin çoğunluğu bunun hakiki manada yani “akid”²⁴⁰ anlamında kullanıldığını söylerler”²⁴¹ ve buna ayetten, hadisten ve şiirden deliller getirmişlerdir. Konumuzla ilgili olarak şiirden getirdikleri delil yukarıda yer verdiğimiz A’şâ’ ya ait olan şiirdir. Şiirde geçen فَاتَّكِهْنَ ifadesi ancak nikâh akdi yapmayı emretme manasındadır.

Ebu Hanife’nin öğrencilerinin çoğunluğu ise “nikâh” sözcüğünün hakiki anlamının “cinsel ilişki” olduğunu söylerler²⁴² ve bu görüşlerine ayet ve hadislerden delil getirdikleri gibi yukarıda verdiğimiz şiiri de bu konu da delil olarak getirmişlerdir.

“Kurtûbî de bu konuda: Nikâh, kelimesinin asıl anlamı cimâdır. Kelimenin evlilik hakkında kullanılması, anlama verilen bir genişlik dolayısıyladır”²⁴³ demiştir.

M. Vehbi Efendi ise bu konuda şu ayeti delil getirmiştir: “Kadınlarınız, sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın ve kendiniz için ileriye hazırlık yapın. Allah ’tan korkun ve herhalde onun huzuruna varacağınızı bilin! Sen müminleri müjdele!”²⁴⁴ âyetle ilgili izahı ise şudur: “İşte bu âyette kadınları mahalli ziraata teşbihle nikâhtan maksat ancak çocuk meydana getirmek olduğuna işaret olunmuştur. Çünkü dünyanın imârı insana tevdi olunmuş bu ise insanların doğurmasıyla hâsıl olduğundan bu esbabı Vacib-Teâlâ izdivaca rabtetmekle tenasül emretmiştir. Binaenaleyh nikâhtan maksat kazay-ı şehvet değildir. Belki kazay-ı şehvetten maksat çocuktur.”²⁴⁵

Râzi bu farklı görüşlere yer verdikten sonra bazı âlimlerin “nikâh” lafzına “eklenmek” manasını verdiklerini hatırlatarak “Eklenme” manası hem “akid” de, hem de “cinsel ilişki” de bulunmaktadır” diyerek ““Nikâh’ lafzının her iki anlamı içerdiğini düşünmek daha güzel olur”²⁴⁶ demiştir.

²⁴⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, 769; İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, II, 625-626.

²⁴¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 58, (5, 133).

²⁴² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 58, (5, 134).

²⁴³ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 67.

²⁴⁴ Bakara: 2/223.

²⁴⁵ Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'âniye* (4.bsk), Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1971, 141-142.

²⁴⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VI, 58, (5, 134- 135).

2.13. BAKARA SÛRESİ (ŞEYTAN CİMRİLİĞİ TAVSİYE EDER)

Ayet:

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً
مِّنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

(Bakara, 268)

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur. Size kötülüğü emreder. Allah ise size, kendisinden bir bağış ve bolluk vaad ediyor. Allah lütfu geniş olan, her şeyi hakkıyla bilendir.”²⁴⁷

Şiir: ²⁴⁸ أَرَى الْمَوْتَ يَعْتَابُ الْكَرَامَ وَيَصْطَفِي / عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمُتَشَدِّدِ

“Ölümün iyi insanları seçtiğini ve son derece cimri kimselerin mallarının iyisini tercih ettiğini görüyorum.”

İstîşhad Yönü: Râzî *وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ* “(O şeytan) size kötülüğü emreder” ayetinin izahını yaparken; “Ayette geçen ‘fahşâ’ (kötülük) sözcüğü cimrilik anlamındadır. “(Şeytan) size kötülüğü emreder” ifadesi, “âmir, memurunu bir konuda teşvik ettiği gibi, şeytan da sizleri cimri olmaya teşvik eder” anlamındadır.”²⁴⁹ Şeklinde izah etmiştir. Kurtubî ise “fahşâ” ifadesini “ma-siyetler ve o yolda infak yapmak (malı harcamak) tır.”²⁵⁰ Diyerek açıklamıştır.

Râzî bu izahına delil olarak ise şair Tarfe’nin “Ölümün iyi insanları seçtiğini ve son derece cimri kimselerin mallarının iyisini tercih ettiğini görüyorum.” Beytini delil getirmiştir. Râzî bu şiirden yola çıkarak bu konuyu şu şekilde açıklamıştır. “Şâir, burada ki ‘fâhiş’ sözcüğüyle ‘cimri’ anlamını kasetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, “Gerçekten insan, malı çok sever”²⁵¹ buyurmaktadır. Hak Teâlâ, tefsirini yaptığımız bu âyette şu hassasiyete dikkat çeker: Şeytan, insanı öncelikle fakir duruma düşmekle korkutur. Daha sonra bu korkutma sayesinde artık ona kötülüğü emredebilme ve cimriliğe teşvik

²⁴⁷ Bakara: 2/268.

²⁴⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII, 69, (5, 512).

²⁴⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII, 69, (5, 512).

²⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 328.

²⁵¹ Adiyât: 100/ 8.

edebilme durumuna gelir. Bütün insanlar tarafından cimrilik kötü bir özellik olarak kabul edilir. Bu sebeple şeytan, insanları fakirlikle korkutarak cimriliği onlar için güzel gösterir.²⁵²

2.14. ÂL-İ İMRAN SÛRESİ (KIYAMETTE YÜZLERİ AK VEYA KARA ÇIKANLAR)

Sûre adını “İmran Soyu” anlamına gelen, 33 ve 35. ayetlerinde ki uzun peygamberler silsilesinin ortak kaynağına yapılmış olan âtıftan almıştır.²⁵³ Sûre kıraat imamlarının icmasıyla 200 ayettir. Bir görüşe göre Bakara’nın, bir başka görüşe göre Bakara ve Enfâl sûresinin ardından Medine’de indirilmiştir.²⁵⁴ Sûre, İmran soyundan gelen Hz. Meryem’in, Hz. İsa’nın ve Hz. Zekeriya’nın kıssaları üzerinde yoğunlaşsa da²⁵⁵ ana tema olarak toplumsal ahlâkın bozulmasının önüne geçebilmek için alınabilecek önlemler üzerinde durur.²⁵⁶

Sûrenin tefsirini yaparken Râzî, 30 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz iki örnek şunlardır:

Ayetler:

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ
أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ
وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

(Âl-i İmran, 106-107)

“O günde nice yüzler vardır, bembeyaz olacak, nice yüzler de kapkara kesilecek. Yüzleri simsiyah olanlara gelince, (onlara), “İmanınızdan sonra küfre girdiniz öyle mi?

²⁵² Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, VII, 69, (5, 512).

²⁵³ Esed, Kur'an Mesajı, 87.

²⁵⁴ İslâmoğlu, Kur'an Sûrelerinin Kimliği, 52.

²⁵⁵ Esed, Kur'an Mesajı, 87.

²⁵⁶ İslâmoğlu, Kur'an Sûrelerinin Kimliği, 54.

İşte, küfretmenize mukabil, tadın azabı!” denilir. Yüzleri bembeyaz olanlar ise, Allah’ın rahmeti içindedirler. Onlar bunun içinde ebedi kalıcıdırlar.”²⁵⁷

Şiir: يَا بَيَاضَ الْقُرُونِ سَوَدَّتْ وَجْهِي / عِنْدَ بَيَاضِ الْوُجُوهِ سُودَ الْقُرُونِ
فَلَعَمْرِي لِأَخْفَيْنَاكَ جَهْدِي / عَنْ عَيَانِي وَعَنْ عَيَانِ الْغُيُونِ
بِسَوَادٍ فِيهِ بَيَاضٌ لَوْجْهِي / وَسَوَادٌ لَوْجْهَكَ لَمَلْعُونَا²⁵⁸

“Ey saçlarımın beyazlığı; yüzleri ak ve saçları siyah olanlar yanında benim yüzümü kara çıkarttın! Ömrüme yemin ederim ki, gücümün yettiğinde, içinde benim yüzümün aklığı; senin o lanet olasıca yüzünün de siyahlığı bulunan bir karalıklı, seni gözlerimden ve başka gözlerin görmesinden saklayacağım...”

İstişhad Yönü: Râzi vermiş olduğumuz ayetlerde geçen mü'minlerin ve kâfirlerin yüzlerinde bulunacak olan beyazlık ve karalığın mecazî manada mı yoksa hakiki manada mı kullanıldığına dair görüşleri açıklarken bu ifadelerin mecazî olduğu konusunda görüş beyan etmiş ve bu görüşünü şöyle açıklamıştır.

“Aklik, sürur ve ferahlıktan; siyahlık ta keder ve gamdan mecazdır. Bu mecazî anlatım çokça kullanılmaktadır. Nitekim Hak Teâlâ:

“وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ” “Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verilince, kendisi pek öfkeli olarak, yüzü mosmor (simsiyah) kesilir”²⁵⁹ buyurmuştur.”²⁶⁰

“Araplar, hedeflediği gayeyi gerçekleştiren ve arzuladığı şeye ulaşan kişiler ile ilgili olarak اِبْيَضَّ وَجْهُهُ (yüzü ağardı) derler. Bu ifadenin anlamı neşe ve sevinmedir.”²⁶¹

Râzi ayetten ve dilden bu delilleri getirdikten sonra yukarıda vermiş olduğumuz şiirden şu ifadeleri delil getirmiştir. “Ey saçlarımın beyazlığı; yüzleri ak ve saçları siyah olanlar yanında benim yüzümü kara çıkarttın! Ömrüme yemin ederim ki, gücümün yettiğinde, içinde benim yüzümün aklığı; senin o lanet olasıca yüzünün de siyahlığı

²⁵⁷ Âl-i İmran: 3/106-107.

²⁵⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 181, (6, 527).

²⁵⁹ Nahl: 16/58.

²⁶⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 181, (6, 527).

²⁶¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 181, (6, 527).

*bulunan bir karalıkla, seni gözlerimden ve başka gözlerin görmesinden saklayacağım...*²⁶²

Diğer yönden, rivayete göre Muhacir ve Ensar'ın yüzü ağaracak. Benî Kureyza ve Nadîr'in yüzleri ise kararacaktır.²⁶³

Bu deliller ışığında Râzi âyet için verilmiş olan manalardan biri olan şu manaya eserinde yer verir. “Mü'minler amelleriyle Kıyamet gününde yüzleşirler. Şayet salih amellere sahiplerse, yüzleri ağarır, yani Allah'ın lütfuna mazhar olacakları için sevinirler ve mutlu olurlar. Eğer ameller bu durumun aksine kötüyse kâfirlerin bu durum karşısında yüzleri kararır, yani oldukça büyük bir hüznün ve keder onları kaplar.”²⁶⁴

2.15. ÂL-İ İMRAN SÛRESİ (حَسْبُنَا اللَّهُ) (HASBÜNALLAH) TABİRİNİN MÂNASI)

Ayet:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ
إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

(Âl-i İmran, 173)

“Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine, “insanlar size karşı ordu hazırladılar, o halde onlardan korkun” denince, bu onların imanını artırdı ve “Allah bize yeter. O ne güzel vekildir” dediler.”²⁶⁵

Şiir: ²⁶⁶ وَحَسْبُكَ مِنْ غَنَى شَبَعٍ وَرَى

“Sana zenginlik olarak yeyip içmek kâfidir.”

²⁶² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 181, (6, 527).

²⁶³ Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm Îlâ Mezâyel Kur'ani'l-Kerim*, II, 69.

²⁶⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII, 181, (6, 527).

²⁶⁵ Âl-i İmran: 3/173.

²⁶⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX, 101, (7, 216).

İstîşhad Yönü: Râzi, ayette geçen Hasbünallah ifadesi ile ilgi olarak ortaya atılmış olan farklı görüşlere eserinde yer vermiştir. Bu görüşler: “ “Hasbünallah” ifadesini İbnu'l-Enbârî, “Allah bize kâfidir” olarak yorumlar. Benzeri bir yorum ise İmriu'l-Kays'ın şiirinde vardır: “وَحَسْبُكَ مِنْ غَى شَيْعٍ وَرَى” “Sana zenginlik olarak yeyip içmek kâfidir.” Ayette geçen “vekil” sözcüğü ile alakalı görüşler şunlardır:

a) Ayetteki vekîl, “kefil”²⁶⁷ anlamındadır. Şâir bunu şöyle ifade etmiştir:

ذَكَرْتُ أَبَا أَرْوَى فَبِتُّ كَأَنَّنِي / بَرَدِ الْأُمُورِ الْمَاضِيَاتِ وَ كَيْلُ
“Ebu Ervâ'yı hatırladım ve sanki geçmiş işleri geri çevirmeye vekilmişim gibi geceledim” diyen şair esasında şu manayı kastetmiştir, “Sanki ben geçmiş işleri geri çevirmeye kefilmişim gibi...”

b) Ferrâ ise, “vekil” sözcüğüne kâfi (yeten) anlamını vermiştir. Bunun delili ise, başında نِعْمَ kelimesi bulunan ifadenin kendinden önce gelen ifadeye uygun olmasıdır. Örneğin biz, ²⁶⁸ رَازَقَنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الرَّازِقُ “Bizi Allah rızıklandırıyor. O ne güzel rızık vericidir” ve خَالَقَنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْخَالِقُ “Bizi Allah yarattı. O ne güzel yaratıcıdır” deriz. Bu ifade tarzı رَازَقَنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الرَّازِقُ “Bizi Allah yarattı, o ne güzel bir rızık vericidir” ifadesinden daha hoştur. Âyette ki durumda aynen bu şekildedir. Bu durumda âyetin takdiri, يَكْفِينَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْكَافِي “Allah bize kâfidir. O, ne güzel kâfidir” şeklinde olur.

c) Fa'îl vezninde olan “Vekîl”, ism-i mef'ul anlamındadır. Bu durumda, “vekil”, kelimesi “mevkûlun ileyh”²⁶⁹ (kendisi vekil kılınmış olan) manasına gelir. Kâfi ve kefil durumunda olana, “vekil” de denilebilir. Çünkü kâfi olan da, işe vekil kılınmış olur; kefil olan da...²⁷⁰

Râzi, şiirden, ayetten ve dilden getirmiş olduğu deliller ile “vekil” kelimesine “kâfi” ve “kefil” şeklinde mana verilebileceğini söylemiştir.

2.16. NİSA SÛRESİ (AYETTE GEÇEN YETİM يَتِيم KELİMESİ HAKKINDA)

Sûrenin büyük bir bölümünde miras hukuku, belli derecede aralarında kan bağı bulunanların evliliklerinin yasaklanması, eşler arası ilişkiler gibi aile hayatı ile alakalı konular ve kadın hakları üzerinde durulmuştur. Bu sebeple sûre, Nisâ (kadınlar) olarak

²⁶⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 835; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XI, 734.

²⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XI, 734.

²⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XI, 734.

²⁷⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX, 101, (7, 216).

isimlendirilmiştir.²⁷¹ Sûrenin Medine döneminde indiği konusunda şüphe yoktur. Toplam 176 ayettir.²⁷²

Râzî, sûre'nin tefsirini yaparken 23 yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz ikisi şu ayetlerdir:

Ayet:

وَأْتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا
أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا

(Nisa, 2)

“Yetimlere mallarını verin. Temizi murdara değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır.”²⁷³

Şiir: ²⁷⁴ إِنَّ الْقُبُورَ تُنَكِّحُ إِلَّا يَامَىٰ / النَّسْوَةَ الْأَرَامِلَ الْيَتَامَىٰ

“Muhakkak ki kabirler, bekârları, yetim ve dul olan kadınları nikâhlıyor.”

İstişhad Yönü: Râzî ayetteki “yetim” kelimesini açıklarken bu konudaki farklı görüşlere yer vermiştir. Keşşâf sahibinin görüşü: “Yetim kişi babası vefat etmiş, bu sebeple babasından ayrı kalan kişidir Binâenaleyh, yetim olmanın anlamı tek kalmaktır.”²⁷⁵ Aslında bu isimlendirme, babadan ayrı kalma durumu devamlı olduğu için, büyük bireylere de küçük bireylere de verilir. Fakat örf de bu isimlendirme, henüz ergenliğe girmemiş kişilere has kılınmıştır. Bu durumda olan bir kişi, işlerini yapma konusunda, kendisine kefil olan ve kefil olduğu işleri yapan bir veliye ihtiyacı kalmayacak bir konuma gelince, o kişiye bu noktadan sonra yetim denmez.”²⁷⁶

Buna karşılık olarak Râzî, İbn Abbas'ın bu konu ile ilgili görüşüne şu şekilde yer verir. İbn Abbas'a “Yetim ne anlama gelir? Yetim olma durumu ne zaman biter?” gibi

²⁷¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 131.

²⁷² İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 64-65.

²⁷³ Nisa: 4/2.

²⁷⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX, 167, (7, 321).

²⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XII, 645.

²⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, II, 8-9.

bu konu da sorular soruldu. İbn Abbas buna cevap olarak: “O kişinin rüşdü veya rüşde ulaştığı görülürse, o kişinin yetim olma durumu sonlanır”²⁷⁷ Başka bir rivayette ise “Herhangi bir kimse, sakalını elle tutulabilecek kadar uzatsa bile, yine de o kişinin yetim olma durumu ortadan kalkmaz”²⁷⁸ Bu şekilde İbn Abbas, o kişinin rüşdünü ortaya koymadıktan sonra, ergenliğe girdikten sonra dahi o kişinin yetim diye sıfatlandırılabilceğini söylemiştir. Râzi, Hz. Peygamber (s.a.s) ’in “تُسْتَأْمَرُ الْيَتِيمَةُ فِي نَفْسِهَا”²⁷⁹ “Eşini kaybederek yetim kalmış olan kadınla nikâhı konusunda istişarede bulunun...”²⁷⁹ bu hadisine yer verdikten sonra şu açıklamayı yapmıştır. “Bu durumda olan kadından, akil bâliğ olmasına rağmen izin alınmıştır (Yani, akil bâliğ olmasına rağmen yetim olarak vasıflandırılmıştır).”²⁸⁰

Râzi bu konu ile ilgili olarak yukarıda verdiğimiz şiiiri de delil getirerek şu sonuca varır: “Yetim sıfatı, sözlük açısından küçük ve de büyük yaşta olan kişiler için, örfte yalnız küçük yaşta olanlara kullanılmaktadır.”²⁸¹

2.17. NİSA SÛRESİ (EMİR VE İRADENİN FARKLI OLMASI)

Ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ
فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

(Nisa, 59)

“Ey iman edenler, Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Şayet bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah’a ve

²⁷⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IX, 167, (7, 321).

²⁷⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IX, 167, (7, 321).

²⁷⁹ Ebu Dâvud, Süleyman İbnû’l-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebu Dâvud*, Dâru İhyâi’s-Sünneti’n Nebeviyye, Beyrut, Nikâh: 24, II, 231.

²⁸⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IX, 167, (7, 321).

²⁸¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IX, 167, (7, 321).

peygambere götürün, eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız... Bu, hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”²⁸²

Şiir: ²⁸³ رَبِّ مَنْ أَنْضَجَتْ غَيْظًا صَدْرُهُ / قَدْ تَمَنَّى لِي مَوْتَ لَمْ يُطِغْ

“Göğsü kin ve gayzla dolup taşmış olan birçok kimse vardır ki, benim için ölümü temenni etmiş, ama bunu yerine getirememiştir.”

İstîşhad Yönü: Râzi ayetteki “Taata” ifadesini açıklarken Mu’tezile’nin “Taata Allah’ın iradesine uymaktır”²⁸⁴ görüşüne karşı çıkmış ve “Taata Allah’ın iradesine değil, emrine uymaktır” görüşünü savunanların yanında yer almıştır.

Bununla birlikte Râzi, Mu’tezile’nin görüşüne şu şekilde cevap vermiştir. “Biz, “Allah’ın, bazen irade etmediği şeyleri de emredebileceği düşüncesindeyiz. Çünkü Ebu Leheb’in hiçbir zaman iman etmeyeceğini Allah ilmi ve haberi ile bilmiş ve bildirmiştir. Allah’ın ilim ve haberinin, cehalete dönüşmesi muhaldir. Ebu Leheb’in iman etmesi bu ilim ve habere ters düşmektedir. İki zıt durumun aynı anda gerçekleşmesi imkânsızdır. Bu durumda Ebu Leheb’in iman etmesi imkânsız hale gelir. Cenâb-ı Hakk, bütün hallerimizi bilir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bu durumun gerçekleşmesinin de imkânsız olduğunu bilmektedir. Bir durumun gayrimümkün olduğunu bilen, o durumu irade etmiş olamaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk’ın, Ebu Leheb’in imanını murad etmediği ortaya çıkar. Oysa Allah, Ebu Leheb’e imanı emretmiştir. “Emir, iradenin gayrı olup ve onun olmasını zorla gerektiren bir şey değildir.”²⁸⁵

Dolayısıyla Allah Teâlâ’nın irade etmeden, bir şeyi emrettiği sabit olur. Bu durum sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk’a itaat etmek, O’nun iradesine uygun hareket etmekten değil, Allah’ın emrine muvafık olmaktan ibaret olduğu konusunda kesin hüküm vermek gerekir.”²⁸⁶

Mu’tezile buna karşılık, Allah Teâlâ’nın iradesine muvafık hareket etmenin taat olarak isimlendirilceği konusunda şairin yukarıda vermiş olduğumuz şiirini delil getirmiştir.

²⁸² Nisa: 4/59.

²⁸³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, X, 143, (8, 104).

²⁸⁴ Kâdî Abdulcebbâr, Ahmed b. el-Halîl el-Hemedânî Ebu’l-Abbâs, *el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-Adl*, thk. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, İbrahim Medkûr, Taha Hüseyin, Matbaâtu Mısır, Kahire 1962, VI, 39-42.

²⁸⁵ Zeki Yıldırım, *İhtilâfın Menşei, Konusu ve Çeşitleri*, A.Ü.İ.F.D., Sayı 15, Erzurum 2001, 240.

²⁸⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, X, 143, (8, 104).

“Göğsü kin ve gayzla dolup taşmış olan birçok kimse vardır ki, benim için ölümü temenni etmiş, ama bunu yerine getirememiştir”

Mu'tezile, “Bu beyitte şair, taatı temenniye bağlamıştır, temenni ise irade cinsindendir” demiştir.

Râzi, Mu'tezile'nin şiirden getirmiş olduğu bu delili ise şu şekilde eleştirmiştir.

“Akli başında olan herkes, bizim zikretmiş olduğumuz kesin bir delile karşılık bu şekilde bozuk bir delil ile görüşümüze karşı çıkmamanın uygun olmayacağını bilir.”²⁸⁷

2.18. MAİDE SÛRESİ (RESÛLULLAH, VAHYEDİLEN HER ŞEYİ TEBLİĞ ETMİŞTİR)

Eldeki bütün veriler sûrenin, Hz. Peygamber'e vahyedilen Kur'an'ın son bölümlerinden biri olduğunu göstermektedir.²⁸⁸ Dolayısıyla sûre Medine dönemine aittir. Sûre adını Hz. İsa'nın havarileri tarafından istenmiş olan “gök sofrası”ndan (ayet, 112) almıştır.²⁸⁹ Toplam 120 ayetten oluşan Maide sûresi kurallar ve sınırlar sûresi olarak nitelendirilebilir.²⁹⁰

Râzî, sûre'nin tefsirini yaparken 16 yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bunlar arasından örnek olarak şu âyeti seçtik:

Ayet:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ
رِسَالَاتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

(Maide, 67)

²⁸⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, X, 143, (8, 104).

²⁸⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, 181.

²⁸⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 181.

²⁹⁰ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 78.

“Ey peygamber, Rabb’inden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah, kâfir olan toplumlara hidâyete ulaştırmaz.”²⁹¹

Şiir: ²⁹² اَنَا أَبُو النَّجْمِ وَ شِعْرِي شِعْرِي

“Ben, Ebu’n-Necm’im ve şiirim de şiirdir.”

İstişhad Yönü: Râzi, ayette geçen “Eğer sen O’nun risâletini tebliğ etmezsen, risâletini tebliğ etmemiş olursun” ifadesiyle ilgili olarak Müfessirlerin çoğunun “Şayet bu risalet görevi ile alakalı tek bir şeyi bile tebliğ etmez isen, bu durumda tebliğ vazifenden hiçbir şeyi yapmamış olursun”²⁹³ şeklinde açıklama getirdiklerini söyler. Ancak Râzi bu açıklamayı zayıf bulur ve kendisi bu konu ile ilgili olarak şu izahı yapar. “Bir işin bir bölümünü yapıp, bir kısmını yapmayan birisi ile ilgili olarak “o, o işin tamamını yapmadı” denilse, bu söz doğru olmaz, yalan bir ifade olur. Binâenaleyh müfessirlerin bu cevabı düşer.”²⁹⁴ Râzi ayetteki bu ifadeyi şiirden getirdiği delil ile şu şekilde açıklar. “Bu söz şâirin şu şiirinde söylemiş olduğu usule göre söylenmiş bir sözdür. “Ben, Ebu’n-Necm’im ve şiirim de şiirdir” Bu şiirin anlamı “Şiirim, fesahât ve olgunlukta öyle bir noktaya ulaştı ki, onun için “o şiirdir” denilse yapılabilecek en büyük övgü onun hakkında yapılmış olur.” şeklindedir. Dolayısıyla bu ifade tarzı tam bir mübalağa içermektedir. Ayette geçen bu ifade de aynı şekilde “Şayet, onun mesajını tebliğ etmezsen, O’nun risâletini tebliğ etmemiş olursun” denilmektedir. Yani tebliğ vazifesini yapmamak öyle büyük bir vebaldir ki bu durum ile ilgili yapılacak en korkutucu tehdid, “tebliğ vazifesini terk etme” şeklinde olur. Bu ifâde tarzıyla yapılan tehdid en yüksek perdeden yapılmış olur, Allahüa’lem.”²⁹⁵

2.19. A’RÂF SÛRESİ (MAHŞERDEKİ SUAL HAKKINDA MÜŞKİLE CEVAP)

Sûre adını 46 ve 48. ayetlerinde geçmekte olan A’râf sözcüğünden almaktadır.²⁹⁶ A’râf “bilme, tanıma” anlamındaki ‘urf’ ten türetilmiştir. A’râf, genellikle “Cennet ile Cehennem arasındaki sur” olarak tarif edilmiştir. Sûre, Hz. Peygamber’in Mekke’deki hayatının son senesinde indirilmiştir. Sûre toplam 206 ayettir.²⁹⁷

²⁹¹ Maide: 5/67.

²⁹² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XII, 49, (9, 156).

²⁹³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XII, 48, (9, 156).

²⁹⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XII, 49, (9, 156).

²⁹⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XII, 49, (9, 156).

²⁹⁶ Esed, *Kur’an Mesajı*, 266.

²⁹⁷ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 93-94.

Râzî, sûre'nin tefsirini yaparken 34 yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz dört örnek şunlardır:

Ayetler:

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ

(A'râf, 6-7)

"Kendilerine (peygamber) gönderilenlere mutlaka soracağız. Onlara gönderilenlere de her halde soracağız. Kendilerine (olup biteni mutlak) bir ilim ile herhalde anlatacağız... Biz, gaib değildik..."²⁹⁸

Şiir: ²⁹⁹الَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا

"Siz, bineklere binenlerin en hayırlısı değil misiniz?"

İstişhad Yönü: Razi, "Kendilerine (peygamber) gönderilenlere mutlaka soracağız. Onlara gönderilenlere de her halde soracağız..." buyruğu ile, "İşte o gün ne insana ve cinne günahı sorulmayacak"³⁰⁰ ve "Mücrimlerden günahları sorulmaz"³⁰¹ ayetleri nasıl uzlaştırılır?"³⁰² şeklinde gelebilecek bir soruya karşın verilecek cevapları şu şekilde sıralamıştır: "a) Amel defterleri, yapmış oldukları amelleri ihtiva ettiği için Kâfirlere amelleri sorulmaz. Ancak onlara, o kötü amelleri yapmaya iten sebepler ile iyi ameller yapmalarına engel olan durumlar sorulur.

b) Soru, doğruyu öğrenip istifade etmek üzere sorulduğu gibi bazen de muhatabı azarlayıp kınamak için de sorulur. Bu durum, bir kişinin, أَلَمْ أُعْطِكَ "Sana vermedim mi?" demesi ile; Cenâb-ı Hakk'ın... أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ "Ey Ademoğulları, "Şeytana tapmayın..." diye emretmedim mi?"³⁰³ şeklinde buyurması gibidir.

²⁹⁸ A'râf: 7/6-7.

²⁹⁹ Râzî, a.g.e, XIV, 23, (10, 288).

³⁰⁰ Rahman: 55/39.

³⁰¹ Kasas: 28/78.

³⁰² Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XIV, 23, (10, 288).

³⁰³ Yasin: 36/60.

Bu durumun bir benzeri şiirde: *أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا* “Siz, bineklere binenlerin en hayırlısı değil misiniz?” şeklinde ifade edilmiştir.

Bu durumu kavradığın zaman biz de sana deriz ki: Cenâb-ı Hakk hiç kimseden, istifade etmek veya onlardan doğruyu öğrenmek maksadı ile soru sormaz. Ancak onları, (kâfirleri) azarlamak, hor ve hakir duruma düşürmek amacıyla onlara soru sorar. Benzeri bir durum Allah Teâlâ’nın, “*Artık aralarında o gün soy sop kalmayacağı gibi, (birbirinin halini) de soruşturamazlar onlar*”³⁰⁴ ayetiyle “*Birbirlerine yönelip soruştururlar...*”³⁰⁵ âyetin de vardır. İlk âyet, onların birbirlerine lütuf, acıma ve şefkat duygularıyla soru sormadıkların anlatır. Çünkü nesep, soy sop onların birbirlerine merhametli olmalarını, ikramda bulunmalarını ve şefkatle yönelmelerini gerekli kılar, İkinci ayet ise onların aralarında ki soruşturmanın sadece birbirlerini kınama maksadıyla olduğuna işaret eder. Bu durumun delili, “*şimdi kabahati birbirlerine yüklemeye başladılar...*”³⁰⁶ âyetidir.

c) Kıyamet günü çok uzun bir gündür ki onun içinde pek çok durak vardır. Bu uzun zaman diliminde bazı zamanlar سوالin olacağı, bazı zamanlarda da ise سوالin olmayacağı haber verilmiştir.”³⁰⁷

2.20. A’RAF SÛRESİ (KIYAMETTE AMELLERİN TARTILMASI)

Ayetler:

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا
بِأَيَاتِنَا يَظْلِمُونَ

(A’raf, 8-9)

³⁰⁴ Mü’minûn: 23/101.

³⁰⁵ Tur: 52/25.

³⁰⁶ Kalem: 68/30.

³⁰⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 23, (10, 288).

“O gün tartı hakdır. Artık kimin terazileri ağır basarsa, işte onlar murada erenlerin tâ kendileridir. Kimin de terazileri hafif gelirse, bunlar da âyetlerimize zulmettikleri için kendilerine çok yazık etmiş olan kimselerdir.”³⁰⁸

Şiir: ³⁰⁹فَذُكِّنْتُ قَبْلَ لِقَاءِكُمْ دَافِقَةً / عِنْدِي لِكُلِّ مُخَاصِمٍ مِيزَانُهُ

“Ben, sizinle karşılaşmadan önce kuvvetli idim; yanımda da, her muarıza karşılık onun sözüne denk söz bulunurdu”

İstişhad Yönü: Râzi ayetlerde geçen amellerin tartılmasının izahı hususunda ortaya çıkmış olan farklı görüşlere eserinde yer vermiştir. Bu konuda ki birinci görüş: Amellerin maddi bir karşılığının olacağı ve terazide bunların tartılacağı görüşüdür. Bu görüş çerçevesinde amellerin nasıl tartılacağı konusunda şu açıklamalar yapılmıştır.

“a) Mü’min kişinin amellerine güzel, kâfirin amellerine çirkin bir şekil verilir. İşte terazide tartılacak olan bu şekillerdir. Bu görüş İbn Abbas (r.a) ‘a aittir.

b) Tartılacak olan sahifelerdir ki bu sahifeler içerisinde kulların amelleri yazılıdır.”³¹⁰

İkinci görüş ise ki Râzi de bu görüştedir: Amellerin tartılmasının amacı “ Hakk Teâla’nın hükmünün ve adaletinin gerçekleşmesidir. Ayette bahsedilen ‘tartı’yı bu manaya hamletmek Arapça bakımından caizdir.”³¹¹ Çünkü, “ Dünyada adalet ancak ölçü ve tartı ile gerçekleşir. Bu sebeple âyette geçen ‘tartı’yı ‘adalet’ anlamında mecaz olarak düşünmek mümkündür.”³¹²

Râzi bu konuyu izah ederken şu şiiri delil olarak getirmiştir. “Ben, sizinle karşılaşmadan önce kuvvetli idim; yanımda da, her muarıza karşılık onun sözüne denk söz bulunurdu”³¹³ “Şair bu sözü ile ‘Benim yanımda, her hasmın sözüne denk bir söz var’ demek istemiş ve burada ‘vezni’, ‘adalet’e teşbih etmiştir. Bu durumda âyette murad edilen şey, sadece bu manayı zorunlu kılar. Buna delilimiz ise şudur: Mizân (ölçü, tartı) ile, yalnızca bir şeyin ölçüsü tesbit edilir. Oysaki ceza ve mükâfaatın miktarını terazi ve tartı ile tesbit etmek imkânsızdır. Zira kulların yapmış oldukları

³⁰⁸ A’raf: 7/8-9.

³⁰⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 25, (10, 291).

³¹⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 25, (10, 290).

³¹¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 25, (10, 291).

³¹² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 25, (10, 291).

³¹³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 25, (10, 291).

ameller ârazdır, gerçekleşip sonlanmışlardır. Var olmayan bir şeyi tartmak ise mümkün değildir. Onların sonlanmadıklarını düşünsek bile, onları tartmak yine de mümkün değildir.”³¹⁴

2.21. A'RAF SÛRESİ (ALLAH'IN RAHMETİNİN YAKIN OLUŞU HAKKINDA)

Ayetler:

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا
وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ

(A'raf, 55-56)

“Rabbimize yalvararak, gizlice dua edin. Şu bir hakikattir ki: Allah haddi aşanları sevmez. Yerde -O, iyi hale getirildikten sonra da- fesatçılık etmeyin. O'na korkarak ve umarak, dua edin. Şüphe yok ki iyi hareket edenlere, Allah'ın rahmeti çok yakındır.”³¹⁵

Şiir: ³¹⁶ فَلَا زَالَ مَا تَهْوَاهُ أَقْرَبُ مِنْ غَدٍ / وَلَا زَالَ مَا تَخْشَاهُ أَبْعَدُ مِنْ أَمْسٍ

“Arzu ettiğin şey, daima hep yarına daha yakındır; korktuğun şey ise, daima düne daha uzaktır.”

İstîşhad Yönü: Râzi ayetlerde geçen ‘Allah’ın rahmeti çok yakındır’ ifadesinde ki yakın oluşu şu şekilde izah etmiştir: “İnsanın ahirete yakınlaşması ve dünyadan uzaklaşması anbean artar. Çünkü ahiret gelecek zaman, dünya ise geçmiş zaman gibidir. İnsan da her lahza geçmişten uzaklaşırken, geleceğe daha çok yaklaşır.”³¹⁷

Râzi konu ile ilgili olarak ta şiirden şu delili getirmiştir. “Arzu ettiğin şey, daima hep yarına daha yakındır; korktuğun şey ise, daima düne daha uzaktır.”

³¹⁴ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XIV, 25-26, (10, 291-292).

³¹⁵ A'raf: 7/55-56.

³¹⁶ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XIV, 137, (10, 451).

³¹⁷ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XIV, 137, (10, 451).

Sonuç olarak Râzi şiiirden getirdiği bu delille konuyu şu şekilde bağlamıştır. “Dünya bizden uzaklaşırken, ahiretin de her an bizlere yaklaştığı; Cenâb-ı Hakk’ın rahmetinin ölümden sonra gerçekleşeceği sabit olduğuna göre Hakk Teâla, tam yerinde, “Şüphesiz iyi hareket edenlere (Muhsinlere) Allah’ın rahmeti çok yakındır.”³¹⁸ Buyurmuştur.”³¹⁹

2.22. A’RAF SÜRESİ (سنة SENE KELİMESİNİN MANASI)

Ayet:

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ
(A’raf, 130)

“Andolsun ki biz, Firavun hânedanını, düşünüp ibret alsınlar diye, yıllarca kuraklıkla ve mahsullerin kıtlığı ile yakalayıp sıktık”³²⁰

Şiirler: “وَرَجُلٌ مَّكَهٌ مُسْتَنْتُونَ عَجَافٌ”³²¹

“Ve Mekke’nin adamları (insanları), kıtlığa uğramış cılız kimselerdir.”

“دَعَانِي مِنْ نَجْدٍ فَإِنَّ سِنْنَهُ / لَعِينَ بَنِي وَشَيْبِنَا مُرْدًا”³²²

“Beni, Necid’den çağırdı. Çünkü onun kuraklığı ve kıtlığı, bizlerle oynuyor; daha, taptaze ve bıyıklarımızda terlememiş iken, saçlarımızı ağartıyordu.”

İstîşhad Yönü: Râzi ayetteki “sinin” kelimesi ile ilgili olarak şu izahları yapmıştır.

“ ‘Sinîn’, ‘sene’ kelimesinin çoğuludur.³²³ Ebu Ali el-Fârisî bu konuda şunları söylemiştir: Sene kelimesi iki anlama gelir: a) Yıl anlamına, b) Kıtık anlamına...³²⁴ Bu, bolluğun zıddı olan manadır. Bu kelime ayette geçtiği yerde de ‘Kıtık’ anlamında

³¹⁸ A’raf: 7/56

³¹⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 137, (10, 451).

³²⁰ A’raf: 7/130.

³²¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 214, (11, 26).

³²² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 214, (11, 26).

³²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIV, 405.

³²⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, 357.

kullanılmıştır. Hz.Peygamber (s.a.s) de, *اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسَنِي يُوسُفَ* “Allah’ım, onu, Yusuf’un kıtlık seneleri gibi, onlar üzerine kıtlık seneleri kıl” diye buyurmuştur.”³²⁵

“Sene ifadesi, cedb, yani kıtlık ve kuraklık anlamına geldiğinden, “kuraklığa maruz kaldılar” manasında Araplar, *أَجْدَبُوا* demeleri gibi *أَسْنَتُوا* ³²⁶diyerek de kelime türetmişler.”³²⁷

Râzi dilden ve hadisten bu örnekleri verdikten sonra “Sinîn” kelimesinin yıl manasının yanı sıra kıtlık manasında da kullanıldığına dair yukarıda vermiş olduğumuz şiirleri delil getirmiştir.

Râzi bu açıklamaları yaptıktan sonra son olarak bu konuda şunu söyler: “Allah Teâlâ, ‘Firavun’un hanedanlığını yıllar boyu kuraklık ile... yakalıyıp zor durumda bıraktık’ ayeti ile yıllarca onlara kıtlık ve açlık verdiğini buyurmuştur. Dolayısıyla kuraklık hali köy halkı için; ürünlerin kıt olması ise şehir halkı için sıkıntı ve darlık anlamını ifade eder.”³²⁸

2.23. TEVBE SÛRESİ (تُوبَةُ) İLL KELİMESİNİN MANASI

Sûre Tevbe ismini, herhangi bir mazeretleri olmadığı halde Tebük seferine katılmayan kişilerin samimi olarak yaptıkları tevbelere atıfta bulunan âyetlerden (102-118) almıştır. Sûrenin bilinen diğer bir ismi de Berâe’dir. Tevbe sûresi tartışmasız Medine dönemine aittir.³²⁹ Kur’an’da başında Besmele bulunmayan tek suredir.³³⁰ Toplam 129 ayettir.

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 22 yerde şiirle istişad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz iki örnek şunlardır:

³²⁵ Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhü’l-Buhârî*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul trsz., “Cihad ve Siyer: 98”, III, 233-234.

³²⁶ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 357-358.

³²⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 214, (11, 25-26).

³²⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIV, 214, (11, 26).

³²⁹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 111-112.

³³⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 343.

Ayetler:

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً
يَرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ
إِشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ
لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ

(Tevbe, 8-10)

“Onların nasıl ahdi olabilir ki; eğer size galebe ederlerse hakkınızda ne bir yemin ne de bir vecibe gözetip tanımazlar. Sizi ağızlarıyla (güya) hoşnut ederler, fakat kalbleri dayatır. Onların çoğu fâsıkdırlar. Onlar, Allah’ın ayetleri mukabilinde az bir pahayı satın aldılar da, O’nun yolundan halkı zorla men ettiler. Gerçekten, onların yapageldikleri şeyler ne kötüdür! Onlar bir mü’min hakkında ne bir yemin ne de bir vecibe gözetip tanımazlar. Onlar, taşkınlara ta kendileridir.”³³¹

Şiirler: ³³² وَجَدْنَاهُمْ كَاذِبًا إِلَهُمْ / وَذُو الْإِلَهِ وَالْعَدِ لَا تَكْذِبُ

“Biz onların, ahidlerinden caydıklarını gördük... Oysaki ahid ve söz sahibi olan kimse, (bundan cayarak), yalan söylemez...”

³³³ لَعَمْرُكَ إِنَّ إِلَّكَ مِنْ قُرَيْشٍ / كَالِ لَسَسَقَبِ مِنْ رَالِ النَّعَامِ

“Hayatın hakkı için, senin Kureys’e olan yakınlığın, deve yavrusunun, deve kuşu yavrusuna olan yakınlığı gibidir.”

³³⁴ لَوْلَا بَنُو مَالِكٍ وَالْإِلَ مَرْقَبَةٌ / وَمَالِكٌ فِيهِمُ الْإِلَاءُ وَالشَّرَفُ

³³¹ Tevbe: 9/8-10.

³³² Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XV, 230, (11, 421).

³³³ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XV, 230, (11, 421).

İstîşhad Yönü: Razi, ayetteki “İll” kelimesinin hangi manalara gelebileceği konusunda şiirden de delil getirmek suretiyle verilmiş olan cevapları şöyle sıralamıştır:

“a) “Ahid”³³⁵ manasına gelir. Şiirde bu manada kullanılmıştır:

وَجَدْنَاهُمْ كَاذِبًا إِلَهُمْ / وَذُو الْإِلَّ وَالْعَدِ لَا تَكْذِبُ
“Biz onların, ahidlerinden caydıklarını gördük... Oysaki ahid ve söz sahibi olan kimse, (bundan cayarak), yalan söylemez...” İll kelimesi burada ahid anlamındadır.

b) Ferrâ, ill sözcüğünün karabet, yakınlık anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu manada şair Hassan: لَعَمْرُكَ إِنَّ إِلَّكَ مِنْ قُرَيْشٍ / كَالِ السَّسْقَبِ مِنْ رَأَى النَّعَامِ

“Hayatın hakkı için, senin Kureyş’e olan yakınlığın, deve yavrusunun, deve kuşu yavrusuna olan yakınlığı gibidir.”³³⁶ Demiştir.

“c) İll, yemin manasındadır,³³⁷ Evs İbn Hacer şiirinde:

لَوْلَا بَنُو مَالِكٍ وَالْإِلُّ مَرْقَبَةٌ / وَمَالِكٌ فِيهِمُ الْإِلَاءُ وَالشَّرَفُ
İll kelimesini yemin anlamında kullanmıştır. Şiirde geçtiği üzere İll, “yemin” demektir.”³³⁸

Razî ayette geçen “İll” kelimesine üç farklı anlamın verilebileceğini şiirden getirdiği delillerle ortaya koymuştur. Ve daha sonra diğer delilleri sıralamıştır.

“d) İll, Cenâb-ı Hakk’ın isimlerinden biridir.³³⁹ Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a) ’ın, Müseylime’nin saçmalıklarını duyduğum zaman, “Bu sözler, İll’ in (Allah’ın) sözleri olamaz!..” şeklinde tepki gösterdiği rivayet edilmiştir. Bu görüşü Zeccâc tenkit ederken, “Allah Teâlâ’nın esması, hadislerden ve Kur’an’dan öğrenilmiştir. Hiçbir müslümanın, “Ya İllu!” dediğine rastlanmamıştır” demiştir.

e) Bu konuda Zeccâc’ın görüşü: “Benim görüşüme göre ve Arapça’nın muktezâsı açısından, ill sözcüğü, bir şeyi keskinleştirmek manasındadır. Arapça’da kargıya bu anlamda ille denilmektedir. Ayrıca “dik, şekilli ve güzel kulaklar” anlamında اُذُنٌ مُؤَلَّلَةٌ denilir.”³⁴⁰

³³⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XV, 230, (11, 421).

³³⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 24.

³³⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XV, 230, (11, 421).

³³⁷ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 24.

³³⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XV, 230, (11, 421).

³³⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 24.

³⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XI, 24.

f) el-Ezherî'nin görüşü ise şöyledir: “İll”, İbranice’de Allah Teâlâ’ya verilen isimlerinden bir tanesidir. Bu kelimenin Arap diline taşıdığı bu mana ile girdiğini düşünmek mümkündür.”³⁴¹

2.24. TEVBE SÛRESİ (ŞÂFÎ’NİN MİSKİN KONUSUNDAKİ GÖRÜŞÜNÜN DELİLLERİ)

Ayet:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ
فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

(Tevbe, 60)

“Sadakalar, Allah’dan bir farz olarak, ancak fakirlere, yoksullara, bu iş üzerine memur olanlara, kalbleri alıştırılmak istenenlere, kölelere, esirlere, borçlulara, Allah yolunda ve yolda kalmışlara mahsustur. Allah alîm ve hakîmdir.”³⁴²

Şiir: ³⁴³ “كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا”

“Kişi için, öğüt verici olarak, yaşlılık ve İslâm kâfidir...”

İstişad Yönü: Râzi ayette geçen zekât verilecek sekiz sınıf hakkında bilgi verirken “miskin” konusunda İmam-ı Şafî’nin görüşlerine yer vermiştir. İmam-ı Şafî, ayette “fakir ve miskin” olarak nitelendirilen sınıflardan hangisinin daha muhtaç olduğu konusunda fakirin miskinden daha ihtiyaç sahibi olduğu görüşünü savunmuş ve ayetten, hadisten, dilden ve şiirden deliller getirmiştir. Konumuzla ilgili olarak Şafî (r.a) ’nin şiirden getirdiği delili şöyle kullanmıştır. “Allah Teâlâ, ihtiyaçlarını giderip, işlerini görebilmeleri için, zekâtların ve sadakaların bu sekiz zümreye verileceğini bildirmiştir.

³⁴¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XV, 230, (11, 422).

³⁴² Tevbe: 9/60.

³⁴³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVI, 107, (12, 47).

Bu durum, ilk başta söylenenin, daha fazla ihtiyaç sahibi olduğunu gösterir. Çünkü görünen durum, “ehemm” olanın mühim olandan önce getirilmesidir.³⁴⁴ Hz.Ömer, “Yaşlılık ve İslâm kişi için, nasihat verici olarak yeterlidir...” beytini söylemiş ve “Şair, keşke burada İslâm ifadesini yaşlılıktan önce söylemiş olsaydı” demiştir. Dolayısıyla, ayette önce fakirler ifadesi geçtiğine göre, fakir olanların miskin olanlardan daha fazla ihtiyaç sahibi olmalarını gerektirir.”³⁴⁵

Râzi, Şafî (r.a)’nin delillerine yer verdikten sonra miskinin fakirden daha yoksul olduğu konusundaki görüşleri de vermiş ve iki tarafı karşılaştırmıştır. Bunun sonucunda Râzi, “Bu konuda ki bütün fikirler,³⁴⁶ fakirlerin dilenmediklerini; miskinlerin ise dilendikleri konusunda birleşirler. Dolayısıyla dilenen kişiler, ihtiyaçlarını giderecek şeyler bulabilirler. Bundan dolayı miskin olanların mağduriyetleri ve ihtiyaçları, fakir olanlara göre daha az olur”³⁴⁷ demiştir.³⁴⁸

2.25. YUSUF SÛRESİ (HZ. YUSUF ASLA GÜNAHA KASTETMEDİ)

Sûre, baştan sona Hz.Yusuf’un kıssasını anlattığı için Yusuf sûresi adını almıştır.³⁴⁹ Sûrede anlatılan Yusuf kıssasının temel mesajı “hüküm yalnızca Allah’a aittir” ilkesidir. Sûrenin tamamı Mekke de indirilmiştir. Toplam 111 ayettir.³⁵⁰

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 10 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz bir tanesi şu ayettir:

³⁴⁴ Şafî, Muhammed b. İdris, *Ahkâmu’l-Kur’an*, thk. Abdul-Ğan’i Abdu’l-Halîk, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut trsz., I, 160.

³⁴⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVI, 107, (12, 47).

³⁴⁶ el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü’l-Kur’an*, thk. Muhammed es-Sadık Kâmhavî, Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, Beyrut 1985, IV, 322.

³⁴⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVI, 110, (12, 52).

³⁴⁸ Geniş bilgi için bkz., Harrasi, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ahkâmu’l-Kur’an*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I. bsk., Beyrut 1985, III, 206.

³⁴⁹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 142.

³⁵⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 453.

Ayet:

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ
السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ

(Yusuf, 24)

“O kadın, andolsun ona niyet kurmuştu. Eğer Rabbisinin bürhanını görmemiş olsaydı, neredeyse o (Yusuf) da ona kastetmişti. İşte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak turalım diye, böyle yaptık. Çünkü o, muhlis kullarımızdandı”³⁵¹

وَكُنْتُ امْرَأً مِنْ جُنْدِ إِبْلِيسَ فَارْتَقَى / بِي الدَّهْرُ حَتَّى صَارَ إِبْلِيسُ مِنْ جُنْدِي
فَلَوْ مَاتَ قَبْلِي كُنْتُ أَحْسَنُ بَعْدَهُ / طَرَأَقَ فِسْقٌ لَيْسَ يُحْسِنُهَا بَعْدِي³⁵²

“Başlangıçta ben, İblis’in ordusundan idim; derken zaman beni bu yolda yükseltti de, İblis benim ordumdan oldu. Şayet o benden önce ölmüş olsaydı, ondan sonra ben, onun benden başka hiç kimsenin daha iyi bir tarzda yapamayacağı şekilde fisk yollarını çok güzel işler ve yapardım.”

İstîşhad Yönü: Râzi ayette geçen “O (Yusuf) da ona kastetmişti” ifadesini yorumlarken bu konuda birinci görüşün: “Yusuf (a.s) bu günaha niyetlenmişti”³⁵³ şeklinde olduğunu ifade etmiş ve bu görüşü savunanların delillerine yer vermiştir. Buna karşılık ikinci görüş ise: Peygamberlerin “ismet” sıfatına sahip oldukları ve bu sebeple herhangi bir günaha yönelmeyecekleri şeklindedir. Peygamberlerin ismeti: “Allah’ın temiz bir yaratılışa sahip kılması, bedenî üstünlük vermesi, zafer ve kararlılık lutfetmesi, iç huzuru yaratması ve hayra muvaffak kılması suretiyle kendilerini koruması”³⁵⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Bu düşünceye ve inanca sahip olanların görüşü: “Hz.Yusuf asla günaha kastetmedi”³⁵⁵ şeklindedir. Râzi de aynı görüşe sahip olduğunu söylemiş ve Hz.Yusuf’un masumiyetini ayetlerden deliller getirmek suretiyle savunmuştur. “İşte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak turalım diye, böyle yaptık. Çünkü

³⁵¹ Yusuf: 12/24.

³⁵² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII, 117, (13, 206).

³⁵³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII, 115, (13, 202).

³⁵⁴ Mehmet Bulut, “İsmet” mad., *DİA*, XXIII, 134.

³⁵⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII, 115, (13, 203).

o, muhlis kullarımızdandı.”³⁵⁶ Bununla birlikte Râzi, Şeytan’ın bile Hz.Yusuf’un günahkar olmadığını kabul ettiğini söyler ve bunun izahını şöyle yapar: O, “*Senin izzetine yemin ederim ki ben de artık onların hepsini azdıracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş (mü’min) kulların müstesna...*”³⁵⁷ demek suretiyle Allah’ın muhlis kullarını yoldan çıkarmanın kendisi için mümkün olamayacağını kabul etmiştir. Hz. Yusuf (a.s) ’ da Allah’ın muhlis kulları arasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, “O muhlis kullarımızdandır” buyurmaktadır.”³⁵⁸ Râzi, bunun Şeytan tarafından yapılmış bir itiraf olduğunu söyledikten sonra der ki: “ Hz.Yusuf (a.s) ’a bu rezilliği nisbet eden cahil kişiler, şayet Allah’ın dinine girmiş olan kimselerden iseler, Cenâb-ı Hakk’ın, Hz.Yusuf’un tertemiz olduğu konusundaki şahitliğini kabul etsinler; yok eğer Şeytan’a ve o’nun ordusuna tâbi olan kimselerden iseler, Şeytan’ın bu konudaki şahitliğini kabul etsinler.”³⁵⁹

Râzi bütün bu delilleri getirdikten sonra El-Harezmi’nin şu şiiri ile karşıt görüşte olanlara bir göndermede bulunmuştur. “*Başlangıçta ben, İblis’in ordusundan idim; derken zaman beni bu yolda yükseltti de, İblis benim ordumdan oldu. Şayet o benden önce ölmüş olsaydı, ondan sonra ben, onun benden başka hiç kimsenin daha iyi bir tarzda yapamayacağı şekilde fisk yollarını çok güzel işler ve yapardım.*”³⁶⁰

2.26. HİCR SÛRESİ (AÇIKÇA TEBLİĞ EMRİ)

Sûrenin adı, 80. ayetinde geçen Hicr adıyla bilinen bölge ile alakalıdır.³⁶¹Bu bölge kadîm zamanlarda yaşamış olan Semûd kavminin yaşadığı bölgedir. Dili, üslûbu, konusu sûrenin Mekki olduğunu göstermektedir. Hicr sûresi 99 ayetten oluşmaktadır.³⁶²

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 13 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz örnek şudur:

³⁵⁶ Yusuf: 12/24.

³⁵⁷ Sad: 38/82-83.

³⁵⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVIII, 117, (13, 205).

³⁵⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVIII, 117, (13, 206).

³⁶⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVIII, 117, (13, 206).

³⁶¹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 513.

³⁶² İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 162-163.

Ayetler:

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ

عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ

إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ

الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

(Hicr, 92-96)

“İşte Rabbine andolsun ki onlara, topuna, yapmakta oldukları şeyleri elbette soracağız. Şimdi sen ne ile emrolunuyorsan, apaçık bildir. Müşriklere aldırış etme. Allah’la beraber diğer bir tanrı daha tanıyan o alaycılara muhakkak ki biz yeteriz. Onlar, yakında bileceklerdir.”³⁶³

Şiir: ³⁶⁴ هَذَا الْخَلِيفَةُ فَارْضَوْ مَا قَضَى لَكُمْ / بِالْحَقِّ يَصْدَعُ مَا فِي قَوْلِهِ حَيْفٌ

“Bu halife var ya, sizin için hükmettiğine razı olun. Ancak hakla hükmeder ve meseleleri fasleder. Sözünde, zulüm ve haksızlık yoktur.”

İstişhad Yönü: Râzi, ayetteki فَاصْدَعْ ifadesi ile ilgili olarak şiiirden de getirmiş olduğu delille birlikte şu izahları yapmıştır: “Sad’ (الصَّدْعُ) ifadesi Arapça’da ayırmak ve yarmak³⁶⁵ manasındadır. Bu konu da Cerîr’in şu şiirini delil getirebiliriz:

“هَذَا الْخَلِيفَةُ فَارْضَوْ مَا قَضَى لَكُمْ / بِالْحَقِّ يَصْدَعُ مَا فِي قَوْلِهِ حَيْفٌ”, “Bu halife var ya, sizin için hükmettiğine razı olun. Ancak hakla hükmeder ve meseleleri fasleder. Sözünde, zulüm ve haksızlık yoktur.”

³⁶³ Hicr: 15/92-96.

³⁶⁴ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XIX, 214, (14, 144).

³⁶⁵ el-İsfehânî, el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân, 408.

Burada “yasdau” fiili “ayırır, fasleder” manasındadır. Bir topluluğun bulundukları yerden ayrılması durumunda, “Tasadda’a’l-kavmu” (تَصَدَّعَ الْقَوْمُ) denir. Allah Teâlâ’nın, “يَوْمَئِذٍ يَصْدَعُكَ” “O gün (bütün insanlar) bölük bölük ayrılacaklardır”³⁶⁶ ayetinde de mana budur. Ferrâ, bu ifadeye, “bölüm bölüm ayrılırlar, dağılırlar” manasını verir. “Sad” (الصَّدْعُ) ifadesi cam ile ilgili kullanıldığı zaman, koparmak, ayırmak, kırmak manalarını içerir. Ben de (Râzi) diyorum ki: “Baş ağrısı yaşanırken kafatası kemikleri sanki parçalanıyormuş gibi acı çektiğimiz için sanırım bu sebeple baş ağrısına, sudâ’ (الصَّدَاغُ) denilmiştir. El-Ezherî’nin bu konuda ki görüşü: “Sabah, “el-felak” olarak ifade edildiği gibi, Sadî’ (الصَّدِيقُ) olarakta ifade edilir. Nitekim Arapça’da, fecr yarıldı, çatladı; sabah oldu, sabah ortaya çıktı anlamlarında, “İnfetara’s-subhu; insada’a, infeleka’l-fecru” denilir. Bu durumda, فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ ayetinin anlamı, “*Hak ile batılın arasını ayır*” şeklinde olmaktadır. Zeccâc’ın bu konudaki görüşü ise: “Bu ifade, “Emrolunduğun şeyi izhâr et, açıkla” anlamına gelir. Çünkü Arapça’da, bir kişi delilini açıkça ortaya koyarak konuştuğu zaman bu durum, “Apaçık ortaya koydu; sarîh sarîh söyledi”³⁶⁷ olarak ifade edildiği gibi, “Sada’a bi’l-hucce” (صَدَّعَ بِالْحُجَّةِ) şeklinde de ifade edilir” Burda yapılan izahta esasında, ayırmak ve yarmak anlamına gelir. O manaya râci olur.”³⁶⁸

2.27. NAHL SÛRESİ (تَخَوُّفِ TEHAVVÜF TABİRİNİN İZAHİ)

Sûre adını “bal arısı” anlamına gelen ve sûrenin 68. ayetinde geçmekte olan Nahl kelimesinden alır. Sûre, aldığı vahyi bal olarak hayata katan bu mükemmel varlık üzerinden insanoğluna ders vermektedir.³⁶⁹ Mekke dönemine ait olan bu sûre 128 ayetten oluşmaktadır.³⁷⁰

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 15 yerde şiirle istişad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz üç örnek şunlardır:

³⁶⁶ Rum, 30/43.

³⁶⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, 408.

³⁶⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 214, (14, 144-145).

³⁶⁹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 167.

³⁷⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 524.

Ayetler:

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ
يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ
أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقْلُبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ
أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ

(Nahl, 45-47)

“Fesat plânları yapanlar, Allah’ın, kendilerini yere batıracağından yahut hissedemeyecekleri cihetlerden kendilerine azabın gelip çatacağından emin mi oldular? Yahut onlar, dönüp dolaşırlarken, Allah’ın kendilerini yakalayivermesinden bir eman mı aldılar ki? Onlar hiçbir surette Allah’ı aciz bırakıcı değildirler. Yoksa onlar, Allah’ın, kendilerini tedricen azaltmak suretiyle cezalandırmasından mı emin oldular? Demek ki Rabbin, hakikaten çok şefkatli, çok merhametlidir”³⁷¹

Şiir: ³⁷² تَخَوَّفَ الرَّجُلُ مِنْهَا تَأْمِماً قَرْدًا / كَمَا تَخَوَّفَ عُودَ النَّبْعَةِ السَّفْنُ

“O deveyi yolculuk yavaş yavaş tüketti (onu zayıflattı). Tıpkı, eğenin yay ağacını yavaş yavaş yediği gibi...”

İstîşhad Yönü: Yukarıdaki ayetlerde geçen “tehavvüf” ifadesinin hangi anlama geldiği konusunda Râzi iki görüşe yer vermiştir:

Birinci görüş: “Tehavvüf kelimesi “havf”³⁷³ masdarının, “tefa’ül” veznindeki halidir. Nitekim Arap dilinde, خَفْتُ الشَّيْءَ وَتَخَوَّفْتُهُ “o şeyden korktum” denilmektedir. Bu durumda ayetin anlamı, ilk önce onlara azab etmez, aksine ilk başta onları korkutur, sonra onlara azab eder şeklinde olur. Buradaki korkutma ise, Cenâb-ı Hakk’ın, ilk başta

³⁷¹ Nahl: 16/45-47.

³⁷² Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XX, 39, (14, 230-231).

³⁷³ İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, IX, 99.

bir grub insanı yok etmesi, bunun sonucunda, o helak olan insanlardan sonra gelen toplumların, korku ve endişeye kapılması şeklinde gerçekleşir.”³⁷⁴

İkinci görüş: “Tehavvüf”, tedricen derece derece noksanlaştırmak³⁷⁵ manasınadır. Rivayet edilirki, Minberde iken Hz. Ömer (r.a) şöyle seslenmiştir: “Bu ayet ile ilgili olarak ne düşünüyorsunuz?” Orada bulunanlar (cemaat) sustular, herhangi bir şey söyleyemediler. Bu durum üzerine Hüzeyl Kabilesine mensup olan yaşlı biri ayağa kalkarak: “Bizim lehçemizde bu vardır.” “Tehavvüf”, kademe kademe eksiltmek demektir” dedi. Bu cevap üzerine Hz. Ömer (r.a): “Buna, Arapların şiirinde hiç rastladın mı?” diye sordu. Yaşlı cevap olarak “Evet, bizden olan bir şâir şu beyti söyledi” dedi.

تَخَوَّفَ الرَّجُلُ مِنْهَا تَأَمِّمًا قَرْدًا / كَمَا تَخَوَّفَ عُودَ النَّبْعَةِ السَّقْنُ

“O deveyi yolculuk yavaş yavaş tüketti (onu zayıflattı). Tıpkı, eğenin yay ağacını yavaş yavaş yediği gibi...” Bunu duyunca Hz.Ömer: “Ey insanlar, divanlarınıza sımsıkı sarılınız, ancak bu şeklide şaşmazsınız” dedi. Orada bulunanlar (cemaat), “Bizim divanımız nedir?” diye sordular. Hz. Ömer: “Divanınız cahiliyye şiirdir. Onda, kitabınızın izahı (kelimelerinin manaları) vardır” dedi.”³⁷⁶

Râzi bu iki görüşü verdikten sonra bu konu ile ilgili olarak son sözünü şöyle söylemiştir. “Ayette bahsi geçen, kademe kademe eksiltmekten maksat, onların yaşadığı yerlerin çevresinde ortaya çıkan durumlardır. Nitekim Allah Teâlâ, “Artık görmüyorlar mı ki, biz yeryüzünü çevresinden eksiltiyoruz” (Enbiya,44) buyurmuştur. Bu durumda ayetin anlamı, “Cenâb-ı Hakk, o topluma azab etmede aceleci olmaz. Onların yaşadıkları yerlerin çevresinde, onlara komşu olan köylere ve beldelere ulaşacak şekilde eksiltir. Ve sıra onlara geliverir ve onlar da ozaman da helak edilir” şeklindedir.”³⁷⁷

³⁷⁴ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XX, 39, (14, 229).

³⁷⁵ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, IX, 101.

³⁷⁶ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XX, 39, (14, 229-230).

³⁷⁷ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XX, 39, (14, 230).

2.28. NAHL SÛRESİ (سجده SECDEDEN MAKSAT)

Ayet

أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُوا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ
وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ

(Nahl, 48)

“Onlar, Allah’ın yarattığı hiçbir şeye bakmıyorlar mı ki, o şeylerin gölgeleri bile, Allah’a zelil zelil secde ederek durmadan sağdan sollara dönüyorlar”³⁷⁸

Şiir: ³⁷⁹ تَرَى الْأَكْمَامَ فِيهَا سُجَّدًا لِلْحَوَافِرِ

“Orada tepeleri, atların tırnaklarına secde eder, boyun eğer vaziyette görürsün”

İstışhad Yönü: Râzi, ayetteki سُجَّدًا لِلَّهِ ifadesinin farklı anlamlara gelebileceğini söyledikten sonra şu açıklamayı yapmıştır. “Bundan maksat, “Boyun eğme, inkıyâd etme”³⁸⁰ ve teslim olma” gibî manalardır.

Nitekim Arap dilinde, deve binilmek üzere, başını eğdiği zaman سَجَدَ الْبَعِيرُ “Deve boyun eğdi”; hurma ağacı, meyvelerinin bol olmasından dolayı taşıdığı yük ağırlaşınca, dallarını eğer. Bu durumu ifade etmek için de, سَجَدَتِ النَّخْلَةُ ifadesi kullanılır.

Şair de: تَرَى الْأَكْمَامَ فِيهَا سُجَّدًا لِلْحَوَافِرِ “Orada tepeleri, atların tırnaklarına secde eder, boyun eğer vaziyette görürsün” demiştir.”³⁸¹ Râzi bu örnekleri verdikten sonra konu ile ilgili olarak sonuç olarak şunu söyler: “Cenâb-ı Hakk, bizleri aydınlatan yıldızları ve çeşitli gök cisimlerini, ışıkları yeryüzüne uygun bir halde gelecek şekilde, farklı tabiat kanunlarıyla düzenlemiştir. Ve yine görmekteyiz ki, ışıklar ve gölgeler, Allah’ın takdirine ve tedbirine uygun olarak yeryüzüne düşerler. Biz, güneş doğduğu zaman, katı olan cisimlerin, batıya doğru uzanan gölgelerini müşahade ederiz. Daha sonra güneş, yavaş yavaş yükselmeye başlayınca, batı tarafa uzanan bu gölgelerin, zeval

³⁷⁸ Nahl: 16/48.

³⁷⁹ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XX, 42, (14, 234).

³⁸⁰ el-İsfehânî, el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân, 328.

³⁸¹ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XX, 42, (14, 234).

vaktine doğru, gittikçe çekilip tamamen kaybolduklarını görürüz. Güneş, zeval vaktinden sonra batıya doğru hareket edince, bu sefer cisimlerin gölgelerinin doğu tarafa düştüklerini görürüz.”³⁸² “ Cisimlerin gölgelerinin belli bir sıra ve usul ile yeryüzüne düştüklerini gördüğümüz zaman, bütün bu varlıkların, Cenâb-ı Hakk’ın tedbiri, takdiri ve gücü karşısında boyun eğdiklerini anlamış oluyoruz. İşte, ayette ki “secde” ifadesi ile bu anlatılmaktadır.”³⁸³Yoksa burada namazın rükünlerinden biri olan secde’den bahsedilmemektedir.

2.29. NAHL SÛRESİ (İBNU’R-RAVENDİ’NİN İDDİASINA RED)

Ayet:

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

(Nahl, 112)

“Allah o memleketi, size bir ibret örneği olarak darb-ı mesel yaptı. O (belde), korkudan emin ve sakindi. Rızkı da, kendisine her bir yandan bol bol geliyordu. Fakat o, Allah’ın nimetlerine nankörlük etti de, Allah da ona, işlemekte ısrar ettikleri kötülükler yüzünden, açlık ve korku elbisesini tattırdı.”³⁸⁴

Şiir: ³⁸⁵ وَمَنْ يَذُقِ الدُّنْيَا فَإِنِّي طَعَمْتُهَا / وَسِيقَ إِلَيْنَا عَذَابُهَا وَعَذَابُهَا

“Dünyanın lezzetlerini tadanlar bilsinler ki, onları ben de taddım. Bize onun, hem tatlı tarafı, hem de azabı sunulmuştur.”

İstîşhad Yönü: Ayetteki “açlık ve korku elbisesini tattırdı” ifadesi ile ilgili olarak İbnu’r-Ravendi³⁸⁶, “Elbise tadılır mı?” bundan maksat ya “Onlara, Allah açlık

³⁸² Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XX, 42, (14, 234).

³⁸³ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XX, 42, (14, 235).

³⁸⁴ Nahl: 16/112.

³⁸⁵ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XX, 129, (14, 363-364).

kıyafetini giydirdi veyahut onlara, Allah açlığı tatdırdı” denilmesidir diyerek ayeti eleştirmek istedi”³⁸⁷ Râzi, İbnu’r-Ravendi’ye bu konuda birkaç şekilde cevap vermiştir. Bu cevaplardan birisi de şudur: “Bu ifadeden maksat, “Allah’ın Mekkelilere, korku ve açlık elbisesini öğretmesidir.” Fakat Cenâb-ı Hakk buradaki öğretmeyi, “tattırma” sözü ile anlatmıştır. Tatma fiili esasında ağız ile gerçekleşir. Ancak bu lafız mecâzen, “öğrenme-bilme” anlamında da kullanılmıştır. Bu kullanımda mana, imtihan-denemek anlamını kazanmaktadır. Nitekim, Biz “Falan kişiyle münazara et, onunla tanış,konuş, ve onun sahip olduğu bilgileri tat” deriz. Nitekim şair,

“وَمَنْ يُذِقِ الدُّنْيَا فَإِنِّي طَعَمْتُهَا / وَسِيقَ إِلَيْنَا عَذَابُهَا وَعَذَابُهَا”

“Dünyanın lezzetlerini tadanlar bilsinler ki, onları ben de tattım. Bize onun, hem tatlı tarafı, hem de azabı sunulmuştur.” demektedir.”³⁸⁸

Râzi şiiirden getirdiği bu delil ile ayette geçen “tatma” ifadesinin bilme öğrenme manasında kullanıldığını bununla da mecazi anlamda deneme-imtihan etmenin kastedildiğini söylemiştir.

2.30. İSRA SÛRESİ (تَهَجْد) TEHECCÛD LAFZININ ANLAMİ)

Sûre adını ilk ayetinde geçen “gece yürüyüşü” anlamına gelen “İsra” kelimesinden almıştır.³⁸⁹Sûrenin 2-8 ve 101-104. âyetlerinde İsrailoğulları’ndan bahsedildiği için sûre, Benî İsrâîl olarakta isimlendirilmiştir. Hicretten önceki yıl içinde indirilmiştir. Dolayısıyla Mekki bir sûredir. Âyet sayısı 115’tir.³⁹⁰

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 12 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz örnek ise şudur:

³⁸⁶ İbnu’r-Ravendi (ö. 301/913-14): “Mülhidce fikirleri yansıtan eserleri ve müfrit Şiiliğiyle tanınan kelâm âlimi ve filozof.” Bkz., İlhan Kutluer, “İbnü’r-Râvendî” mad. *DİA*, XXI, 180.

³⁸⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XX, 129, (14, 363).

³⁸⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XX, 129, (14, 363-364).

³⁸⁹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 173.

³⁹⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 558.

Ayetler:

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ
الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا
وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا
مَحْمُودًا

(İsra, 78-79)

“Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından, gecenin kararmasına kadar, güzelce namaz kıl, sabah namazını da. Çünkü sabah namazı şâhidlidir. Gecenin bir kısmında da uyanıp, sırf sana mahsus fazladan bir ibadet olmak üzere, onunla (Kur’ân’la) gece namazı kıl. Belki Rabbin seni bir makâm-ı Mahmûd’a gönderecektir.”³⁹¹

Şiir: ³⁹² هَجَدْنَا فَقَدْ طَالَ السَّرَى

“Gece öyle uzadı ki, neticede biz uyuyuverdik.”

İstişhad Yönü: Razi ayette geçen Teheccüd ifadesinin hangi manalara geldiği konusunda ortaya çıkmış olan farklı görüşlere yer vermiştir.

Birinci görüş: “Teheccüd, geceleyin eda edilen bir namazdır. Bu ifadeye göre, teheccüd emri “gece kalk, namaz kıl” anlamındadır.”³⁹³

İkinci görüş: “Vahidî’nin bu konudaki görüşü: Hücûd sözcüğü Arapça’da “uyku”³⁹⁴ anlamında olup, bu anlamda şiirde sıkça kullanılmıştır. Örneğin, “onu

³⁹¹ İsra: 17/78-79.

³⁹² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXI, 30, (15, 21).

³⁹³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXI, 29, (15, 21).

³⁹⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, 781.

uyuttum” anlamında, هَجَدْتَهُ – هَجَدْتَهُ denilmektedir. Lebid’ şiirinde bu anlamda kullanmıştır: هَجَدْنَا فَقَدْ طَالَ السَّيْرُ “Gece öyle uzadı ki, neticede biz uyuyuverdik.”³⁹⁵

Bu görüşler çerçevesinde “bu ifade ezdâddandır (aynı zamanda iki karşıt anlamı ihtiva eden kelimelerdendir) diyebiliriz.”³⁹⁶

Ezherî bu kelimenin tefsiri konusunda orta bir yol bularak şu şekilde izah eder. “Arapların konuşma dilinde “hâcid” sözcüğünün bilinen anlamı “uyuyan kimse” dir”³⁹⁷ Daha sonra ise namaz kılmak üzere gece uykudan kalkan kişiye şeriatta “müteheccid” denildiğini görmekteyiz. Bu sebeple, uykuyu kendisinden attığı için, ona bu ismin verildiğini söyleyebiliriz.”³⁹⁸

Razi, bu kelime ile ilgili olarak “gece kılınan namaz” ve “uyku” anlamlarına gelen farklı görüşlere yer verdikten sonra her iki anlamı da içerisinde barındıran şu izahı yapmıştır. “ Bu konuda, şöyle bir ihtimal daha var: Ölümden sonraki uykusunun ve uyanışının güzel olması için insan, uyku lezzetini bırakır ve namaza kalkmanın zorluğunu üstlenir. Dolayısıyla insanın, uykuyu bırakmasının amacı, öldüğü zaman tatlı bir uyku elde etmek olunca bu durumda ki kalkış da o uykuyu elde etme gayesi ile olur. Bu nedenle “teheccüd” ismini alır.”³⁹⁹

2.31. TÂHÂ SÛRESİ (استوى ARŞA İSTİVA HAKKINDA)

Sûre adını ilk ayetinden almıştır.⁴⁰⁰ Bir rastlantı sonucunda Hz. Ömer’in eline geçmesi sonucunda onun İslam dinine girmesine vesile olması ile bilinir. Bu bilgi, sûrenin Hz.Peygamber’in risaletinin 6. yılında, Mekke döneminde indirildiğini göstermektedir.⁴⁰¹Sûre 135 ayettir.⁴⁰²

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 12 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz örnek ise şudur:

³⁹⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXI, 29-30, (15, 21).

³⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, III, 431-432.

³⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, III, 432.

³⁹⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXI, 30, (15, 21).

³⁹⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXI, 30, (15, 21-22).

⁴⁰⁰ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 200.

⁴⁰¹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 623.

⁴⁰² İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 201.

Ayet:

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

(Tâhâ, 5)

“O Rahman Arş’a istivâ etmiştir.”⁴⁰³

Şiir: ⁴⁰⁴ قَدْ اسْتَوَى بِشَرْ عَلَى الْعِرَاقِ / مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقِ

“Bişr, kılıç kullanmadan ve kan da akıtmadan, Irak’ı istilâ etmiştir.”

İstişhad Yönü: “Müşebbihe⁴⁰⁵, ma’budlarının Arş’a oturduğunu söyledikten sonra, yukarıda ki ayeti buna delil getirmişlerdir. Râzî ise bu aklen ve naklen bâtil ve yanlış.”⁴⁰⁶ diyerek bu görüşü eleştirmiştir. Bir kısım âlimler ise “Müteşabih olan ayetleri te’vil’den uzak dururuz. Allah’ı her türlü cihetten ve mekândan tenzih ederiz ve ayetin te’vilinden kaçınırız”⁴⁰⁷ demişlerdir. Râzî, bu görüşü de iki yönden zayıf bulur:

“a) Bunu söyleyenler eğer Allah’ı her türlü mekândan ve cihetten tenzih edip buna kesin olarak hükmediyorlarsa, aynı kesinlikle ayetteki “istivâ”dan maksadın “oturmak” olmadığı hükmüne de varmış olurlar. Sonuçta yaptıkları bu işte te’vildir.

b) Bu fikir, şu açıdan da zayıftır. Hak Teâlâ bizlere Arap toplumun dili ile hitap ettiğine göre, bu lafızlar Arapça hangi manaya geliyorsa o manayı taşıyor olması gerekir. “İstivâ” lafzının Arapça’da, “istilâ ve istikrâr”dan başka bir anlamı olmadığına göre, ayette de bu lafzı istikrâr anlamına hamletmek mümkün olmadığı için “istilâ” anlamına hamletmek gerekmektedir. Aksi durumda, bu kelimeye hiçbir anlam vermemiş oluruz. Bu durum câiz değildir.”⁴⁰⁸ “Râzî, burada ki “istivâ”dan muradın “istilâ” manasında olduğunu söylemiş ve bu görüşü destekler mahiyette yukarıda ki şiiri delil getirmiştir. Ancak bu görüşe şu üç noktadan itirazın olabileceğini ifade etmiştir. Bunlar:

⁴⁰³ Tâhâ: 20/5.

⁴⁰⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 7, (15, 426).

⁴⁰⁵ Müşebbihe: “Sözlükte “benzetmek” anlamındaki teşbih kökünden türeyen müşebbihe kelimesi “benzetenler” demektir. Terim olarak Allah’ı yaratıklara veya yaratıkları Allah’a benzeten yahut bu sonuçları doğurduğu ileri sürülen inançları benimseyenleri ifade eder”. Bkz., Yavuz, “Müşebbihe” mad. *DÎA*, XXXII, 156.

⁴⁰⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 5, (15, 423).

⁴⁰⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 6, (15, 425).

⁴⁰⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 6, (15, 425).

“1-) İstilâ’nın anlamı, acziyyet durumundan sonra, gâlib gelmektir. Böyle bir şey ise Allah için muhaldır.

2-) Bir kişinin onunla kavgalı olan bir düşmanı olduğunda ve sahip olunan, istilâ edilmek istenen şey onda daha önceden bulunması durumunda, “Falanca kişi şunu istilâ etti” denilebilir. Bu durum ise yine, Allah için muhaldır. Bunun nedeni ise, Arş Cenâb-ı Hakk’ın yaratmasıyla ancak var olabilmektedir.

3-) Allah’ın “istilâsı” diye bir durum var ise bu bütün yarattıkları için geçerli bir durumdur. O hâlde burada sadece “Arş”ı, söylemenin bir anlamı yoktur.”⁴⁰⁹

Razi, bu itirazlara şöyle cevap verilebilir demiştir: “Bizler Allah’ın istilâsını”, O’nun gücü⁴¹⁰ olarak tefsir etmemiz halinde, bu eleştirilerin hepsi ortadan kalkar. (Örneğin) Zemahşerî bu konuda şunları demiştir: “İstivâ ancak Arş’in üzerine olur, Arş ise hükümdarın tahtıdır, bu tahtın varlığı ise ancak hükümdarla birlikte mümkün olduğundan dolayı, Araplar istivâ etmeyi “iktidar, mülk, güç” anlamında kinâye yapmışlardır. “Esasında hükümdar, o tahtın üzerine oturmamış olsa bile, kasten “Hâkim oldu” manasını vermek suretiyle اسْتَوَا فُلَانٌ عَلَى الْبَلَدِ “ Ülkeye falanca kişi hâkim oldu” demişlerdir. Mülkün ve kudretin varlığını Araplar bu şekilde ifade etmişlerdir. Bunun nedeni ise, “Falanca kişi melik oldu, mâlik oldu” gibi ifade tarzlarından, delâlet itibarıyla çok daha kuvvetli ve belîğdir.”⁴¹¹

Bu konuda uyulması gereken kural: “Kendisinden vazgeçmeyi gerektirecek, akli ve kat’i bir delilin bulunma durumu hariç, Kur’an’da vâir olan bütün lafızları gerçek anlamlarına hamletmek gerekir.”⁴¹²

2.32. ENBİYA SÛRESİ (“HESAP YAKLAŞTI” DEYİMİNİN MANASI)

Sûre adını önceki peygamberlerin bazısına ilişkin mükerrer atıflardan almıştır.⁴¹³ Hz. İbrahim başta olmak üzere sûrede on yedi peygamberin ismi

⁴⁰⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 7, (15, 426).

⁴¹⁰ Râzî, Fahrûddin, *Esâsü’t-Takdîs*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Mektebetü’l-Külliyâtî’l-Ezheriyye, Kahire 1986, 203.

⁴¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 67.

⁴¹² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 7, (15, 427).

⁴¹³ Esed, *Kur’an Mesajı*, 645.

zikredilmiştir. Mekke döneminde indirilmiş olan son sûrelerdendir. Toplam 112 ayettir.⁴¹⁴

Râzî, sûre'nin tefsirini yaparken 7 yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz iki örnek ise şunlardır:

Ayet:

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ

(Enbiya, 1)

*“İnsanların hesapları yaklaştı. Böyleyken, onlar gaflet içindeler, yüz çeviricidirler.”*⁴¹⁵

Şiir: ⁴¹⁶فَلَا زَالَ مَا تَهَوَّاهُ أَقْرَبُ مِنْ غَدٍ / وَلَا زَالَ مَا تَخْشَاهُ أَبْعَدُ مِنْ أَمْسٍ

“Daima arzuladığın şey, sana yarından daha yakındır; kendisinden hep korku duyduğun şeyse, dünden daha uzaktır”

İstişhad Yönü: Razi, ayetteki “İnsanların hesapları yaklaştı” ifadesi ile ilgili olarak insanların kafasında bir takım sorular oluşabilir dedikten sonra bu konu ile ilgili olarak şöyle bir sorunun akla gelebileceğini söylemiştir. “Bu ayetin nüzulünden sonra, yaklaşık altı yüz sene geçmiş olmasına rağmen ayette bahsi geçen hesap gelmemiş iken, nasıl bu hesap gününü yaklaşmakla nitelendirebiliriz.”⁴¹⁷

Razi bu soruya üç farklı açıdan cevap vermiştir:

a) “Burdaki yakınlık, Allah katında olandır” manasındadır. Bunun kanıtı, Allah Teâlâ'nın, “senden azâbın çarçabuk gelmesini istiyorlar. Allah sözünden asla dönmez. Doğrusu, Rabbinin katında bir gün sizlerin saydıklarınızdan bin sene gibidir”⁴¹⁸ ayet-i kerimesidir.

b) Görülme zamanı ne kadar uzak olursa olsun, gelecek her zaman yakındır. Uzakta olanlar, şu ana kadar bitmiş ve sona ermiş olanlardır.

⁴¹⁴ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 205.

⁴¹⁵ Enbiya: 21/1.

⁴¹⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII, 139, (16, 90).

⁴¹⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII, 139, (16, 89).

⁴¹⁸ Hac: 22/ 47.

Şair: فَلَا زَالَ مَا تَهْوَاهُ أَقْرَبُ مِنْ غَدٍ / لَاوْ زَالَ مَا تَخْشَاهُ أَبْعَدُ مِنْ أَمْسٍ

“Daima arzuladığın şey, sana yarından daha yakındır; kendisinden hep korku duyduğun şeyse, dünden daha uzaktır”

c) Bir işin zamanı bir yıl sonra dolacak olsa, henüz bir ay geçince, “zamanı yaklaştı” denilmez. Ancak geçen süre, kalan süreden çok ise, “zamanı yaklaştı” şeklinde denilebilir. Bu açıklamaya göre âlimler, “Burada, kıyametin zamanının yaklaştığına dair delil vardır” demişlerdir. İşte bu sebeple Hz. Peygamber, بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ “(İki parmağını sahabeye göstererek) Kıyamet ve ben şu iki şey gibi (birbirimize yakın olarak) gönderildik”⁴¹⁹ buyurmuşlardır. Bu sebeple “Peygamberlik konusu Hz. Muhammed (s.a.s) ile, nihayete erdi” denilmiştir. Bunların tümü, yaşanacak olan sorumluluk süresinin, dünyanın geçmiş olan ömründen daha az olması sebebiyledir.”⁴²⁰

2.33. ENBİYA SÛRESİ (İNSANIN ACELECİLİĞİ)

Ayet:

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأَرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ

(Enbiya, 37)

“İnsan aceleden yaratıldı. Size ayetlerimi göstereceğim. Benden onu acele istemeyin”⁴²¹

Şiir: 422 أَمَا إِذَا ذُكِّرْتُ حَتَّى إِذَا غَفَلْتُ / فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ

“O, gaflet ettiğinde hatırlamalı değil miydi? (Böyledir, işte). O ancak, bir yönelme ve sırt çevirmedir. (Bazan yüzüne güler, bazan arka döner) ”

İstîşhad Yönü: Razi, ayetin yorumu ile ilgili olarak âlimlerin farklı görüşlerine yer vermiştir. “Bir kısım müfessir ayetin manasını zâhirî olarak ele alırlarken bazı müfessirler ise ayette takdim-tehirin söz konusu olduğunu söylemişlerdir. Bunlardan birinci kısımda olanların bu konudaki açıklamaları şöyledir:

⁴¹⁹ Buharî, Rikak : 39, VII, 190-191.

⁴²⁰ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XXII, 139, (16, 90).

⁴²¹ Enbiya: 21/37.

⁴²² Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XXII, 172, (16, 144).

1-) Ayette geçen, “İnsan aceleden yaratıldı” ifadesi muhakkik âlimlere göre:

“insan aceleci olarak yaratıldı”⁴²³ anlamındadır. Bu, insanın gerçekten çok aceleci olduğunu ortaya koymak için böyle mübalağalı bir tarzda söylenmiştir. Bu, zeki bir kişiye, “O, parıldayan, yanan, bir ateştir” denilmesi gibidir. Araplar, bazen insanları onlardan sıkça sâdır olan işler ile isimlendirerek, “Sen, sadece uyuma ve yemesin”, “O, sadece gelme ve gitmedir” gibi ifadeler kullanırlar. Şâir bu konuda şöyle demiştir: “أَمَّا إِذَا ذُكِرَتْ حَتَّى إِذَا غَفَلْتُ / فَأَتَمَّا هِيَ إِبْقَالٌ وَإِدْبَارُ ” “O, gaflet ettiğinde hatırlamalı değil miydi? (Böyledir, işte). O ancak, bir yönelme ve sırt çevirmedir. (Bazan yüzüne güler, bazan arka döner) ” Bu açıklama, Allah Teâlâ’nın, “وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا ” “İnsan çok acelecidir”⁴²⁴ ayeti ile desteklenir.

2-) Ebû Ubeyd, Himyer lügatında “acele” lafzı, “çamur”⁴²⁵ demektir. Nitekim şâir şiirinde, “وَالنَّخْلُ يَنْبُتُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالْعَجَلِ”, “Hurma, çamur ile su arasında olur” demiştir.

3-) Bu konuda Ahfeş, “Ayette geçen “مِنْ عَجَلٍ” ifadesi, “ İnsan, bir çırpıda söyleniveren kün emri ile yaratıldığına dikkat çeker” demiştir.

4-) Bu ifade ile ilgili olarak Hasan el-Basrî, “مِنْ ضَعْفٍ” “zayıflıktan” manasını uygun görmüştür”⁴²⁶

Ayet-i kerime’de takdim-tehir’in sözkonusu olduğunu savunanlar ayette ki ifadenin خُلِقَ الْعَجَلُ مِنَ الْإِنْسَانِ “Acele, insandan yaratıldı (çıktı)” takdirinde olduğunu ve tıpkı, “وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ ” “Kâfirlerin cehenneme sunuldukları gün”⁴²⁷ ayetinde olduğu gibi, bu ayetin, “Cehennemin kâfirlere sunulduğu gün” anlamında olduğunu ifade etmişlerdir.”⁴²⁸

Razi bu konu ile ilgili farklı görüşleri verdikten sonra kendi görüşünü şöyle dile getirmiştir. “Birinci görüş doğruya en yakın görüştür, en sonda olan ise doğrudan en uzak olandır. Çünkü ifadeyi, kendi doğal akışı içindeki sıraya göre anlamak ve yorumlamak mümkünse, takdim-tehir (Kalb) sonucu ortaya çıkacak bir anlam vermekten daha uygundur. Ayrıca, “Acele insandan yaratıldı” sözü, kendisinde çok

⁴²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XI, 428.

⁴²⁴ İsra: 17/11.

⁴²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XI, 428.

⁴²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XI, 428.

⁴²⁷ Ahkaf: 46/34.

⁴²⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 171-172, (16, 143-144).

fazla mecâzî anlamlar barındırır. Dolayısıyla ayetin doğal sıralamasını değiştirmek suretiyle, mecâzî manalar alabilecek cümleleler haline getirmenin anlamı yoktur.”⁴²⁹

2.34. YÂSÎN SÛRESİ (KUR’ÂN ŞİİR DEĞİL)

Sûre adını İbn Abbas’a⁴³⁰ göre “ey insan” anlamına gelen Yâsîn ifadesinden almıştır.⁴³¹ Mekke döneminin başlarında nazil olmuştur. Genel anlamda, insanın ahlaki sorumluluğu, yeniden dirilme ve Allah’ın yargılmasının tartışılmazlığı konularını içerir.⁴³² Sûre 83 ayettir.⁴³³

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 5 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz ayet ise şudur:

Ayet:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ

(Yâsîn, 69)

“Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz da. O, bir öğütten ve hükümleri açıklayan bir Kur’ân’dan başkası değildir.”⁴³⁴

Şiir: ⁴³⁵ اَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ / اَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

“Ben peygamberim, bunda hiç yalan yok. Ben Abdülmüttalib’in oğlu (torunu) yum”⁴³⁶

İstişhad Yönü: Razi ayette ki وَمَا يَنْبَغِي لَهُ (Bu ona yakışmaz da) ifadesini açıklarken “Birtakım kimseler, “Bu, onun için mümkün değildir” manasındadır derken,

⁴²⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXII, 172, (16, 144).

⁴³⁰ Ebü’l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdülmüttalib el-Kureşî (ö. 68/687-88): Hz. Peygamber’in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve en çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbî. Bkz. İ. Lütü Çakan - Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmüttalib” mad. *DİA*, I, 77.

⁴³¹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 290.

⁴³² Esed, *Kur’an Mesajı*, 895.

⁴³³ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 290.

⁴³⁴ Yâsîn: 36/69.

⁴³⁵ Buharî, *Kitabü’l-Meğazi*: 54, V, 98-99.

⁴³⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXVI, 105, (18, 548).

diğer bazılarına göre, “Bu, onun için kolay değildir”⁴³⁷ şeklinde manalar verildiğini söyler. Verilen bu manalara karşılık Razi’nin konu ile ilgili görüşü ise: “Bu ifadenin, zahirî manasına göre manalandırılmasıdır ki, zahirî manası da, “şiiir ona yakışmaz ve ona uygun değildir” şeklindedir. Razi şiiirin ona neden yakışmadığını ve uygun olmadığını ise şöyle açıklar: “Şiiir, lafız ve vezne riayet için, manayı değiştirmeye sevk eder; bunu gerektirir. Binâenaleyh Şâri-i Hakîm’e göre, lafız manaya tabidir. Şâire göre ise, mana lafza tabidir. Çünkü şâir, şiiirin vezninin veya kafiyesinin, sıhhata kavuşacağı lafızları seçer. Böylece de işte bu lafızlardan ötürü, manalar hayal etmeye ihtiyaç hisseder. Bu açıklamaya göre deriz ki: Öncelikle, şiiir, vezin göz önüne alınarak yazılan ölçülü sözdür. Bununla beraber anlamı ön plana çıkaran birinden de, bazen kafiye ve ölçülü sözler çıkabilir. Dolayısıyla bunu yapabilen kişilerin de, şâir olduğunu söyleyemeyiz”⁴³⁸

Razi, bu açıklamayla Hz. Peygamber’in (s.a.s) tebliğinde esas olan şeyin mana olduğunu bu yüzden Hz. Peygamber’in sözlerinde lafzın manaya tabi olduğunu bu tür ifade biçiminin de şiiir olamayacağını söylemiştir. Sözleri şiiir değilse kendisinin de şâir olamayacağı böylece ortaya çıkmış olur.

Bununla birlikte Hz. Peygamber’in (s.a.s): “ اَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ / اَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ”

“Ben peygamberim, bunda hiç yalan yok. Ben Abdulmuttalib’in oğlu (torunu) yım”⁴³⁹ şeklinde bir şiiirsel ifadesi olduğunu söyleyenlere ise Razi cevaben şunları söylemiştir. “Hz. Muhammed (s.a.s) ’den ölçülü ve kafiye sözler ortaya çıksa da, bu, Hz. Muhammed (s.a.s), sözlerinin lafızlarına öncelik verip ve bunu amaç edinmediği için bu sözler şiiir değildir. Bahsettiğimiz bu konuyu, te’yid edecek olan şey ise şudur. Sen eğer insanların sokak ve pazarda ki konuşmalarına dikkat edersen, bu konuşmalarda da, şiiire konu olacak, ölçülü ve kafiye sözler bulabilirsin. Ancak o sözü söylemiş olan kişi şâir olmadığı gibi, söylemiş olduğu sözü de, lafzı ön plana alarak söylemediği için, şiiir değildir. Ayrıca Allah Teâlâ’nın, “O bir öğütten ve açıklayan bir Kur’ân’dan başkası değildir” ayeti de, bu konuyu doğrulamaktadır. Yani, “Kur’ân zikir (öğüt) dir ve

⁴³⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXVI, 104, (18, 548).

⁴³⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXVI, 105, (18, 548).

⁴³⁹ Buharî, *Kitabü’l-Meğazi*: 54, V, 98-99.

anlamı esas alan olan bir nasihattır” Şiire gelince, vezin ve kafiye ile süslenmiş olan sözdür.”⁴⁴⁰

2.35. ŞÛRÂ SÛRESİ (TEBLİĞDEN ÖTÜRÜ ÜCRET)

Sûre adını 38. ayetinde geçmekte olan “şûrâ beynehüm” (aralarında danışma) ifadesinden almıştır.⁴⁴¹ Mekke döneminde indirilmiştir. Sûrenin ana konusu, vahyin Hz. Peygamberin şahsında insanı inşa etmesidir. Sûre toplam 53 ayettir.⁴⁴²

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 5 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz ayet ise şudur:

Ayet:

ذَٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ
لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً
نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ

(Şûrâ, 23)

“İşte bu, Allah’ın, -iman edip iyi amellerde bulunan- kullarına müjdelemekte olduğudur. De ki: “Ben, bu (tebliğime) karşı akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum.” De ki: “Kim bir iyilik kazanırsa, biz onun bu husustaki iyiliğini artırırız. Çünkü Allah, çok affedicidir, mükâfaat ile mukabele edicidir.”⁴⁴³

Şiir: ⁴⁴⁴ وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سَيُوفَهُمْ / بِهَا مِنْ قِرَاعِ الدَّارِ عَيْنٌ قُلُوبٌ

“Onların, kılıçlarında, zırhlara çarpmadan ötürü meydana gelen kırıklardan başka bir kusuru yoktur” (Bu ise, aslında kusur değil şereftir)”

⁴⁴⁰ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XXVI, 105, (18, 548-549).

⁴⁴¹ Esed, Kur’an Mesajı, 982.

⁴⁴² İslâmoğlu, Kur’an Sûrelerinin Kimliği, 322.

⁴⁴³ Şûrâ: 42/23.

⁴⁴⁴ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XXVII, 165, (19, 448).

İstîşhad Yönü: Razi bu ayetin izahını yaparken vahyin tebliğine karşılık ücret talebinde bulunmanın caiz olmadığını söyler ve buna Kur'an'dan şu delilleri getirir:

1-) “Cenâb-ı Hakk, peygamberlerin yaptıkları görev karşılığında herhangi bir ücret talep etmediklerini ve bunu açık bir ifade ile söylediklerini bizlere Kur'an'da bildirmektedir. Örneğin, Hz. Nuh (as) anlatıldığı kıssada, onun, “*Yaptığım şey sebebiyle sizden ücret talep etmiyorum. Benim ücretim, ancak Âlemlerin Rabbine aittir.*”⁴⁴⁵ şeklinde söylediğini bildirmiştir. Ayrıca Hz. Şuayb, Hz. Sâlih, Hz. Lût ve Hz. Hûd (as) kıssalarında, bu peygamberlerin de aynı sözü söylediklerini bizlere bildirmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s), öteki peygamberlerden üstündür. Dolayısıyla risâlet ve nübüvvet vazifesine karşılık herhangi bir ücret talebinde bulunmamış olması Hz. Muhammed (s.a.s) için daha uygundur.

2-) Hz. Muhammed (s.a.s), “*Sizden istediğim ücret, sizin içindir*” (Sebe, 47) demek suretiyle ücret talep etmediğini ve “*Sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben işi zorlaştıranlardan değilim*” (Sâd, 86) demekle emrolunduğunu açıkça ifade etmiştir.

3-) Akıl da bu durumun böyle gerçekleştiğini bizlere söyler. Çünkü tebliğ vazifesi Hz. Peygamber (s.a.s) üzerine farzdır. Allah Teâlâ, “*Sana Rabbinden indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, peygamberlik (vazifesini) yerine getirmemiş olursun.*” (Maide, 67) buyurmaktadır. Üzerimize vazife olarak verilmiş olan bir görevi yerine getirme hususunda bir ücret talebinde bulunmak, âlimler âlimi olan Hz. Peygamber bir tarafa, insanların ahlaken en düşüğüne bile yakışmaz.

Dolayısıyla yapmış olduğumuz bu açıklamalarla, tebliğ ve risâlet vazifelerine karşılık olarak herhangi bir ücret talebinde bulunmasının Hz. Muhammed (s.a.s) için asla câiz olmayacağı açık bir şekilde ortaya çıkmış olur.”⁴⁴⁶ Razi, Hz. Peygamber (s.a.s) 'in ücret istemesinin câiz olmayacağını böylece ortaya koyduktan sonra ayetteki “*akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum*” ifadesini ise iki açıdan şöyle izah etmiştir:

“a) Bu, şâirin **وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ / بِهَا مِنْ قِرَاعِ الدَّارِ عَيْنَ قُلُوبٍ**

“Onların, kılıçlarında, zırhlara çarpmadan ötürü meydana gelen kırıklardan başka bir kusuru yoktur” (Bu durum ise, esasında kusur olarak kabul edilmez çünkü bu

⁴⁴⁵ Hûd: 11/ 29.

⁴⁴⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 165, (19, 448).

bir şereftir) şeklindeki ifade türündendir. Bu, “ Sizden bundan başka bir şey istemiyorum. Bu istek ise hakikatte bir ücret anlamına gelmez. Çünkü Müslümanlar arasında sevgi ve sempatinin oluşması, zaten mecbûri bir durumdur.” demektir. Nitekim Allah Teâlâ, “Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar, birbirlerinin dostlarıdır⁴⁴⁷” buyurmuştur.

Müslümanların çoğunluğu arasında böylesi bir sevgi ve sempatinin oluşması mecbur olduğuna göre, bu sevginin Müslümanların en büyüğü ve değerlisine karşı beslenmesi, daha uygun ve gerekli olur. Dolayısıyla ayetteki, “Ben, bu (tebliğime) karşı akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum.” sözü, “Akrabalıkla birlikte oluşan sevgi bir ücret sayılmaz” anlamına gelir. Dolayısıyla sonuç, bu durumda istenmiş olan herhangi bir ücretin olmadığı gerçeğine dayanır.

b) Ayette geçen bu ifade, “isitisnâ-ı munkatı” olup, söz “ecr” ifadesinde tamamlanarak illâ ile yeni bir ifadeye başlanmış olur ki bu, “Ben size, ancak sizle olan akrabalığımı hatırlatırım. Sözümde “ücret” lafzı geçse bile bu esasında bir ücret değildir.” anlamındadır.⁴⁴⁸

2.36. KAMER SÛRESİ (قَدَر KADER NEDİR?)

Sûre adını “ay” manasına gelen ve ilk ayetinde geçmekte olan “kamer” kelimesinden almıştır.⁴⁴⁹ Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olmuştur.⁴⁵⁰ Sûrenin tamamı Mekkîdir. Toplam 55 ayettir.⁴⁵¹

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 4 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz ayet ise şudur:

Ayet:

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

(Kamer, 49)

⁴⁴⁷ Tevbe: 9/ 71.

⁴⁴⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXVII, 165, (19, 448-449).

⁴⁴⁹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 368.

⁴⁵⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1086.

⁴⁵¹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 368.

“Şüphesiz ki Biz herşeyi bir kader ile yarattık”⁴⁵²

Şiir: ⁴⁵³ وَقَدْ قَدَّرَ الرَّحْمَنُ مَا هُوَ قَادِرٌ

“Rahman, takdir edeceği her şeyi takdir etti”

İstişhad Yönü: “Allah’ın yarattıklarına ilişkin planını ve tabiatın işleyişini gerçekleştirmesini ifade etmek üzere literatürde kader ve kaza kelimeleri kullanılır. Bu iki terim âlimlerce farklı şekillerde tanımlanır. Sözlükte “gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek; rızkını daraltmak” gibi mânalara gelen kader, “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” diye tarif edilir. “Hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak; emretmek, yerine getirmek” anlamlarındaki kazâ ise “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” şeklinde tanımlanır.”⁴⁵⁴ Râzi ayette geçen “kader”in ne demek olduğu konusunda şu izahları yapmıştır:

“1) Kader den maksat “miktar” dır. Nitekim Allah (c.c), “Herşey O’nun katında bir miktar (ölçü) iledir”⁴⁵⁵ buyurmaktadır. Bu ayete göre, var olan her şey zatı ve sıfatları bakımından miktar iledir (belli bir ölçü içindedir).

2) Kader kelimesi, “takdir” anlamındadır. Nitekim Allah (c.c) “Biz takdir ettik; ne güzel kadirleriz biz”⁴⁵⁶ buyurmaktadır. Şâir de, وَقَدْ قَدَّرَ الرَّحْمَنُ مَا هُوَ قَادِرٌ “Rahman, takdir edeceği her şeyi takdir etti” şeklinde ifade etmiştir. Bunun anlamı, “Kader de olacak olanı takdir etti” şeklindedir. Bu açıklamayla ayetin anlamı, “Allah (c.c), takdir etmeden, hiçbirşeyi var etmez” olarak manalandırılır. Sonuçta ok atacak olan bir kişi, oku attıktan sonra bu ok o kişinin hiç hesap etmediği (ölçüp-biçmediği) bir noktaya düşebilir. Allah (c.c) ise, bu durumun aksi olarak, her varlığı takdir ettiği şekilde ki gibi yaratmaktadır.

3) Kader kelimesi, kaza ile beraber ifade edilen bir kelimedir. Genelde, “Allah’ın kaderi ve kazası ile...” denilerek ifade edilir. Felsefe ile uğraşanlar, kaza ile beraber ifade edilen kader ile ilgili olarak şunu söylemişlerdir: Gaye edinilen şey, “kaza”, onla beraber olacak olan ise “kader”dir. Bu şekilde “tanımları tersine çevirerek kazâyâ kader,

⁴⁵² Kamer: 54/49.

⁴⁵³ Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, XIX, 73, (21, 44).

⁴⁵⁴ Yavuz, “Kader” mad. *DİA*, XXIV, 58.

⁴⁵⁵ Ra’d: 13/8.

⁴⁵⁶ Mürselât: 77/23.

kadere de kazâ anlamını yüklemişlerdir.”⁴⁵⁷ “Felsefeciler bu sözlerin devamı olarak “Ateş sıcak olacak şekilde “kaza” ile var edilmiştir. Bu, onun hakkında verilmiş bir hükümdür. Çünkü bunun bu şekilde olması lazımdır. Lakin, o ateşin bir yaşlı insanın kıyafetine veya fakir bir insanın parlak ipliğine düşerek yakması, kazanın ayırt edilemeyen bir özelliği olup, bu durum kaza değil kaderdir” demişlerdir. Fakat bu ifade yanlıştır. Bunun tersi olarak Allah’ın ilminde olan şey kazâdır, iradesinde var olan şey ise kaderdir. Dolayısıyla Allah Teâlâ’nın, “Biz her şeyi bir kader ile yarattık” sözü, “Biz tüm yarattıklarımızı iradesi ile birlikte kaderiyle yarattık.” Yoksa, müşriklerin ileri sürdükleri gibi Allah, iradeden yoksun yaratıcı, değildir” anlamında, müşriklere karşı yapılmış olan bir reddiyedir.”⁴⁵⁸

2.37. HAŞR SÛRESİ (المهيمن EL-MÜHEYMİN)

Sûre adını 2. âyetinde geçmekte olan “Haşr” ifadesinden almaktadır. Ancak burada ki Haşr, yaygın olarak bilinen, kıyâmetteki yeniden dirilişi ifade eden haşr değil, yaptıkları antlaşmaya rağmen isyan eden Nadiroğullarının “başkaldırsını” ifade eden haşrdır.⁴⁵⁹ Sûre hicri 4. yılda nazil olmuştur.⁴⁶⁰ 24 ayettir.⁴⁶¹

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 3 yerde şiirle istişad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz ayet ise şudur:

Ayet:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ أَلَمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ
الْمُهَيِّمُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

(Haşr, 23)

⁴⁵⁷ Yavuz, “Kader” mad., *DİA*, XXIV, 58.

⁴⁵⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 73, (21, 44-45).

⁴⁵⁹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 390.

⁴⁶⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1128.

⁴⁶¹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 391.

“O, öyle Allah’dır ki, kendisinden başka hiçbir Tanrı yoktur. O, Melik’dir, Kuddüs’tür, Selâm’dır, Mü’mîn’dir, Müheymin’dir, Aziz’dır, Cebbâr’dır, Mütekebbir’dir. Allah, müşriklerin şirk koştukları şeylerden münezzehtir.”⁴⁶²

Şiir: ⁴⁶³ *أَلَا إِنَّ خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ نَبِيِّهِ / مُهَيِّمُهُ التَّالِيهِ فِي الْعَرْفِ وَالنُّكْرِ*

“İyi bilin ki, peygamberlerinden sonra insanların en hayırlısı iyi kötü bir hususta insanları kontrol eden ve onları izleyendir.”

İstîşhad Yönü: Razi, ayetteki “el-Müheymin” ismine müfessirlerin “kendisinden hiçbirşey gizlenemeyen, hazır, şahit”⁴⁶⁴ anlamı verdiklerini söyledikten sonra kelimemin kökeni ile ilgili şu görüşlere yer vermiştir.

“1) Halîl ve Ebû Ubeyde, “Bu isim, birisi bir şey üzerinde gözcü ve denetçi olduğu zaman kullanılan *فَهُوَ مُهَيِّمٌ - يُهَيِّمُنْ* kökündendir” demişlerdir.

2) Diğer dil bilginleri, “Kelimenin aslı, *أَمَنَ* kökünden türemiş olmak üzere, *مُؤَيِّمٌ* (Müheymin) ’dir. Dolayısıyla bu kelime, el-Mü’minu manasındadır”⁴⁶⁵ demişlerdir.

İbnu’l-Enbarî, “el-Müheymin, rızıklarını vererek, mahlukâtı üzerinde kâim ve hâkim olan demektir” demiş ve şu şiiri nakletmiştir:

“İyi bilin ki, *أَلَا إِنَّ خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ نَبِيِّهِ / مُهَيِّمُهُ التَّالِيهِ فِي الْعَرْفِ وَالنُّكْرِ* peygamberlerinden sonra insanların en hayırlısı iyi kötü bir hususta insanları kontrol eden ve onları izleyendir.” İbnu’l-Enbarî, “Buradaki el-Müheymin kelimesi, *الْقَاءُ عَلَى* anlamındadır” demiştir.”⁴⁶⁶

2.38. SAFF SÛRESİ (NÛRUNU TAMAMLAMAK NE DEMEKTİR?)

Sûre adını 4. Âyetinde geçmekte olan “saffen” (kenetlenmiş, saf tutmuş) kelimesinden alır.⁴⁶⁷ Nüzûl zamanı kesin olarak söylenemese bile Uhud savaşından kısa

⁴⁶² Haşr: 59/23.

⁴⁶³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 293, (21, 422).

⁴⁶⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 293, (21, 422).

⁴⁶⁵ Bekir Topaloğlu, “Müheymin” mad., *DİA*, XXXI, 518.

⁴⁶⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 293, (21, 422).

⁴⁶⁷ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1142.

bir sûre sonra indirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Medenî olan bu sûre toplam 14 âyettir.⁴⁶⁸

Râzî, sûre'nin tefsirini yaparken bir yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bizde bu ayetleri çalışmamıza örnek olarak aldık.

Ayetler:

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ
الْكَافِرُونَ

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ
كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

(Saff, 8-9)

“Onlar, ağızlarıyla, Allah'ın nûrunu söndürmeye yelteniyorlar. Halbuki Allah, Kendi nûrunu tamamlayacaktır, kâfirler hoş görmese de. O, peygamberini hidâyet ve hak din ile gönderendir. Çünkü o, diğer bütün dinlerden üsütün kılacaktır, müşriklerin hoşuna gitmese de”⁴⁶⁹

Şiir: الْأَقْلُ لِمَنْ ظَلَّ لِي حَاسِداً / اتَدْرِى عَلَى مَنْ أَسَاءَتِ الْأَدَبِ

أَسَاءَتِ عَلَى اللَّهِ فِي فِعْلِهِ / كَأَنَّكَ لَمْ تَرْضَ لِي مَا ذُهِبَ⁴⁷⁰

“Dikkat, bana hased edene, “Kime karşı edepsizlik ettiğini biliyor musun? Sen, bana verilene sanki razı olmadığın için, Cenâb-ı Allah'ın yaptığı şey hususunda aslında Allah'a karşı edepsizlik ettin” de”

İstişhad Yönü: Razi, yukarıdaki ayetlerle ilgili olarak “Cenâb-ı Hakk, ilk ayette, “kâfirler hoş görmese de...”; derken ondan sonra gelen ayette, “müşriklerin hoşuna gitmese de...” buyurmaktadır. Bu durumun hikmeti nedir?” şeklinde ki soruya cevaben

⁴⁶⁸ İslâmoğlu, Kur'an Sûrelerinin Kimliği, 402.

⁴⁶⁹ Saff: 61/8-9.

⁴⁷⁰ Râzî, et-Tefsîru'l-Kebîr, XIX, 316, (21, 465).

şunları söylemiştir: “Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s) ve ona indirileni inkâr ettiler. Peygamberi ve kitabı gönderen ise Allah’tır. Peygamber ve kitab göndermek Cenâb-ı Hakk’ın bir nimetidir. Kâfirler ise Allah’ın bu nimetlerine nankörlük ettiler.”⁴⁷¹ Bu sebeple, Cenâb-ı Hakk ilk ayette, “kâfirler hoş görmese de...” buyurmuştur. Ayrıca, “kâfir” ifadesi, “müşrik” ifadesinden daha kapsamlı ve umumidir. Dolayısıyla ayette geçen “kafirler” ifadesi ile, Hristiyanlar, Yahudiler ve müşrikler kastedilmiştir. Allah Teâlâ ayette, “nur”dan ve o nurun söndürülmek istenmesine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla, ayyette ki anlatıma uygun olan, “kâfir” lafzıdır.”⁴⁷²

“Cenâb-ı Hakk, ikinci ayette ise, Hz. Muhammed (s.a.s)’den ve onunla göndermiş olduğu hak ve son dinden bahsetmiştir. Bu ise, Hz. Muhammed (s.a.s) için, büyük bir şeref, büyük bir mertebe ve büyük bir mevki, demektir. Hz. Muhammed (s.a.s)’e verilen bu değeri ve dereceleri hazmedememe durumu ise esasında Cenâb-ı Hakk’a isyan ve itiraz anlamına gelir.

Bu anlamda şâir: *الْأَقْلُ لِمَنْ ظَلَّ لِي حَاسِدًا / أَتَدْرِي عَلَى مَنْ اسَاءَتِ الْأَدَبُ*

اسَاءَتِ عَلَى اللَّهِ فِي فِعْلِهِ / كَأَنَّكَ لَمْ تَرْضَ لِي مَا ذُهِبَ

“Dikkat, bana hased edene, “Kime karşı edepsizlik ettiğini biliyor musun? Sen, bana verilene sanki razı olmadığın için, Cenâb-ı Allah’ın yaptığı şey hususunda aslında Allah’a karşı edepsizlik ettin” de” demiştir. Bu duruma itiraz etme ise, müşrikliğe uygun bir davranıştır. Ayrıca Hz.Muhammed (s.a.s) ’e haset eden kişilerin çoğu müşrik olan Kureyş kabilesindendir. Binaenaleyh, “Nur”, kelimesi “peygamber” ve “din” gibi kelimelerden daha umumi bir manayı ihtiva ettiği için Cenâb-ı Hak, “nur” ifadesine, din ve peygamberi kabul etmeyip bunlara karşı olan, “kâfirler” ifadesi ile; “Din” ve “peygamber” kelimeleri de “nur” kelimesinden daha hususî mana ihtiva ettiği için, buna karşılık ikinci ayette, “kâfir” kelimesinden daha hususî bir mana içeren “müşrikler...” ifadesini zikretmiştir.⁴⁷³

⁴⁷¹Mukâtil b. Süleymân el-Belhî el-Horâsânî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* 1.bsk., thk., Abdullâh Mahmûd Şehhâte, (Çev.: M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yayınları, İstanbul 2004, 117.

⁴⁷² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 315, (21, 465).

⁴⁷³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIX, 315-316, (21, 465).

2.39. KALEM SÛRESİ (HURUF-İ MUKATTA'A⁴⁷⁴)

Sûre adını ilk ayetinde üzerine yemin edilen “Kalem” kelimesinden almıştır. Nûn ve'l-kalem veya Nûn isimleriyle de anılmaktadır.⁴⁷⁵ Nazil olan ilk sûrelerden olduğu tartışmasız bir şekilde kabul edilmektedir.⁴⁷⁶ Mekkî olan bu sûre 52 ayetten oluşmaktadır.⁴⁷⁷

Râzî, sûre'nin tefsirini yaparken 8 yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz ayet ise şudur:

Ayet:

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

(Kalem, 1)

“Nûn, kaleme ve yazmakta oldukları şeylere and olsun ki...”⁴⁷⁸

Şiir: ⁴⁷⁹ إِذَا مَا الشَّوْقُ يَرْجِعُ بِي إِلَيْهِمْ / أَلْقَتِ الشُّونُ بِالْدَّمْعِ السَّجُومِ

“Özlem ve iştihak onları hatırıma getirdiği her keresinde, mürekkep hokkam, ardı arası kesilmeyen gözyaşları dökmüştür”

İstişhad Yönü: Razi bu nûn ifadesi ile ilgili farklı görüşlere yer vermiştir. Bu görüşler:

“1) ن Nûn, “balık” demektir. Bu düşünce İbn Abbas, Mücâhid, Mukâtil ve Süddî'den gelen rivayetler sonucunda oluşmuştur. Hz. Yunus(a.s) 'dan bahsedilirken, ذَا النُّونِ⁴⁸⁰ denilmesinin sebebidir budur.⁴⁸¹

2) ن Nûn, mürekkep hokkası anlamına gelir. Bu görüş İbn Abbas'tan gelen rivayet sonucunda Dahhâk, Hasan el-Basrî ve Katâde'nin tercih ettiği bir görüştür.⁴⁸²

⁴⁷⁴ Huruf-i Mukatta'a: Kur'an'da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan ve isimleriyle telaffuz edilen harflerin ortak adı. Bkz., M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, “Huruf-i Mukatta'a” mad. *DİA*, XXXIII, 402.

⁴⁷⁵ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 422.

⁴⁷⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1173.

⁴⁷⁷ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 423.

⁴⁷⁸ Kalem: 68/1.

⁴⁷⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 77, (22, 37).

⁴⁸⁰ Enbiyâ: 21/87.

⁴⁸¹ et-Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, XXIX, 14.

Nitekim şairin : “إِذَا مَا الشُّوقُ يَرْجِعُ بِي إِلَيْهِمْ / أَلَقَتِ الشُّونُ بِالدَّمْعِ السَّجُومَ” “Özlem ve iştîyak onları hatırıma getirdiği her keresinde, mürekkep hokkam, ardı arası kesilmeyen gözyaşları dökmüştür” demiştir. Dolayısıyla, bu harf, kalem’e ve hokka’ya yapılmış bir yemindir. Çünkü, bu iki alet sayesinde yazı işi gibi çok mühim bir iş gerçekleştiği için çok büyük öneme sahiptirler. Çünkü, antlaşmalar, şifahî olarak yapıldığı gibi, bazen de yazıyla yapılır.

3) Muaviye İbn Kurre’den gelen “merfu” rivayete göre nûn, meleklerin, Allah’ın emirlerini yazdıkları levhadır⁴⁸³

4) Nûn, meleklerin kendilerine emredileni yazarken (manevî) kullandığı mürekkeptir.

5) Nûn, “Rahman” lafzının son harfidir. Çünkü, bu lafızda الرَّحْمُ sözcüğüyle, Allah’ın Rahmân isminin “nûn ن”u bir araya gelmiştir. Cenâb-ı Hak, Rahmân isminin son harfini zikretmek suretiyle esasında, nûn harfine değil Rahmân isminin bütününe yemin etmiştir.”⁴⁸⁴

Razi bu görüşleri verdikten sonra “Bu izahların tümü de zayıftır”⁴⁸⁵ diyerek eleştirmiştir. Bu konuda gerçek olan ise şudur diyerek kendi görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “Bu harf ya sûrenin adıdır, yahut meydan okuma amacıyla getirilmiştir, yahut da daha önce Bakara Suresi’nin tefsirinin başında zikrettiğimiz diğer husustur”⁴⁸⁶ Râzinin diğer husus diyerek söylemek istediği görüş ise Kurtubi’nin şu görüşüdür: “Müşrikler birbirlerine, “ Kur’an’ı sakın dinlemeyin ve O okunurken anlamsız sesler çıkararak gürültü yapın demişler.” Hz. Muhammed (s.a.s), sûrenin başında bulunan bu hurûf-u mukattaayı okuduğu zaman, müşrikler buna hiçbir mana veremediler. İnsanlar, men olundukları şeylere karşı düşkündürler. Bu sebeple müşrikler, anlam veremedikleri bu lafzı tefsir edecek ve bu müşkili açıklayacak bir sözün gelmesi ümidiyle ile Kur’an’a kulak kesiliyorlardı. Bu durum müşriklerin Kur’an’ın ayetleri üzerine tefekküre dalmalarına vesile oluyordu.”⁴⁸⁷

⁴⁸² İbn Kesîr, İmâdüddin Ebû’l-Fidâ İsmail, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, Dâru İhyâi’t-Türâsil’l-Arabi, Beyrut 1969, IV, 401.

⁴⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, IV, 401.

⁴⁸⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXX, 77, (22, 38).

⁴⁸⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXX, 77, (22, 38).

⁴⁸⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXX, 77, (22, 38).

⁴⁸⁷ Kurtûbî, *el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 155.

Görüldüğü gibi Razi, eserinde pek çok yerde şiiirden deliller getirdiği gibi zaman zaman da şiiirden yapılan istişhadlara bu örenkte olduğı gibi eleştiri getirmiş, yetersiz ve tutarsız bulmuştur.

2.40. HÂKKA SÛRESİ (يَمِينَ YEMİN KELİMESİ HAKKINDA)

Sûre adını ilk âyetinden alır. Sadece burada kullanılan el-Hâkka, “hakikatin bütün unsurlarıyla tahakkuk edip gerçekleşmesi” anlamına gelir.⁴⁸⁸ Hicretten yaklaşık olarak üç veya dört sene önce nazil olmuş Mekkî bir sûredir.⁴⁸⁹ Ana konusu son saat ve ahiret olan bu sûre toplam 52 ayetten oluşmaktadır.⁴⁹⁰

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 5 yerde şiiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz örnek ise şudur:

Ayetler:

لَا خَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ
ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ

(Hakka, 45-46)

“Elbette onun sağ elini aliverirdik. Sonra da hiç şüpheşiz onun can damarını koparırdık”⁴⁹¹

Şiiir: ⁴⁹² إِذَا مَا رَايَةً رُفِعَتْ لِمَجْدٍ تَلَقَّاهَا عَرَابَةٌ بِالْيَمِينِ

“Ne zaman bir şeref için bir sancak kaldırılşsa onu Arebe, kuvvetiyle alır, yakalar.”

İstişhad Yönü: Razi, ayette geçen “yemîn” kelimesinin hangi manalara geldiğı konusunda farklı görüşlere yer vermiştir. Bu görüşler: Müberred, Ferrâ, ve Zeccac’a

⁴⁸⁸ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliğı*, 425.

⁴⁸⁹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1180.

⁴⁹⁰ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliğı*, 426.

⁴⁹¹ Hakka: 69/ 45-46.

⁴⁹² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXX, 118, (22, 112).

göre “yemîn” lafzı, burada kuvvet ve kudret⁴⁹³ anlamındadır. Görüşlerine delil olarak ise Şemmâh’ın şu şiirini delil getirmişlerdir: “إِذَا مَا رَايَةً رُفِعَتْ لِمَجْدٍ / تَلَقَّاهَا عَرَابَةٌ بِالْيَمِينِ”

“Ne zaman bir şeref için bir sancak kaldırılrsa onu Arebe, kuvvetiyle alır, yakalar.” “Yemîn” kelimesinin şiirde aldığı manaya göre ayetin anlamı, “Biz, ondan gücünün hepsini çeker alırsız” şeklinde olur. Burada ki anlama göre بِالْيَمِينِ deki “bâ” harfi zaid olur. Mukâtil, ayetin manasını, “Biz ondan hak ile intikam alırsız” şeklinde düşünmüştür. Bu düşünceye göre, ayette geçen “yemîn” ifadesi, “hak”⁴⁹⁴ anlamına gelir ve tıpkı قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ “Siz bize, hak taraftan gelirsiniz”⁴⁹⁵ ayetinde ki gibi “hak” manasını taşır.⁴⁹⁶ Râzi bu görüşleri verdikten sonra mananın son olarak şu noktaya dayandığını söyler: “Şayet o peygamber, bizim demediğimiz herhangi bir sözü bize nisbet etmeye kalkışsaydı, ya bu konuda onunla muârazada bulunanları, getirip karşısına dikmek suretiyle onun yalancılığını ortaya çıkararak bu işten men ederdik. Yahut da, uydurma sözünü söylemeye kalktığı anda, bütün kuvvetini-gücünü çekip almak suretiyle ona engel olurduk. Doğru söyleyen ile yalan söyleyenin birbirine karışmaması, Cenâb-ı Hakk’ın hikmetinin gereğidir.”⁴⁹⁷

2.41. MÜZZEMMİL SÛRESİ (KIYAMETİN DEHŞETİ)

Sûre adını “ağır yük yüklenen” anlamına gelen ve sûre’nin ilk âyetinde geçmekte olan “müzzemmil” ifadesinden alır.⁴⁹⁸ Bazı âyetlerinin daha geç bir dönemde nâzil olduğu söylene de sûre’nin tamamı Mekke döneminde indirilmiştir.⁴⁹⁹ Nüzûl sırası ile ilgili farklı görüşler olsa bile vahiy sürecinin başlangıç dönemine ait olduğu konusunda şüphe yoktur. Sûre 18 âyettir.⁵⁰⁰

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken iki yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. İstişhad’a başvurduğu yerlerden birisi şudur:

⁴⁹³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIII, 461.

⁴⁹⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, 849.

⁴⁹⁵ Saffat: 37/28.

⁴⁹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fî’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 225.

⁴⁹⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXX, 118-119, (22, 112).

⁴⁹⁸ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 436.

⁴⁹⁹ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1199.

⁵⁰⁰ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 436-437.

Ayetler:

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا
السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا

(Müzzemmil, 17-18)

“Eğer siz, inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlar haline getirecek bir günde kendinizi nasıl koruyabileceksiniz. (Çünkü) gök bile, o sebeple yarılr ve o (Allah’ın) va’di gerçekleştirilmiştir.”⁵⁰¹

Şiir: ⁵⁰² وَظَلَمَ يَمْلَأُ الْعُودَيْنِ شَيْبًا

“İki sakal başını kırlıkla dolduran bir zulüm”

İstişhad Yönü: Razi, ayette geçen “Çocukların ak saçlı ihtiyarlar gibi olacağı gün” sözünün bizlere ne anlattığı konusunda iki izaha yer vermiştir:

“a) Bu, kıyamet gününün ne kadar dehşetli bir gün olduğunu anlatmak üzere yapılmış olan bir benzetmedir (teşbihdir). Böyle sıkıntılı ve korkutucu günleri anlatabilmek için, “Çocukların perçemlerinin ağardığı gün...” ifadesi de kullanılmaktadır ki, bu kullanımın amacı şudur: Üzüntüler ve elemeler, insanoğlunun başına birbiri ardına gelip, insanı iyice sarmaladığında, insanın saçları çok hızlı bir şekilde ağarır. Çünkü üzüntünün çok olması, ruhun sıkışmasına neden olur. Bu sıkışma sonucunda, vücut sıcaklığı iyice düşer, söner. Vücut sıcaklığının düşmesi, sönmesi ve zayıflaması da, alınan gıda maddelerinin vücutta tam olarak sindirilmemesine sebep olur. Bu tür sindirim problemlerinin ciddi sağlık sorunlarına neden olduğu bilindiği için, saçların ağarmasını sıkıntı ve dertten kinaye yapmışlardır. Burada kastedilen mana, kıyamet günü yaşanacak olan dehşetin gerçek manada çocukları ihtiyarlatacağı anlamında değildir. Çünkü kıyamet günü yaşanacak olan dehşet ve korkular çocuklara zarar verecek değildir.

⁵⁰¹ Müzzemmil: 73/17-18.

⁵⁰² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 184, (22, 228).

b) Burada, o günün çok uzun bir zaman dilimi olacağı, öyle ki çocukların ergenlik çağına ulaşp, oradan da ihtiyarlık zamanlarına kadar ulaşacağı, bu sebeple de saçlarının ağaracağı anlatılmak istenmiştir.”⁵⁰³

Râzi, Kur'an da ki bu teşbihi izah ettikten sonra kendisine Me'arri'nin:

“وَوَظَنَّمْ يَمْلَأُ الْغُودَيْنِ شَيْبًا”, “İki sakal başını kırıklıkla dolduran bir zulüm” beytinde ki teşbihe göre Kur'an da ki bu teşbihin üstünlük yönleri sorulmuş Râzi buna cevaben ayette ki teşbihin şiiirde ki teşbihe üstünlük yönlerini şöyle sıralamıştır:

“Birincisi: Sakalın ağardığını söylemek, çokta ilginç bir durum değildir. Ama çocukların saçlarının ağarması ise, çok dikkat çeken bir durum olacaktır. Çünkü kıyamet günün dehşeti ve korkusu sanki, çocukların gençlik dönemlerini yaşamadan, direk çocukluktan ihtiyarlığa ulaştırmış olacaktır. Bu anlatım tarzı kıyamet günü yaşanacak olan dehşeti anlatmada, daha üstün bir ifade tarzıdır.

İkincisi: Sakalın başlangıç yerlerinin kırışması, aynı zamanda saçların ağarması anlamına da gelebilir. Ancak saçlar, gençlik devam ederken ağarabilir. Dolayısıyla bu ifade tarzında çok üstün bir anlatım vardır diyemeyiz; çünkü bu durum çokta ilginç bir şey değildir. Ancak ayetin ifadesi ise, çocukların, güçsüz-zayıf bir halde, yüzlerindeki parlaklığı ve tazeliğini kaybederek ihtiyarladıklarına işaret eder ki bu anlatım tarzı o zamanın dehşetini anlatma noktasında daha üstün bir anlatımdır.

Üçüncüsü: Sakalın başlangıcının ağardığını söylemek, o kadar ilginç bir durum değildir. Çünkü ağarma ilk önce insanın sakal başlangıcında oluşur, daha sonra yavaş yavaş başın öteki bölgelerine bu kırışma sıçrar. Bu sebeple sakal başlarının ağardığını söylemek, kıyamet dehşetini anlatma noktasında üstün bir anlatım tarzı değildir. Fakat, ayette anlatıldığı üzere, bu ağarmanın, başla beraber bedeninin tamamını sardığını söylemek, üstün bir anlatım tarzıdır. Allah Teâlâ herşeyin en doğrusunu bilendir.”⁵⁰⁴

⁵⁰³ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 184, (22, 227-228).

⁵⁰⁴ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 184, (22, 228).

2.42. KIYÂMET SÛRESİ (MU'TEZİLE'NİN İDDİALARINA CEVAP)

Sûre, Yeniden Diriliş'i ifade eden adını hem ilk âyetinden hem de içeriğinden almıştır. Kıyâmet ve Son Saat ile alakalı bir vasıfla isimlendirilen sûre sayısı Kur'an'da on tanedir: Duhân, Vâkı'a, Câsiye, Hâkka, Nebe, Tekvîr, İnşikâk, Ğâşiye, Zelzele (Zilzal) ve Kâri'a.⁵⁰⁵ Mekke dönemine ait olan bu sûre⁵⁰⁶ 40 âyetten oluşmaktadır.⁵⁰⁷

Râzî, sûre'nin tefsirini yaparken 9 yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bunlar arasından seçtiğimiz ayet ise şudur:

Ayet:

إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ

(Kıyamet, 23)

“(Onlar) Rablerine bakarlar”⁵⁰⁸

Şiirler: ⁵⁰⁹ وَجُوهٌ نَّاظِرَاتٌ يَوْمَ بَدْرٍ / إِلَى الرَّحْمَنِ تَنْتَظِرُ الْخَلَاصَا

“Bedir günü bir takım yüzler, kurtuluşu bekledikleri halde, Rahman'a nazırdırlar, bakmaktadırlar”

⁵¹⁰ وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ / وَالْبَحْرُ دُونَكَ زِدْتَنِي نِعْمًا

“Önünde deniz olduğu halde, yardım bekleyerek sana baktığımda, beni mutlulukla doldurdun...”

İstişhad Yönü:“Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu, ahirette mü'minlerin Allah'ı görecekleri konusun da bu ayeti delil getirirler”⁵¹¹ Bu görüşe karşılık olarak Mu'tezile

⁵⁰⁵ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 443.

⁵⁰⁶ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1210.

⁵⁰⁷ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 444.

⁵⁰⁸ Kıyamet: 75/23.

⁵⁰⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 229, (22, 307).

⁵¹⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 229, (22, 307).

⁵¹¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 226, (22, 303).

Rü'yetullah'a⁵¹² itiraz etmiştir. İtirazlarında temel iki dayanak noktası vardır “Birincisi, ayetin zahir anlamının, Allah’ın görülebilmesine işaret etmediği; ikincisi, bu konuda yapılan te’vildir.

Birinci noktada şunları söylerler: *أَلَى* harf-i cerri ile beraber kullanılmakta olan *نَظَرَ* fiili, görmeye vesile olan şey anlamındadır. “Görme” anlamında değildir. Görmeye sebep olan şey ise, görmek amacıyla görülmek istenen şeye doğru, göz bebeğini yöneltmektir.⁵¹³ Gözün bakması, görmeye oranla tıpkı, kalbin, marifete, kulak kesilmenin, işitmeye oranı gibidir. Nasıl ki kalbin bakması, bilmenin öncülü; kulak verme işitmenin öncülü ise, gözün bakması da, görmenin öncülüdür.”⁵¹⁴

Mu'tezile “nazarın” (bakmanın), görme manasın gelmediğine dair ayetlerden, Arapça’dan ve şiirden deliller getirmiştir. Biz konumuz gereği Mu'tezile’nin bu konuda şiirden getirmiş olduğu şu delillere yer veriyoruz:

“وَجُوهٌ نَظَرَاتُ يَوْمَ بَدْرٍ / إِلَى الرَّحْمَنِ تَنْتَظِرُ الْخَلَاصَ”, “*Bedir günü birtakım yüzler, kurtuluşu bekledikleri halde, Rahman’a nazırdılar, bakmaktadırlar*” Mu'tezile, “Şair, bu beyitte, ortada görme olmamasına rağmen, “nazar” fiilini, *أَلَى* harf-i cerriyle beraber kullanmış.”⁵¹⁵ O halde ayetteki “nazar” fiili, *أَلَى* harf-i cerriyle birlikte kullanıldığına göre ayette de görme fiilinden bahsetmek mümkün değildir iddiasında bulunmuştur.

Razi, Mu'tezile’nin getirmiş olduğu bu delile karşılık şunları söylemiştir: “Burada (şiirde) geçmekte olan Rahman ifadesiyle, işaret edilen kişi Müseylemetü'l-Kezzâb’tır. Bunun sebebi müşriklerin, Müseylemetü'l-Kezzâb’ı, Rahmânu'l-Yemâme olarak isimlendirmesidir. Bu sebeple, Müseyleme’nin adamları, ona bakmakta, onu görmekte ve düşmandan kurtulmayı ondan bekliyorlardı.”⁵¹⁶

“Mu'tezile’nin bu konuda ikinci dayanağı ise, ayetle ilgili olarak yapılan uzun te’villerdir.”⁵¹⁷ Bu te’villeri yaparlarken şu şiiri delil olarak kullanmışlar:

⁵¹² Rü'yetullah: Ru'yet (görmek) ve Allah lafızlarından meydana gelen bir isim tamlamasıdır. Kısaca "Allah'ın görülmesi" anlamında ki bu terkip, İslam literatüründe ve özellikle de Kelam'da terim olarak "cennet ehlinin Allah'ı görmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Semih Duğaym, *Mevsuatu Mustalahati İlmi'l-Kelami'l-İslami*, Beyrut 1998, I, 603, 607.

⁵¹³ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzihü'l-Kur'ân Ani'l-Metâin*, 442.

⁵¹⁴ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 243.

⁵¹⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 227, (22, 303).

⁵¹⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 229, (22, 307).

⁵¹⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 227, (22, 304).

518. “وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ / وَالْبَحْرُ دُونَكَ زِدْتَنِي نِعَمًا”, “Önünde deniz olduğu halde, yardım bekleyerek sana baktığımda, beni mutlulukla doldurdun...” Mu’tezile: “إلى harf-i cerriyle birlikte kullanılmakta olan “nazar” fiili, bazen bekleme, gözleme anlamına gelebilir”⁵¹⁹ demiş ve bunu yukarıdaki şiiri delil getirerek ortaya koymuştur. Razi’nin bu şiire eleştirisi ve Mu’tezile’ye cevabı şu şekilde olmuştur: “Şairin, “وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَيْكَ مِنْ مُلْكٍ”, “Yardım bekleyen sana baktığımda” şeklindeki sözünde “kullandığı نَظَرَ fiilinden “intizar-bekleme” anlamının çıkarılması mümkün olamaz. Çünkü sadece beklemek, yardımın ulaşmasını sağlamaz. Bunun tam aksi olarak bu ifâdeden amacı, وَإِذَا سَأَلْتُكَ “Senden istediğimde...” şeklinde olur. Çünkü, “insana bakmış olmak”, o insanla konuşmanın öncülüdür. Dolayısıyla, konuşmanın kendisi, burdaki bakma olayı ile ifade edilmektedir.”⁵²⁰

2.43. NEBE SÛRESİ (KAYNAR SU İÇERLER)

Sûre, adını ikinci âyetinde geçmekte olan “önemli ve büyük haber” anlamına gelen Nebe kelimesinden alır. Nebe (büyük haber)’den maksat elbette ki Kıyâmet gerçeğidir.⁵²¹ Mekke dönemine ait olan sûre⁵²² toplam 40 âyettir.⁵²³

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 7 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından örnek olarak şu âyetleri seçtik:

Ayetler:

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا

إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا

جَزَاءً وَفَاقًا

(Nebe, 24-26)

⁵¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, VI, 270.

⁵¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, VI, 270.

⁵²⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 229, (22, 307).

⁵²¹ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 451.

⁵²² Esed, *Kur'an Mesajı*, 1224.

⁵²³ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 452.

“Orada, ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar. Sadece bir kaynar su... Bir de irin. Uygun bir ceza olarak...”⁵²⁴

Şiir: ⁵²⁵بَرَدَتْ مَرَّاشِفُهَا عَلَى فَصْدَنِي / عَنْهَا وَعَنْ رَشَافَتِهَا الْبَرْدُ

“O sevgilinin dudakları benim yanağımda soğudu. Beni ona karşılık vermekten alıkoyan, sadece uyku oldu”

İstîşhad Yönü: Razi, ayetteki بَرْدُ kelimesi ile alakalı olarak iki açıklama yapmıştır:

“1) Burdaki serinlik bilinen manasıyla, soğukluk⁵²⁶ anlamındadır. Bu manaya göre ayetin anlamı, “Onlar, orada, o kadar sığağa rağmen, ateşe engel olabilecek bir gölgeleri olmadığı gibi kendilerinin serinlemesine sebep olacak serin bir rüzgarları da olmaz. Ayrıca susuzluklarını giderecek ve içlerindeki o ateşi yok edecek bir içecek de bulamazlar” şeklinde olur.

2) Ayette geçen, بَرْدُ ifadesi ile “uyku”⁵²⁷ amaçlanmıştır. Bu görüş, Ahfeş, Kisâi, Ferrâ, Kutrub ve Kıtîbî’ye aittir. Ferrâ’nın bu konuda ki görüşü: “Uyku بَرْد olarak ifade edilmiştir. Çünkü uyumak, insanı rahatlatır, serinletir. Şöyle ki, insan susamış olduğu halde uyuduğu zaman, uyku sayesinde serinler.” Müberred ile Ebû Ubeyde, burada geçen بَرْدُ ifadesi ile, “uyku”nun kastedildiğini ortaya koymak için şiirden şu beyiti delil getirmişleridir:

“بَرَدَتْ مَرَّاشِفُهَا عَلَى فَصْدَنِي / عَنْهَا وَعَنْ رَشَافَتِهَا الْبَرْدُ”, “O sevgilinin dudakları benim yanağımda soğudu. Benim ona karşılık vermeme engel olan şey sadece uykuydu” Beyitte geçtiği üzere berd, uyku anlamında kullanılmıştır.

Müberred ise: Arapların bir atasözünde der ki, مَنَعَ الْبَرْدُ الْبَرْدَ , bunun anlamı, “Bana, uyumama ihtiyaç bırakmayacak miktar bir serinlik isabet etti, dokundu... ” demektir.

Razi, bu iki görüşü verdikten sonra “Birinci görüş daha evladır. Çünkü, lafza, bilinen ve gerçek anlamına uygun bir mana vermenin mümkün olduğu durumlarda, o lafza ender, garib ve mecazî bir anlam vermeye gerek yoktur.”⁵²⁸ demiştir.

⁵²⁴ Nebe: 78/ 24-26.

⁵²⁵ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XXXI, 14, (22, 428).

⁵²⁶ İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, III, 82.

⁵²⁷ el-İsfehânî, el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân, 55; İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, III, 85.

⁵²⁸ Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XXXI, 14, (22, 428).

2.44. TÂRIK SÛRESİ (ALLAH'IN KEYDİ)

Sûre adını ilk âyetinde geçmekte olan “târik” kelimesinden alır.⁵²⁹ Bûruc, İnşikâk ve İnfitâr gibi semaya yeminle başlayan sûreler gurubunda yer alır. Mekke döneminde indirilmiş olan sûre, 17 ayettir.⁵³⁰

Râzî, sûre'nin tefsirini yaparken 4 yerde şiirle istişhad'a başvurmuştur. Bunlar arasından örnek olarak seçtiğimiz yer ise şudur:

Ayetler:

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا

وَأَكِيدُ كَيْدًا

فَمَهْلٍ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا

(Târik, 15-17)

“Doğrusu, onlar alabildiklerine hileler düzerler. Ben de onların hilelerini, ceza ile karşılarım. (Habibim), sen şimdilik kâfirlere mühlet ver, onları biraz geciktir.”⁵³¹

Şiir: ⁵³²أَلَا لَا يَجْهَلَنَّ أَحَدٌ عَلَيْنَا / فَجْهَلٌ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ

“Sakin ha, kimse bize karşı cahillikte bulunmasın. Aksi halde biz de, o cahillerin cehaletinden daha fazla bir cahillikle karşılık veririz”

İstişhad Yönü: Ayette geçen كَيْدًا kelimesi bir çeşit hile olup olumlu ve olumsuz anlamda kullanılmakla birlikte olumsuz anlamda kullanımı daha yaygındır.⁵³³ Razi, Allah Teâlâ hakkında kullanılan, “hile yapma” fiilinin hangi manalara gelebileceği hakkında şunları söylemiştir: “a) Allah Teâlâ, kâfirlerin hilelerine ve tuzaklarına karşılık, Hz.Muhammed (s.a.s)’i korumuş ve ona yardım edip dinini yüceltmıştır.

⁵²⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1256.

⁵³⁰ İslâmoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, 475-477.

⁵³¹ Târik: 86/15-17.

⁵³² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 133, (23, 62).

⁵³³ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 666.

Kâfirlerin bu tuzaklarına bu şekilde karşılık verilmesi anlamında “hile yapma” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade, “*Kötülüğün cezası, dengi bir kötülüktür*”⁵³⁴ ayetinde olduğu üzere, birbirine zıt iki şeyden birini, diğerinin adıyla adlandırmak suretiyle kullanılmıştır. Bu kullanıma uygun olarak Şair:

“*أَلَا لَا يَجْهَلَنَّ أَحَدٌ عَلَيْنَا / فَجَهْلَ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ*”, “*Sakın ha, kimse bize karşı cahillikte bulunmasın. Aksi halde biz de, o cahillerin cehaletinden daha fazla bir cahillikle karşılık veririz*” demektedir. Allah Teâlâ, “*Onlar Allah’ı unuttular. Allah da onlara kendilerini unutturdu*”⁵³⁵ ve “*Onlar Allah’a tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurar*”⁵³⁶ buyurmaktadır.

b) Hak Teâlâ’nın kâfirlere tuzak kurması, o kâfirleri tam zamanında kısıktırak yakalamak üzere, onlara küfürleri konusunda süre (mühlet) vermesi anlamındadır.”⁵³⁷

2.45. ĞÂŞİYE SÛRESİ (ضَرِيعِ DARÎ, YİYECEKLER)

Sûre adını ilk ayetinde geçen “ğâşiye” isim-fiilinden almıştır.⁵³⁸ Kaçıp kurtulması mümkün olmayan felaket anlamına gelen ğâşiye, kıyamete isim olmuştur.⁵³⁹ Mekke döneminde indirilmiş olan bu sûre, 26 âyettir.⁵⁴⁰

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken iki yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından örnek olarak seçtiğimiz ayet ise şudur:

Ayet:

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ

(Ğâşiye, 6)

“Onlar için “Darî” dikeninden başka bir yiyecek yoktur”⁵⁴¹

Şiir: ⁵⁴²دَعَى شَبِيرَقَ الرَّيَّانِ حَتَّى إِذَا دَوَّى / وَعَادَ ضَرِيعاً عَادَ عَنْهُ النَّحَايُضُ

⁵³⁴ Şûra: 42/40.

⁵³⁵ Haşr: 59/19.

⁵³⁶ Nisa: 4/142.

⁵³⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXI, 133, (23, 62-63).

⁵³⁸ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1262.

⁵³⁹ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 480.

⁵⁴⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1262-1264.

⁵⁴¹ Ğâşiye: 88/6.

“Doyurucu ve kandırıcı şıbrık otu otlardı, Derken, Şıbrık solup da dikenli bir hale (Darî) gelince, onun etleri gidip cılızlaştı... (yaşlı, arık bir hale geldi) ”

İstişhad Yönü: Razi, ayette geçen الضَّرِيعُ kelimesinin hangi manaya geldiği hususunda ortaya atılmış şu görüşlere eserinde yer vermiştir.

“1) Hasan el-Basrî, “Bu ifadenin hangi anlama geldiğini bilmiyorum, bu konuda, sahâbeden herhangi birşey işitmedim” dediği halde;

2) Hasan el-Basrî’nin şu şekilde söylediği de rivayet olunmuştur. “Darî, “bedî elim, semî” ifadelerinin, mubdî’, mu’limu, musni’ manalarını alması gibi, Mudrı (المُضْرِعُ), acı veren manasında olup, “Bu yiyeceğin sert, acı ve harareti olmasından dolayı, yenilmesi halinde, yiyen kişileri hor ve zelil ederek perişanlığa sebep olan yiyeceklerdendir” demektir.”⁵⁴³

Konumuzla ilgili olarak, şiirden delil getirmek suretiyle yapılan izah ise şöyledir:

“3) Bu ifade, “şıbrık”, diye ifade edilen dikenin kurumuş halidir.⁵⁴⁴ Develerin yediği dikenlerin bir çeşitidir. Develer bu dikenin yaş iken yer; fakat kuruduğu zaman, develerin kendisine yaklaşmadığı öldürücü bir zehir içeren dikene dönüşür. Nitekim Ebû Zu’eyb:

”دَعَى شَبْرَقَ الرَّيَّانِ حَتَّى إِذَا ذَوَى / وَعَادَ ضَرِيعًا عَادَ عَنْهُ النَّحَاضُ“

“Doyurucu ve kandırıcı şıbrık otu otlardı, Derken, Şıbrık solup da dikenli bir hale (Darî) gelince, onun etleri gidip cılızlaştı... (yaşlı, arık bir hale geldi) ” demiştir. Burada النَّحَاضُ kelimesi, nahûs النَّحُوصُ kelimesinin çoğuludur, bu ise yaşlı deve anlamına gelir. Bu görüş, müfessirlerle dilcilerin çoğunluğunun görüşüdür.”⁵⁴⁵

“4) Bu konuda Halil eserinde, “Etin altında, kemiği de üzerinde bulunan cild, tabaka darî’ olarak isimlendirilir” der. Bu ifadeye göre Allah Teâlâ bu yiyeceği, sadece var olmakla vasıflandırmıştır. Bundan dolayı, bu yiyecek, kendisini yiyen kişiyi ne semirtmiştir, ne de onu yiyenin açlığını gidermiştir.

5) Ebu’l-Cevzâ ise, bu kelimeye, cenini çevrelemiş olan zar anlamını vermiştir. Said İbn Cübeyr’in, “Bu, dikenli ağaçtır” sözü ise, buna en yakın olan ifadedir.” Daha

⁵⁴² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXI, 152, (23, 97).

⁵⁴³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXI, 152, (23, 96-97).

⁵⁴⁴ El-Mâverdî, *en-Nüketü ve’l-‘Uyûn Tefsîrü’l-Mâverdî*, VI, 259.

⁵⁴⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXI, 152, (23, 97).

sonra bu konunun devamında Ebu'l-Cevzâ şunu der: “Durum bu iken, bunu yiyen biri nasıl semirebilir?”⁵⁴⁶ Hadis-i şerifte ise: Darî’, cehennemde bulunan, dikene benzeyen, sabr bitkisinden daha acı, cîfe’den daha pis kokulu, ateşten daha hararetili bir şeydir.”⁵⁴⁷

2.46. FECR SÛRESİ (KAZIKLI FİRAVUN)

Sûre adını ilk ayetinde geçen “fecd” kelimesinden almıştır.⁵⁴⁸ Fecd aslen mastardır ve “yarıp çıkmak” anlamına gelir. Geceyi yarıp çıktığı için sabaha ve toprağı yarıp çıktığı için kaynak suyuna fecd denir. Mekke’de nâzil olan ilk sûrelerdendir. 30 âyettir.

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken 4 yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından örnek olarak seçtiğimiz yer ise şudur:

Ayetler:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ

إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ

الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ

وَتَمُودَ الَّذِي جَاءُوكَ الصَّخْرَ بِالْوَادِ

وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ

الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ

(Fecd, 6-11)

⁵⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, IV, 502.

⁵⁴⁷ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü’t-Tirmizî*, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut trsz., Kitabu Sıfa tu’l-Cehennem: 5, IV, 707.

⁵⁴⁸ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1266.

“Görmedin mi, Rabbin nice yaptı Âd’a, yani o, şehirlerde bir benzeri yaratılmayan, sütunlar sahibi İrem’e ve vadilerde kayaları olan Semûd’a, o kazıklar sahibi Firavun’a... Bütün bunlar, memleketlerde azgınlık yapanlardı.”⁵⁴⁹

Şiir: ⁵⁵⁰ فِي ظِلِّ مَلِكٍ رَاسِخِ الْأَوْتَادِ

“Adamları her tarafa kök salmış bir kralın himayesinde...”

İstişhad Yönü: Razi, ayette geçen ذِي الْأَوْتَادِ “O kazıklar sahibi Firavun’a...” ifadesi ile ilgili olarak şu izahları yapmıştır.

“1) Buna, evtâd⁵⁵¹ “kazıklı” denilmesinin gerekçesi, askerinin sayısının çokluğundan ve bir yere konakladıklarında kurmuş oldukları çadırlardan dolayıdır.

2) Firavun, insanlara işkence edip onları, ölünceye kadar, kazıklara bağlıyordu.

3) Bu kelime, “melikleri, adamları, çevresi bulunan...” anlamındadır. Nitekim şair şöyle demiştir: “فِي ظِلِّ مَلِكٍ رَاسِخِ الْأَوْتَادِ”, “Adamları her tarafa kök salmış bir kralın himayesinde...” sözüyle bunu vurgulamıştır.

4) Katâde’nin Sâid ibn Cübeyr’den, Cübeyr’in de, İbn Abbas’tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şunu söylemiştir: “Burada geçen kazıklar ifadesi, adamlarının Firavun için çeşitli oyunlar oynadıkları tribünlerdir (melâib).”⁵⁵²

Râzi konu ile ilgili bu farklı görüşleri verdikten sonra kendi görüşünü şöyle açıklar: “Bil ki, ayette geçen bu ifadenin bütün bu anlamları taşıması muhtemeldir. Böylece, Hak Teâlâ, Elçisine, bunlar sayesinde güç ve kuvvet sahibi olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, güce, kuvvete ve çokluğa sahip olmanın o topluluğun başına büyük bir bela gelmesine engel olamadığını beyan etmiştir.”⁵⁵³

⁵⁴⁹ Fecr: 89/6-11.

⁵⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 168, (23, 124).

⁵⁵¹ Evtâd: Arapça, direkler demektir. Hiyerarşik veliler silsilesi içerisinde yer alan bir zümre. Tekili vated’dir. Dört veliden oluşan evtâdın her biri, merkezinde bulundukları dört yönden birine nezaret ettikleri için, bu ismi alırlar. Bkz., Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997, 257.

⁵⁵² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 168, (23, 124).

⁵⁵³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI, 168, (23, 124).

2.47. ALAK SÛRESİ (بَ BÂ HARF-İ CERRİNİN MANASI)

Sûre adını ikinci ayetinde ki “alak” ifadesinden alır. Alak “alâka, sevgi, ilgi” anlamlarına geldiği gibi embriyolojik süreçlerle ilgili olarak düşünüldüğü zaman “ana rahmine düşmüş hücre, ceninin ilk hali” anlamlarına da gelir.⁵⁵⁴Sûre’nin ilk beş âyeti vahyin başlangıç âyetleridir. Mekkî olan bu sûre toplam 19 âyettir.⁵⁵⁵

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken iki yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından örnek olarak seçtiğimiz yer ise şudur:

Ayetler:

إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ
خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ
(Alak, 1-2)

“Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir “alaka”dan yarattı”⁵⁵⁶

Şiir: ⁵⁵⁷هُنَّ الْحَرَائِرُ لَا رَبَّاتٍ أَحْمَرَةٌ / سُودُ الْمَحَاجِرِ لَا يَقْرَأْنَ بِالسُّورِ

“Onlar asıl ve iffetli kadınlardır; siyah gözlü ve örtülere büründükleri halde sûreler okumayan cariyeler değil”

İstişhad Yönü: Râzî, ayetteki Bâ harf-i cerrinin manası hakkında şu iki görüşe eserinde yer vermiştir: “Birinci görüş: Ebû Ubeyde, bâ harf-i cerrinin zaid olduğunu ve burdaki anlamın “Rabbinin adını oku” olarak verileceğini söylemiştir. Şair Aktal da:

“هُنَّ الْحَرَائِرُ لَا رَبَّاتٍ أَحْمَرَةٌ / سُودُ الْمَحَاجِرِ لَا يَقْرَأْنَ بِالسُّورِ”, “Onlar asıl ve iffetli kadınlardır; siyah gözlü ve örtülere büründükleri halde sûreler okumayan cariyeler değil” demiştir. “Rabbinin adını oku” cümlesi, “Rabbinin ismini an, zikret” anlamındadır.”⁵⁵⁸ Razi şiirden delil getirilerek yapılan bu yorumu zayıf bulmuş ve sebeplerini şöyle izah etmiştir:

⁵⁵⁴ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 502.

⁵⁵⁵ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1286.

⁵⁵⁶ Kalem, 1-2.

⁵⁵⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 13, (23, 253).

⁵⁵⁸ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 13, (23, 253).

“1) Şayet bu ifadenin anlamı, “Rabbinin ismini an” şeklinde olsaydı, bu durumda Hz.Muhammed (s.a.s) ’in, bu emre karşılık olarak, “Ben okuma bilmiyorum” demiş olması sağlıklı bir ifade tarzı olmazdı. Çünkü buna verilecek en uygun cevap “Rabbimin ismini anmayacağım” şeklinde olurdu.

2) Bu manada, bu şekilde bir emir, Hz.Peygamber (s.a.s) ’e uygun düşmez. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s) ’in, zaten Allah’ın zikrinden başka işi yoktur. Binâenâleyh Cenâb-ı Hak’ın ona, hep meşgul olduğu şeyle meşgul olmasını emretmesi, nasıl uygun olurdu.

3) Böyle değerlendirmede hiçbir fayda elde etmeksizin bâ harfini zaid etmek vardır.

İkinci Görüş: Ayetteki, “oku” ifadesi ile, “Kur’ân oku” manası kastedilmiştir. Çünkü “okuma” (kıraat), ancak Kur’ân hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, “Biz onu okuduğumuz zaman, onun kıraatine uy”⁵⁵⁹ ve “Kur’ân’ı parça parça indirdik ki sen onu insanlara yavaş yavaş kıraat edesin, okuyasın”⁵⁶⁰ buyurmuştur.”⁵⁶¹

2.48. KUREYŞ SÛRESİ (قُرَيْشٍ KUREYŞ KELİMESİ)

Sûre adını Kur’an’da geçtiği tek yer olan ilk âyetinden almıştır. Kureyş, Fihrl b. Malik soyundan gelen ve Mekke civarında ikamet eden kabilelerin ortak ismidir.⁵⁶² Mekke döneminde nazil olan bu sûre, beş âyettir.⁵⁶³

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken iki yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından örnek olarak seçtiğimiz âyet ise şudur:

Ayet:

لَا يَلَافُ قُرَيْشٍ

(Kureyş, 1)

“Kureyş’i o emn-ü selametlerine ulaştırdığı için...”⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Kıyamet: 75/18.

⁵⁶⁰ İsrâ: 17/106.

⁵⁶¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 13, (23, 253-254).

⁵⁶² İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 534.

⁵⁶³ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1309-1310.

Şiirler: “وَقُرَيْشٌ هِيَ الَّتِي تَسْكُنُ الْبَحْرَ / بِهَا سُمِّيَتْ قُرَيْشٌ قُرَيْشًا”

“Kureyş, onun yüzünden Kureyş’in Kureyş diye adlandırıldığı, denizde yaşayan bir hayvandır.”

“أَبُوكُمْ قُصَيٌّ كَانَ يُدْعَى مُجَمِّعًا / بِهِ جَمَعَ اللَّهُ الْقَبَائِلَ مِنْ فَهْرٍ”

“Babanız Kusayy, sayesinde Allah Teâlâ’nın Fihri kabilelerini bir araya topladığı, mücemmî (toplayıcı) diye adlandırılmıştır.”

“أَيُّهَا الشَّامِتُ الْمُقَرِّشُ عَنَّا / عِنْدَ عَمْرٍو وَهَلْ لُذَاكَ بَقَاءٌ”⁵⁶⁵

“Ey, başımıza gelenlere sevinen ve Ebû Amr’ın yanında, ayıplarımızı sayıp döken kişi. Daha bu ne kadar sürecek?.. (Bunu terketsene) ”

İstişhad Yönü: Razi, eserinde “Kureyş”⁵⁶⁶ bu ismin verilmesi konusunda âlimlerin yapmış oldukları şu izahlara yer vermiştir:

“1) “Kırş”, Kureyş kelimesinin, ismi-i tasğîridir. Ateşle hareket eden, denizlerde gemilerle oynayan, iri bir balıktır. (Köpek balığı’dır). Bu sûreye “Kureyş” isminin verilmesini Muaviye, İbn Abbas (r.a) ’a sormuş; buna cevap olarak İbn Abbas (r.a) , “Denizlerde, kendisi yiyen ancak yenilmeyen; hükmeden, fakat kendisine hüküm olunamayan bir hayvanın ismi olduğundan dolayı ...” cevabını vererek bu şiiri delil olarak göstermiştir: “وَقُرَيْشٌ هِيَ الَّتِي تَسْكُنُ الْبَحْرَ / بِهَا سُمِّيَتْ قُرَيْشٌ قُرَيْشًا” “Kureyş, onun yüzünden Kureyş’in Kureyş diye adlandırıldığı, denizlerde yaşayan bir canlıdır.”

Kureyş’in ism-i tasğir olması, büyüklüğünü anlatmak içindir. Kureyş’in, ümmetin işlerini üstlenmesinden dolayı, bu gibi sıfatlarla nitelendirildiği bilinmektedir. Çünkü İslam’ın halifeleri, Kureyş’ten dir.

⁵⁶⁴ Kureyş: 106/1.

⁵⁶⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 106, (23, 430).

⁵⁶⁶ Kureyş: Kureyş kelimesi “toplanmak, bir araya gelmek; ticaret yapmak” anlamındaki takarruş kökünden gelmekte ve Fihri b. Mâlik’in soyunun, Kusay b. Kılâb liderliğinde Mekke ve çevresinde ikamet etmek üzere bir araya toplanmış olması veya ticaret yapması sebebiyle böyle adlandırıldığı kaydedilmektedir. Diğer bir görüşe göre ise Kureyş, Kelb ve Esed kabilelerinde olduğu gibi bir hayvan isminden hareketle “köpek balığı” mânasındaki kırş kelimesinden türetilmekte ve köpek balığının denizdeki diğer balıklar karşısında güçlü olması gibi Kureyş’in de diğer kabilelere karşı üstünlüğünü ifade etmektedir. Öte yandan Fihri b. Mâlik’in çocuklarının hac için Mekke’ye gelenler arasında korunmaya muhtaç olanları, fakir ve ihtiyaç sahiplerini tesbit edip sıkıntılarını gidermeye çalıştıkları için “araştırmak, teftiş etmek” anlamındaki takrîş kelimesinden hareketle veya Fihri b. Mâlik’in torunlarından olup kabilenin kervanlarına rehberlik eden Kureyş b. Mahled’e izâfetle bu ismin verildiği zikredilir. Bkz., Casim Avcı, “Kureyş (Benî Kureyş)” mad., *DİA*, XXVI, 443.

2) Bu kelimenin kökeni , “kazanmak” anlamına gelen, “karş” kelimesindendir.⁵⁶⁷ Çünkü Kureyş kabilesi, şehirlere yapmış oldukları ticari yolculuklar sayesinde kazanç elde ediyordu.

3) Leys bu konuda şunu demektedir: “Kureyş kabilesi, Harem sınırlarının dışındaki yerlerde dağınık bir şekilde yaşamaktaydı. Kusayy b. Kilâb, kabilesini Harem-i Şerif’te topladı. Bu sayede onlar, Harem-i Şerif’i yurt edinerek Kureyş ismini aldılar.“Tekarruş”, ifadesi de bir araya gelme toplama anlamına gelmektedir.⁵⁶⁸ Arap dilinde, bir araya gelme, toplanma, تَقَرَّشَ الْقَوْمُ şeklinde ifade edilir. Bu sebeple, Kusayy’a, “mücemmî” (toplayan) denilmiştir. Nitekim şair,

“أَبُوكُمْ قُصَيٌّ كَانَ يُدْعَى مُجْمَعًا / بِهِ جَمَعَ اللَّهُ الْقَبَائِلَ مِنْ فِهْرِ”

“Babanız Kusayy, sayesinde Allah Teâlâ’nın Fihri kabilelerini bir araya topladığı için, mücemmî (toplayıcı) diye adlandırılmıştır.” demiştir.

4) Kureyş kabilesi muhtaç durumda olan insanların ihtiyaçlarını gören ve gideren bir kabileydi, bundan dolayı, bu kabileye Kureyş ismi verilmiştir. Bu kelimenin kökü, yoklama-araştırma, anlamına gelen “karş” ifadesine dayanmaktadır. Bu noktada İbn Hurve şunu der: “أَيُّهَا الشَّامِتُ الْمُقَرَّشُ عَنَّا / عِنْدَ عَمْرٍو وَهَلْ لُذَّاكَ بَقَاءُ” “Ey, başımıza gelenlere sevinen ve Ebû Amr’ın yanında, ayıplarımızı sayıp döken kişi. Daha bu ne kadar sürecek?.. (Bunu terketsene)”⁵⁶⁹

2.49. MÂÛN SÛRESİ (مَاعُونِ MÂÛN)

Sûre adını son âyetinde geçmekte olan “mâûn” lafzından almıştır. Mekke döneminde indirilmiştir. Ancak Medine döneminde indirildiğine dair rivayetler de vardır. Sûre 7 ayettir.⁵⁷⁰

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken iki yerde şiirle istişhad’a başvurmuştur. Bunlar arasından örnek olarak seçtiğimiz yer ise şudur:

⁵⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VI, 334.

⁵⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VI, 335.

⁵⁶⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 106, (23, 429-430).

⁵⁷⁰ Esed, *Kur’an Mesajı*, 1311-1312.

Ayetler:

الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤْنَ

وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ

(Mâûn, 6,7)

“Onlar, riya yapanların ta kendileridir ve onlar mâûnu da vermezler”⁵⁷¹

Şiir: ⁵⁷² يَمْجُ بِعَيْرُهُ الْمَاعُونَ مَجًّا

“Onun devesi suyu, ağzıyla püskürtüyor”

İstişhad Yönü: Râzi’nin, ayette ki “mâûn” lafzı ile alakalı olarak yaptığı izahlar şunlardır:

“1) Hz. Ebû Bekir, İbn Abbas, Hz. Ali, (r.ahm), İbn Ömer, İbnu’l-Hanefiyye, (r.a), Sa’id b. Cübeyr, İkrime, Hasan el-Basrî, Dahhâk ve Katâde’ye göre ayette geçen bu kelime ile zekât kastedilmiştir. Nitekim Ubeyy (r.a) ’in rivayet ettiği hadiste şöyle buyrulmuştur:⁵⁷³ مَنْ قَرَأَ سُورَةَ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ إِنْ كَانَ لِلزَّكَاةِ مُؤَدِّيًّا “Her kim, Eraeyte sûresini okur ise, eğer bu kişi zekât da veriyor ise, Allah o kişiyi bağışlar.” Bu hadis, sûrede geçen “mâûn” ifadesi ile zekâtın kastedildiği fikrini ortaya koymaktadır.

2) Müfessirlerin çoğunluğuna göre, “mâûn”, âdet olarak verilmesi gereken, verilmeme durumu olmayan, zengin-fakir herkesin birbirinden isteyebileceği şeylerin adıdır. Bu gibi şeyleri birileriyle paylaşmayanlar, cimri ve kötü karakterli olarak nitelendirilirler. Bunlar, bakraç, kazan, balta, kova, çengel, kalbur, tencere ve keser gibi, ev aletleridir.

3) Ferrâ da bu konuda şunu der: “Araplardan birinin, “mâûn’un, su anlamına gelir ” dediğini işittim. Ve o bana şu şiiri delil olarak getirdi: يَمْجُ بِعَيْرُهُ الْمَاعُونَ مَجًّا

“O kişinin devesi suyu, ağzı ile püskürtüyor”

Cenâb-ı Hak belki de, bulunmadığı zaman en değerli, bulunduğu anda ise en ucuz şey olmasından dolayı özellikle bu ayet-i kerime’de, “mâûn” diyerek suyu kastetmiştir.

⁵⁷¹ Mâûn: 107/6, 7.

⁵⁷² Râzî, et-Tefsîru’l-Kebîr, XXXII, 116, (23, 447).

⁵⁷³ Ebu Dâvud, Zekât: 32, II, 124, (Benzer Hadis).

Ayrıca su, cehenneme gidenlerin, “Üzerimize su dökün”⁵⁷⁴ demesi gibi, onların isteyecekleri ilk şeydir; “Rableri onları temiz bir içecekler sundu”⁵⁷⁵ ayetinde geçtiği şekliyle, cennetliklerin de tadacakları ilk lezzettir.

4) Mâûn kelimesi, inkiyâd etmek demektir.⁵⁷⁶ Nitekim “Sana itaat etsin” anlamında, رُضَّ بَعِيكَ حَتَّى يُعْطِيَكَ الْمَاعُونَ “Devenin sana itaat etmesi için, o devenin ağzını, burnunu kır” denilmektedir. Biliniz ki en iyisi ve doğrusu “mâûn”un, yapılması basit ve kolay her çeşit taat anlamında düşünülmesidir. Zira bu anlamı vermek, mana zenginliği açısından daha fazla fayda sağlar.⁵⁷⁷

2.50. İHLÂS SÛRESİ (الصمد) SAMED VASFI

Sûreye, muhataplarının Allah tasavvurunu şirkten arındırmasından dolayı İhlâs adı verilmiştir. Sûre, kelime-i tevhidin tefsiridir. Mekke döneminde indirilmiş olan bu sûre 4 ayettir.⁵⁷⁸

Râzî, sûre’nin tefsirini yaparken sadece şu âyette şiirle istişad’a başvurmuştur.

Ayet:

اللَّهُ الصَّمَدُ

(İhlas, 2)

“Allah, sameddir”⁵⁷⁹

Şiirler: لَا بَكَرَ النَّاعِي بِخَيْرِ بَنِي أَسَدٍ / بِعَمْرٍو بِنِ مَسْعُودٍ وَبِالسَّيِّدِ الصَّمَدِ

“Ölüm habercisi, Benî Esed’in en hayırlısı olan Amr İbn Mes’ûd’un yani o ulu efendinin vefatını erkenden haber verdi”

عَلَوْتُه بِحُسَامِي ثُمَّ قُلْتُ لَهُ / خُذْهَا خُذَيْفَ فَأَنْتَ السَّيِّدُ الصَّمَدُ⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ A’râf: 7/50.

⁵⁷⁵ İnsan: 76/21.

⁵⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, XIII, 409.

⁵⁷⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 115-116, (23, 447-448).

⁵⁷⁸ İslâmoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 550.

⁵⁷⁹ İhlas: 112/2.

⁵⁸⁰ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 181, (23, 564).

“Keskin kılıcımla ona üstünlük sağladım. Sonra da ona, “Al o (kılıcını), ey Huzeyf, sen efendi ve ihtiyaçları gideren iyiliksever birisin” dedim”

İstîşhad Yönü: Razi “samed” kelimesi ile ilgili olarak yapılmış olan izahlara eserinde şu şekilde yer vermiştir:

“1) Bu, “fa’al” vezninde olup, mef’ûl (ism-i mef’ûl) anlamındadır ve “Ona niyetlendi, ona yöneldi”⁵⁸¹ anlamındaki صَمَدٌ إِلَيْهِ fiilindendir. Bu durumda samed, “tüm ihtiyaçlar hususunda, başvurulana, kendisine yönelinilen efendi, büyük” anlamındadır. Şair, *الْبَكْرُ النَّاعِي بِخَيْرِ بَنِي أَسَدٍ / بَعْمَرُو بَنٍ مَسْعِدٍ وَبِالسَّيِّدِ الصَّمَدِ*, “Ölüm habercisi, Benî Esed’in en hayırlısı olan Amr İbn Mes’ûd’un yani o ulu efendinin vefatını erkenden haber verdi” demiştir. Bu konuda ki başka bir şiir:

عَلَوْتُه بِحُسَامِي ثُمَّ قُلْتُ لَهُ / خُذْهَا حَذِيفَ فَإِنَّتَ السَّيِّدُ الصَّمَدُ “Keskin kılıcımla ona üstünlük sağladım. Sonra da ona, “Al o (kılıcını), ey Huzeyf, sen efendi ve ihtiyaçları gideren iyiliksever birisin” dedim” Bu izahın doğruluğunun delili, İbn Abbas (r.a) ’tan rivayet edilen şu hadistir: Bu ayet nazil olduğunda, ashab, “Samed nedir?” diye sordular. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s) de, ⁵⁸² *هُوَ السَّيِّدُ الَّذِي يُصَمَّدُ إِلَيْهِ فِي الْحَوَاجِّ* “O, ihtiyaçlar hususunda kendisine başvurulana efendidir” demiştir.” Leys صَمَدْتُ صَمَدٌ هَذَا الْأَمْرُ ifadesi ile ilgili olarak “yöneldi, niyetlendi, şu işe niyetlendim” anlamındadır” der.

2) Samed, içinde boşluk barındırmayan anlamına gelir.⁵⁸³ Şişelerin tıplarına “simad” denilmesinin sebebi de budur. Yumuşak, gevşek olmayan sert olan şeylere de, “musammed” denilir.⁵⁸⁴ Bu konuda Katâde şunu der: “Bu açıklamaya göre, musammed sözcüğündeki “dal”, esasında “te” harfinden çevrilmiştir ve kelimenin aslı “musammet”tir.” Bazı müteahhirun (sonraki) dil âlimleri, “Samed, kendisine hiçbir şeyin giremediği ve kendisinden hiçbir şeyin çıkmadığı, toz tutmayan, pürüzsüz taş anlamındadır” demişlerdir.⁵⁸⁵

Razi dil açısından farklı yorumları verdikten sonra bu konu ile ilgili olarak müfessirlerin farklı izahlarına yer vermiştir “ Bu konu ile ilgili yapılmış olan bazı izahlar, “samed” lafzının birinci anlamına göre, yani “ Hak Teâlâ’nın, tüm ihtiyaçları

⁵⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, III, 258.

⁵⁸² Tirmizî, *Tefsir*: 93, V, 451-452, (Benzer Hadis).

⁵⁸³ Topaloğlu, “Samed” mad., *DİA*, XXXVI, 68.

⁵⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, III, 258-259.

⁵⁸⁵ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII, 181, (23, 563-564).

yerine getirme konusunda, kendisine başvuru, yönelinen bir efendi” oluşuna göredir. Bu durumda Samed, Cenâb-ı Hakk’ın zatı ve sıfatları açısından vâcibü’l-vücûd olup, bu iki durumda değişimin mümkün olmamasına göredir. Bu noktada, “samed”, Cenâb-ı Hakk’ın selbi sıfatlarına bir işarettir. Bazen de müfessirler, “samed”i, bu iki anlamıda ihtiva edecek şekilde açıklarlar.”⁵⁸⁶

Tablo 2.1. Râzî’nin Tefsir-i Kebirinde Tesbit Ettiğimiz Şiirler

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Giriş		1- I.cild, 7. Sayfa I, 9 I, 19 I, 20 I, 52 I, 56 I, 58 I, 104 I, 107 I, 126 I, 146 I, 163	1.cild, 4. Sayfa 1, 7 1, 22/23 (Dört şiir) 1, 24 1, 69 1, 73/74 1, 77 1, 144 1, 149 1, 177 1, 206 (İki şiir) 1, 228	حَظْرٌ..... وَاجِدٌ... ...قَافٍ, حَامِدًا, يُثَقِّبُ, بَطْنِي... ...دَلِيلًا... ...مَجْمَعٍ... ...فَعْلٍ... ...أَمْتَالِي... ...الْمُغْلَّةُ... ...بِسْمُهُ... ...بَاطِلٌ... ...الْحَاضِرُ بِالْحُجَجِ... ...الْكُبَارِ...
Fatiha Sûresi		I, 175 I, 281 I, 288	1, 247 1, 394 1, 404 (İki şiir)	...سُلَالًا... ...ذَكَرْنَاَهَا... ...مُبْدِيَهُ, شَيْءٍ...
Bakara Sûresi	2 3 6 6 7 7 8 10	II, 18 II, 29 II, 37 II, 41 II, 53 II, 57 II, 61 II, 65	1, 441 1, 460 1, 474 1, 481 2, 14 2, 21 2, 28 2, 36	...السُّيُوفَا... ...وَأَرْتَسَمَ... ...الْيَاسِ... ...خُلُقًا... ...فَصَلِّيبُ... ...مَوْعِدِي... ...النَّاسِ... ...قَتَلْنَا...

⁵⁸⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 181, (23, 564).

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Bakara Sûresi	13	II, 68	2, 43 (İki şiir)	...الرَّوَّاسِيمَ، الْحَلِيمَ
	16	II, 72	2, 52	...وَكُرِّيْهِ
	17	II, 75	2, 59	...اِتَّاقِبْهُ
	20	II, 78	2, 65	...فُجُورُهَا
	20	II, 79	2, 66	...صَنِيبٌ
	21	II, 97	2, 102 (İki şiir)	... لَا يَفْرِى، الْأُدْمِ
	21	II, 99	2, 107	...شَرِيكَ
	22	II, 108-109	2, 126 (Üç şiir)	...تَكْذِبُ، فَعَلًا، لِلْهَلَالِ
	22	II, 109	2, 128 (İki şiir)	...عَمَى، صَانِعِ
	22	II, 114	2, 137	...الْبَصِيرُ
	25	II, 130	2, 171	...فَمَلْتُ
	25	II, 131	2, 172	...بِأَوْجَالِ
	26	II, 137	2, 185	...وَأَفْهَرَ
	26	II, 141	2, 193 (İki şiir)	...اغْرَاءَ، وَمُذْنِبٌ، ذَلِكَ
	26	II, 142	2, 194	...تَغْرِ
	26	II, 142	2, 195	...نَاءِلٌ
	28	II, 151	2, 214	...بَعْضِ
	28	II, 152	2, 218	...يَعْرِفُونِى
	30	II, 169	2, 251	...راح
	31	II, 193	2, 299	...نُشُورُ
	31	II, 194	2, 303	...خَالِصَةً
	31	II, 195	2, 305	...خَالِصَةً، شَنِيبٌ
	31	II, 198	2, 310	...خَبَرِ
	31	II, 204	2, 320	...أَنْسَاءَ
	34	II, 212	2, 335	...وَالسُّنَنِى
	34	II, 213	2, 337	...إِلْحَافِرِ
	34	II, 226	2, 361	...نَاهِيًا
	36	III, 18	2, 420	...وَاجِدِ
	43	III, 44	2, 473 (Üç şiir)	...مُضْطَجَّعًا، وَارْتَسَمَ، صَالِي
	44	III, 48	2, 482 (İki şiir)	...التَّغْلِيمِ، السُّرُجِ
	46	III, 50	2, 487	...خَاءِفٌ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Bakara Sûresi	49	III, 67	2, 525	فِينَا...
	49	III, 70	2, 530	يَبْلُو...
	58	III, 89	3, 25	مُبْتَلَى...
	63	III, 107	3, 60	كَسَرَ...
	74	III, 129	3, 100	حَبِيب...
	74	III, 131	3, 105 (İki şiir)	لِلْحَوَافِرِ, الْخُسْع...
	78	III, 139	3, 122	بِعَاءِ...
	83	III, 164	3, 178	مُخْلِدى...
	90	III, 182	3,215-216 (Üç şiir)	وَضُرِّ, وَمُعْدِمًا, عَقَانَا...
	94	III, 195	3, 232	وَجَزْبُهُ...
	102	III, 205	3, 260	... الْمُسَحَّرِ
	102	III, 218	3, 284	... التَّوْقِيهِ
	102	III, 222	3, 292	... وَأَعْلَالٍ
	108	III, 234	3, 317	... خَيَالًا
	109	III, 243	3, 335	... يُحْسَدُ
	111	IV, 3	3, 343	... دَعَوَاهُ
	112	IV, 4	3, 344	... زُلَالًا
	115	IV, 24	3, 385	... وَالْعَمَلِ
	117	IV, 29	3, 395	... تُتَّبَعُ
	124	IV, 40	3, 414	... فَعَلَ
	131	IV, 79	3, 484	... بَطْنِي
	137	IV, 93	3, 507 (İki şiir)	... يُؤْتِفِينَ, كَمِثْلِهِ
	138	IV, 96	3, 512	... صَابِعُ
	142	IV, 103	3, 525	... لَجَأْتُ
	143	IV, 109	3, 534	... الْعِظَاءِمْ
	144	IV, 126	4, 11-12 (Dört şiir)	عَمْرُو, تَمِيم, قِطْعًا, مَسْحُورُ
	150	IV, 157	4, 64 (İki şiir)	... الْكَتَّاءُ, الْفَرْقَدَانِ
	158	IV, 177	4, 98-99 (Üç şiir)	... الصُّفَى, صَلُودًا, يُفْرَغُ
	158	IV, 179	4, 101	... مُعْتَمِرُ
	164	IV, 226	4, 174	... أَنْفَاسِهِ
	166	IV, 238	4,194-195 (İki şiir)	... طَيِّبُ, بِسَلَمِ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Bakara Sûresi	173	V, 12	4, 214 (İki şiir)	...لِّلْكَافِرِ مِثْلَى
	173	V, 19	4, 229	...جِيذُهَا
	177	V, 42	4, 266	...وَأِدْبَارُ
	177	V, 46	4, 273	...مُحَلِّقِ
	177	V, 49	4, 277	...الْمُرْدَحِمِ
	183	V, 75	4, 320 (Üç şiir)	وَهَجَرَا، اللَّجْمَا، الصَّاءِمَةُ، جُنْدَلِ
	185	V, 94	4, 352 (İki Şiir)	...وَقَرَأْنَا، جَنِينَا
	186	V, 111	4, 381	...مُجِيبِ
	187	V, 115	4,386-387 (Üç şiir)	...الصُّدُورِ، التَّكْلُمِ، لَمِيسَا
	189	V, 132	4, 415	...وَالْعَتَابِينَ
	191	V, 141	4, 429	...خُلُودِ
	196	V, 159	4, 460	...قِيَامِ
	196	V, 162	4, 465	...مُقَلَّدَاتِ
	197	V, 180	4, 494	...لَمِيسَا
	197	V, 185	4, 502	...أَرْصَادِ
	197	V, 186	4, 503 (İki Şiir)	...شِعْرَى، التَّامِّمِ
	214	VI, 20	5, 72	...وَكَانَ قَدْ
	214	VI, 23	5, 77	...الْبَالِي
	215	VI, 24	5, 79	...رَمَادِ
	216	VI, 28	5, 85	...وَأِدْبَارُ
	216	VI, 29	5, 88	...الْمَصَاحِفِ
	219	VI, 45	5, 112	...مُخَامِرِ
	219	VI, 48	5, 118	...وَمَنِحُ
	221	VI, 58	5, 133	...تَأْيِمَا
	221	VI, 58	5, 134 (İki şiir)	...الْبَقَرَا، وَالْجَبَلَا
	223	VI, 75	5, 162	...وَأِدْبَارُ
	224	VI, 80	5, 168	...لِلَّوَاءِمِ
	225	VI, 81-82	5, 171 (İki şiir)	...الْحَوَارَا، التَّكْلُمِ
	225	VI, 83	5, 174	...بِالْيَمِينِ
	226	VI, 85	5, 177	...بِرَّتِ
	226	VI, 86	5, 178	...يُرُوقُ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Bakara Sûresi	228	VI, 93	5, 188	...كِلَاهُمَا
	228	VI, 94	5, 190	...الرِّبَاحُ
	228	VI, 95	5, 191	...جَنِينًا
	229	VI, 107	5, 212	...أَذُوقَهَا
	232	VI, 119	5, 231 (Üç şiir)	...النِّكَاحِ, مَعَزَمَرٍ, أَغْضَلَا
	233	VI, 127	5, 244	...أَبْنَاءَ
	235	VI, 139	5, 263	...تَقَاصِيًا
	235	VI, 142	5, 268	...الْمُسْتَفْسَفَ
	245	VI, 179	5, 329	...ذَا
	246	VI, 181	5, 333	...سَدِيدُهَا
	249	VI, 192-193	5, 351 (İki şiir)	...بِتَأْدُبٍ, بَلَلْ
	255	VII, 8	5, 413	...الْفَيُومُ
	256	VII, 17	5, 429	...تَرْحِيْبٍ
	257	VII, 18	5, 430	...تَشْعَبُ
	258	VII, 29	5, 446	...أُجِيبُ
	259	VII, 30	5, 448	...الْحَدِيدَا
	259	VII, 36	5, 457	...عَجَافُ
	259	VII, 39	5, 462	...رَحَلُوا
	260	VII, 42	5, 467	...رَاحَ
	262	VII, 49	5, 478 (İki şiir)	...مُنَظَّمٌ, كَثِيرُ
	265	VII, 61	5, 498	...بِقَرَامِ
	266	VII, 64	5, 503	...إِعْصَارَا
	268	VII, 69	5, 511	...فَقْرُ
	268	VII, 69	5, 512	...الْمُنْتَسِدِدِ
	271	VII, 77	5, 525	...الْمَبَرِّ
	273	VII, 87	5, 545	...عَسَانِي
	280	VII, 108-109	6, 34 (İki şiir)	...بُيُوضُهَا, الْجِيَادِ
	282	VII, 116	6, 45	...ضَيِّقًا
	282	VII, 126	6, 62	...أَشْهُبَا
	283	VII, 129	6, 66 (Üç şiir)	...أَقُولُ, أَفْسَدَا, الرُّهْنُ
	285	VII, 138	6, 80	...الصِّغَرِ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Bakara Sûresi	286	VII, 152	6, 101	...يَكْتَسِبُ
	286	VII, 156	6, 108	...عَرَفُوا
	286	VII, 158	6, 110	...خُلِقِ
Âl-i İmrân Sûresi	3	VII, 170	6, 131	...بِبَاقٍ
	9	VII, 196	6, 170	...مَانِعُهُ
	9	VII, 197	6, 171	...مَوْعِدِى
	18	VII, 220	6, 208	...السَّيِّعَالِى
	19	VII, 222	6, 212	...شَيْءٍ
	26	VIII, 3	6, 235	...اللَّهُمَّا
	26	VIII, 7	6, 242	...الْأَحْمَقِ
	27	VIII, 10	6, 246	...الْأَحْيَاءِ
	28	VIII, 13	6, 251-252	...بِعَازِبِ, الرَّثَاغَا
	37	VIII, 31	6, 281	...سَلَمًا
	41	VIII, 44	6, 302	...تَذُوقُ
	46	VIII, 54	6, 319	...مُكْتَهَلٍ
	49	VIII, 59	6, 327 (İki şiir)	...لَا يَفْرِى, الْأُدْمِ
	71	VIII, 98	6, 392	...وَتَأْزَرَا
	72	VIII, 101	6, 396	...نَهَارِ
	73	VIII, 103	6, 399	...تَنْتَظِرُ
	75	VIII, 107	6, 406	...وَلَا شَيْعَ
	99	VIII, 168	6, 506	...جَمَارًا
	106	VIII, 181	6, 527	...الْمُلْعُونِ
	112	VIII, 196	6, 551	...فُرُوقُ
	113	VIII, 199	7, 6	...طَلَابَهَا
	118	VIII, 211	7, 25	...الْعَضْدِ
	137	IX, 12	7, 78	...الْأَثَارِ
	144	IX, 21	7, 93	...بِرَسُولِ
	146	IX, 25	7, 100 (İki şiir)	...الْمُصَابِ, قَرَابَةِ
	173	IX, 101	7, 216 (İki şiir)	...وَرِئ, وَكَيْلُ
	180	IX, 113	7, 234 (İki şiir)	...الْيَه, الْأَوَّلِ
	193	IX, 145	7, 283	...تَسْمَعِ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Âl-i İmran Sûresi	193	IX, 146	7, 284	...ظَلَامُهَا
	195	IX, 149	7, 290	...مُجِيبٌ
Nisâ Sûresi	1	IX, 160	7, 310	...الْكَمَالِ
	1	IX, 164	7, 315 (Üç şiir)	... عَجَبٍ نَفَانِفَ الْحَدِيدَا
	2	IX, 167	7, 321	...الْيَتَامَى
	3	IX, 177	7, 336	...غَائِلٍ
	4	IX, 182	7, 343	...الْبَهَقُ
	6	IX, 190	7, 356	...شَوْسٌ
	11	IX, 207	7, 384	...مَفْسَدَةٍ
	12	IX, 222	7, 406 (İki şiir)	...أَنْتُوبَ وَهَاشِمٍ
	23	X, 26-27	7, 466 (İki şiir)	...أَبَى فَحِيلًا
	36	X, 95	8, 29	...تَقَلَّتْ
	43	X, 109	8, 52	...خَمْرًا
	59	X, 143	8, 104	...لَمْ يُطِغْ
	60	X, 153	8, 119	...رَعَمَ
	62	X, 156	8, 124	...تَرَجُمَانٍ
	71	X, 177	8, 155	...وَحْدَانًا
	74	X, 180	8, 160	...هَامَهُ
	85	X, 208	8, 201 (Üç şiir)	...مُؤَيَّبًا، مُؤَيَّبٌ، لَمْؤَيَّبٌ
	86	X, 209	8, 203 (İki şiir)	...عَهْدُهُ فَحَيِّينَا
	88	X, 219	8, 220	...وَالزُّورَا
	98	XI, 13	8, 270	...يَسْبُئُنِي
	114	XI, 41	8, 311	...الْعَيْسُ
	125	XI, 58	8, 338	...جَمَّةٌ
	128	XI, 66	8, 349	...الرِّتَاعَا
Mâide Sûresi	2	XI, 129	8, 450	...مُقَلَّدَاتٍ
	2	XI, 131	8, 454	...وَفَنَدَا
	3	XI, 134	8, 460	...فَاعْبُدَا
	6	XI, 161	8, 502 (İki şiir)	...خَرَبٍ مُرْمَلٍ
	6	XI, 169	8, 515	...كُحِّلَهَا
	33	XI, 217	9, 49	...الدُّنْيَا

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Mâide Sûresi	35	XI, 220	9, 53	...وَأَسِئَلُ
	48	XII, 11	9, 95	...لَأَلْبَابَا
	60	XII, 36	9, 135	...وَجِيعُ
	67	XII, 49	9, 156	...شِعْرَى
	77	XII, 63	9, 179	...هُوَأَنَا
	89	XII, 78	9, 204	...بَرَّتْ
	95	XII, 87	9, 218	...الْأَبْطَالُ
	110	XII, 125	9, 278	...الْجَارُودِ
	110	XII, 127	9, 282	...إِدْبَارُ
	119	XII, 138	9, 299	...الصَّبَا
En'âm Sûresi	32	XII, 202	9, 398	...إِنْتِقَالَا
	33	XII, 204	9, 402	...وَمَلَأَ عَيْهُ
	38	XII, 212	9, 414	...وُحْدَانَا
	40	XII, 223	9, 429	...بُرْقَعَا
	44	XII, 226	9, 434	...لَاأَنْتَصِرُوا
	57	XIII, 8	9, 463	...تُبْعُ
	96	XIII, 98	10, 48	...وَالْأَصْبَاحِ
	99	XIII, 110-111	10, 67 (İki şiir)	...رَمَانِي، لِلْحَوَافِرِ
	109	XIII, 144	10, 113, 114 (Dört şiir)	...مُخَلَّدَا، الْخِيَامِ، الْغَدِ، خِذَامِ
	112	XIII, 153	10, 126 (İki şiir)	...حُسْدَا، النَّاقِلِ
	112	XIII, 154	10, 127	...بُغْضَى
	137	XIII, 206	10, 204	...مَرَادَا
	145	XIII, 222	10, 230	...يَسْفَحُ
	153	XIV, 2	10, 251	...يَنْتَعِلُ
A'râf Sûresi	7	XIV, 23	10, 288	...الْمَطَايَا
	8	XIV, 25	10, 291	...مِيزَانُهُ
	18	XIV, 44	10, 318-319 (İki şiir)	...ذُؤْمَا، مَذْخُورَا
	40	XIV, 77	10, 368	...الْعَصَافِيرِ
	54	XIV, 124-125	10, 432 (İki şiir)	...وَالْقَمَرُ، حَظَرُ
	56	XIV, 137	10, 450-451 (İki şiir)	...الْوَاضِحِ، أَمْسِ
	57	XIV, 139	10, 453	...النَّاشِرِ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
A'râf Sûresi	57	XIV, 142	10, 458	رَجُلٌ...
	58	XIV, 145	10, 462	وَالْتَّائِدِ...
	59	XIV, 147	10, 464	لَنَا مُوَا...
	62	XIV, 15	10, 470	رَسَائِلِي...
	63	XIV, 153	10, 474	عَمِي...
	69	XIV, 158	10, 481	يَخُونُ إِلَى...
	80	XIV, 168	10, 496	يَسْبُئُنِي...
	82	XIV, 171	10, 501	مُسْتَنْبِعٌ...
	88	XIV, 177	10, 510	دُنُوبٌ...
	92	XIV, 182	10, 517 (İki şiir)	الْأَوْتَادِ الْعَوَائِرُ...
	92	XIV, 183	10, 518	الْأَسَى...
	111	XIV, 198	10, 543 (İki şiir)	عَدَا وَلَا شَبَعَ...
	127	XIV, 210	11, 19	وَالْإِخَاءِ...
	130	XIV, 214	11, 26 (İki şiir)	عَجَافٌ مُرْدًا...
	145	XIV, 237	11, 63	وَاطْوُلٌ...
	150	XV, 12	11, 80	وَاهْجَعِي...
	155	XV, 16	11, 87-88 (Üç şiir)	الرَّعَازِغُ، أَحْسِيهِ، أُمِرْتُ بِهِ...
	169	XV, 43	11, 131	الْأَجْرَبِ...
	172	XV, 50	11, 141 (İki şiir)	وَرَايِي، فُطْنِي...
	175	XV, 56	11, 149	فَاحْلُدُوا...
	178	XV, 59	11, 155 (İki şiir)	السَّرِيحَا، الْأَثْمِدِ...
	179	XV, 62	11,159-160(Dört şiir)	الْمَسَاكِينُ، تَبْنِيهَا، لِلْحَرَابِ، الْوَالِدَةِ...
	179	XV, 65	11, 163	الْوَطَنِ...
	185	XV, 77	11, 180	وَاجِدٌ...
	185	XV, 79	11, 183	خَطَرٌ...
	189	XV, 88	11, 198	الْعَبْدَا...
	195	XV, 93	11, 206	الْمُمَلِ...
Enfâl Sûresi	2	XV, 117	11, 244	أَوَّلٌ...
	24	XV, 146	11, 287	مُجِيبٌ...
	60	XV, 185	11, 351	الْفُرَى...
	61	XV, 187	11, 354	جُرْغٌ...

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Enfâl	64	XV, 191	11, 360	... مُهَنْدٌ
Sûresi	67	XV, 201	11, 374	... الدَّم
Tevbe Sûresi	4	XV, 224	11, 411	... وَسُجِّدَ
	5	XV, 224	11, 412	... وَإِهْلَالِي
	10	XV, 230	11, 421 (Üç şiir)	... لَا تَكْذِبُ، النَّعَامِ، وَالشَّرَفِ
	30	XVI, 35	11, 483	... قَلِيلًا
	34	XVI, 45	11, 499	... أَوْ لَا
	34	XVI, 47	11, 502	... لَعَرِيبٌ
	36	XVI, 54	11, 512 (İki şiir)	... دَمًا، الْكِنَاءِ
	38	XVI, 60	11, 522	... يَاجَارَهُ
	43	XVI, 74	11, 543	... الرَّدَى
	47	XVI, 81	12, 7 (İki şiir)	... وَبِالشَّرَابِ، وَأَوْضَعَا
	53	XVI, 88	12, 18	... تَقَلَّتْ
	60	XVI, 105	12- 44 (İki şiir)	... لِلْكَائِثِ، وَمِثْلِي
	60	XVI, 107	12- 47	... نَاهِيَا
	60	XVI, 108	12, 48	... الْأَعْرَبِ
	60	XVI, 109	12, 51	... سَيِّدُ
	62	XVI, 119	12, 65	... مُخْتَلَفٌ
	74	XVI, 137	12, 95 (İki şiir)	... غَضَبُوا، الْكِنَاءِ
	77	XVI, 142	12, 103	... لَا تُفْلَعُ
	81	XVI, 149-150	12, 114-115 (İki şiir)	... حَصِيرًا، أَحْقَابِ
	90	XVI, 159	12, 130	... اعْتَدَرَ
	98	XVI, 167	12, 142	... الدَّم
	115	XVI, 212	12, 209	... بِحُبِّكُمْ
Yunus Sûresi	1	XVII, 4	12, 253	... قَالَهَا
	2	XVII, 7	12, 258-259 (İki şiir)	... مَضَاجِرُ، وَالرَّلِّ
	4	XVII, 23	12, 280	... عَلَيْكُمْ
	7	XVII, 38	12, 300	... لَسَعَهَا
	10	XVII, 47	12, 313	... وَيَتَنَعَّلُ
	23	XVII, 71	12, 349	... أَسْفَلَهُ
	27	XVII, 81	12, 362	... بِالْحَجَجِ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Yunus Sûresi	58	XVII, 118	12, 412	...الْمِيلَادِ
	61	XVII, 124	12, 420	...الْحَدِيدِ
	71	XVII, 137	12, 438	...مُجْمَعٍ
	71	XVII, 138	12, 439	...بِسْرَمِدٍ
	88	XVII, 150	12, 455	...خَيَالاً
	98	XVII, 165	12, 475	...أَوَارَى
	109	XVII, 176	12, 490	...الصَّبْرِ
Hûd Sûresi	23	XVII, 208	12, 539	...يَعْضَبُوا
	28	XVII, 214	12, 547	...مُسْتَحْقَبٍ
	34	XVII, 219	13, 12	...لَأَعْمَا
	36	XVII, 221	13, 14	...الْبَالَى
	42	XVII, 232	13, 31	...وَاهْجَبِي
	61	XVIII, 17	13, 57	...آثَارُ
	81	XVIII, 35	13, 86	...تُسْرَى
Yûsuf Sûresi	4	XVIII, 87	13,160	...لِلْحَوَافِرِ
	24	XVIII, 117	13, 206	...بَعْدَى
	45	XVIII, 148	13, 250	...الْقُبُورِ
	75	XVIII, 181	13, 299	...وَالْفَقِيرَا
	84	XVIII, 193	13, 317 (İki şiir)	...مَالِكَ، أَوْجَعُ
	85	XVIII, 196	13, 323	...قَاعِدًا
	100	XVIII, 212	13, 346 (İki şiir)	...وَالسُّنَنِ، لِلْحَوَافِرِ
	100	XVIII, 214	13, 348	...تَقَلَّتْ
	100	XVIII, 215	13, 349	...سِوَاهُمَا
	111	XVIII, 229	13, 370	...حُكْمِي
Ra'd Sûresi	5	XIX, 9	13, 392	...وَأَقْيَادُ
	12	XIX, 24	13, 413	...الصَّوَاعِقِ
	31	XIX, 53	13, 454 (İki şiir)	...نَاعِيًا، زَهْدَمَ
	43	XIX, 71	13, 479	...دَانِي
İbrahim Sûresi	4	XIX, 81-82	13, 497	...فَيُعْجِمُهُ
	16	XIX, 102	13, 527	...قَرِيبُ
	16	XIX, 103	13, 527	...مَذْهَبُ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
İbrahim Sûresi	39	XIX, 138	14, 30	...الْكَتِفُ
Hicr Sûresi	2	XIX, 152	14, 52 (İki şiir)	...مُسْرِعِ الْعِقَالِ
	2	XIX, 152	14, 53	...وَاغْتَدَيْنَ
	2	XIX, 153	14, 53	...أَنَامِلُهُ
	2	XIX, 153	14, 54	...الأمر
	3	XIX, 155	14, 56	...تُعْتَبُ
	15	XIX, 167	14, 74	...سَاكِرَةٌ
	22	XIX, 175	14, 85	...الطَّوَاءِخُ
	22	XIX, 177	14, 87 (İki şiir)	...هَلَالٍ مَلَأَ عِيَهُ
	65	XIX, 201	14, 123	...بِهَيْمٍ
	72	XIX, 203	14, 126	...الْعُمُرُ
	85	XIX, 209	14, 136	...الْمُرْدَحِمُ
	94	XIX, 214	14, 144	...خَيْفٌ
	94	XIX, 215	14, 145	...أَمَرْتُ (به)
Nahl Sûresi	10	XIX, 233	14, 173	...الشَّجَرُ
	47	XX, 39	14, 229	...السَّقَنُ
	48	XX, 40	14, 232	...تَذُوقُ
	48	XX, 41	14, 232	...الظَّلَالِ
	48	XX, 42	14, 234	...لِلْحَوَافِرِ
	48	XX, 43	14, 235	...وَلِلْأَرْضِ
	53	XX, 51	14, 247	...جُؤَاراً
	67	XX, 68	14, 273	...سَكْرًا
	71	XX, 78	14, 287	...الْأَحْمَقِ
	78	XX, 89	14, 302	...أَبَى
	80	XX, 91	14, 306	...الْقَرَامِصِ
	112	XX, 128	14, 362	...الْكُفَايَةِ
	112	XX, 129	14, 363	...وَعَذَابُهَا
	116	XX, 132	14, 368	...الْكَلَالِ
	120	XX, 134	14, 372	...وَاحِدٍ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
İsrâ Sûresi	4	XX, 155	14, 401	دَاوُد...
	23	XX, 186	14, 445 (İki şiir)	أَحَدٍ، الْأَجَلُ...
	23	XX, 186	14, 446	تَقَلَّتْ...
	24	XX, 191	14, 454	زَمَامُهَا...
	63	XXI, 5	14, 527-528	يُسَنِّمَ ...
	64	XXI, 7	14, 531	يَتَصَرَّمُ
	70	XXI, 14	14, 540	فَاكِهَتُهُ...
	76	XXI, 24	15, 12	حَصِيرُ...
	78	XXI, 26	15, 16 (İki şiir)	بَرَاحٍ، الدَّوَالِكُ...
	79	XXI, 30	15, 21	السُّرَى...
	92	XXI, 58	15, 65	وَالْعَرَجُ...
	100	XXI, 63	15, 73	مَاتَمَّا...
Kehf Sûresi	18	XXI, 100	15, 139	أَيْقَاطَا...
	18	XXI, 102	15, 141 (Beş şiir)	سَمْنَا، كَالذَّمَى، فِيهَا...
	22	XXI, 107	15, 151	قَطْنَى، سَلَسِلُهُ...
	28	XXI, 115	15, 164 (İki şiir)	... الْمَرْجَمُ
	28	XXI, 118	15, 168	لَهُ، أَفْحَمْنَاكُمْ...
	30	XXI, 121	15, 173	فَرَطَا...
	32	XXI, 124	15, 178	... الْخَوَاتِمُ
	34	XXI, 125	15, 180 (İki şiir)	... وَنَاءِلُ
	38	XXI, 126	15, 182	... وَوَلَدًا، وَلَدُ...
	45	XXI, 130	15, 189	... أَقْلِي
	50	XXI, 137	15, 201	... عِجَافُ
	77	XXI, 156	15, 233	... جَوَاءِرَا
	77	XXI, 157	15, 235 (Üç şiir)	... الْأَوْدَاجُ
	83	XXI, 164	15, 247	... عَقِيلٌ، بِالْإِحْسَانِ، يُصُولَا...
Meryem Sûresi	4	XXI, 181	15, 280	... سَيِّدُ
	12	XXI, 191	15, 298	... تَشْعَبُ
	59	XXI, 235	15, 375	... النَّمِدُ
	59	XXI, 235	15, 376	... الْأُجْرِبُ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Meryem Sûresi	61	XXI, 237	15, 379	...الْكَتَائِبُ
	88	XXI, 254	15, 411	...لَابٍ
Tâhâ Sûresi	1	XXII, 3	15, 418	...الْمَلَأَيْنِ
	5	XXII, 7	15, 426	...مُهِرَاقٍ
	15	XXII, 22	15, 453 (İki şiir)	...يَنْتَفُسُ، لَا تَنْفَعُ
	28	XXII, 46	15, 495	...وَالدَّمَ
	63	XXII, 75	15, 545 (İki şiir)	...لَصَمَمًا، عَقِيمٍ
	63	XXII, 75	15, 546 (İki şiir)	...ظِيئَانَا، حَقَوَاهَا
	63	XXII, 76	15, 546 (Dört şiir)	...الْأَخْطَبَانِ، ثُلُوبَا، غَايَتَاهَا، الْبِيدَانِ
	63	XXII, 76	15, 547 (Beş şiir)	إِنَّهُ، الْوَاصِلِ، الرَّقَبَةِ، الْأَخْوَالِ الْمَطِيِّ
	63	XXII, 77	15, 547	...لِمَجْهُودًا
	63	XXII, 77	15, 548 (Üç şiir)	...بِلَادٍ، لَعْمِيدٍ، أَجْرَبُ
	63	XXII, 80	15, 552 (İki şiir)	...خُطُوبٍ، وَجَامِلٍ
	77	XXII, 92	16, 7	...بِمَانِيَا
Enbiyâ Sûresi	1	XXII, 139	16, 90	...أَمْسٍ
	31	XXII, 164	16, 132	...قَدِيمٍ
	34	XXII, 169	16, 139	...لَقِينَا
	37	XXII, 172	16, 144 (İki şiir)	...وَادْبَارُ، وَالْعَجَلِ
	80	XXII, 200	16, 193	...لُبُوسَهَا
	87	XXII, 216	16, 220	...وَحُطَابٍ
	95	XXII, 221	16, 228	...عَمُرُو
Hacc Sûresi	17	XXIII, 18	16, 284	...الْحَوَاتِيمِ
	52	XXIII, 51	16, 340	...الْمَقَادِرِ
Mü'minun Sûresi	20	XXIII, 89	16, 408	...الْبَقْلِ
	39	XXIII, 98	16, 423	...تَنْتَحَمِلُ
	41	XXIII, 99	16, 424	...الْأَذْقَانِ
	99	XXIII, 120	16, 459	...سِوَاكُمْ
Nur Sûresi	22	XXIII, 187	17, 15	...وَأَوْصَالِي
	22	XXIII, 188	17, 18	...الْمُهَنْدِ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Nur Sûresi	32	XXIII, 210	17, 55	... أَنَايِمُ
	35	XXIII, 224	17, 78	... وَعِصْمَةٌ
	35	XXIII, 238	17, 97	... بِالْخَيْرِ
	50	XXIV, 21	17, 129	... رَاحِ
	58	XXIV, 30	17, 145	... الْأَسْبَارِ
	63	XXIV, 43	17, 165	... وَفُودُ
Furkân Sûresi	16	XXIV, 59	17, 195	... إِنْتِقَالًا
	16	XXIV, 60	17, 196	... وَخَطَابُ
	24	XXIV, 72	17, 217	... وَأَطْوَلُ
	48	XXIV, 92	17, 249	... كُحْلَهَا
	59	XXIV, 105	17, 272	... طَبِيبُ
Şuarâ Sûresi	16	XXIV, 124	17, 307	... بِرَسُولٍ
	64	XXIV, 140	17, 333	... تَزْدَلِفُ
	77	XXIV, 143	17, 338	... صِدِّيقًا
Neml Sûresi	25	XXIV, 191	17, 418	... الْفَطْرُ
Kasas Sûresi	8	XXIV, 228	17, 480	... لِلْخَرَابِ
	76	XXV, 15	17, 561	... نَتَقَالًا
Secde Sûresi	4	XXV, 170	18, 194	... مُهْرَاقٍ
Yâsin Sûresi	12	XXVI, 48	18, 453	... شِعْرَى
	31	XXVI, 64	18, 480	... شَيْءٍ
	51	XXVI, 88	18, 518	... مِنْ عَلٍ
	64	XXVI, 101	18, 542	... الْمُحْسِنِ
	69	XXVI, 105	18, 548	... الْمُطْلَبِ
Saffât Sûresi	9	XXVI, 123	18, 579	... نَبِيَّاءَ
	45	XXVI, 137	18, 601	... بِهَا
	47	XXVI, 137	18, 602	... الْأَوَّلِ
	49	XXVI, 138	18, 603	... الْمُدَامِ
	62	XXVI, 142	18, 609	... أَعْوَالِ
	123	XXVI, 161	19, 7	... طَالِبَةً

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Saffât Sûresi	130	XXVI, 162	19, 9	...السَّعْدِينَا
Sâd Sûresi	12	XXVI, 181	19, 41	...الْأَوْتَادِ
	15	XXVI, 182	19, 43	...الْأَذْقَانِ
	24	XXVI, 197	19, 66	...قَطُّ
	37	XXVI, 210	19, 85	...بِالصَّفَدِ
Zümer Sûresi	7	XXVI, 247	19, 142	...الْقِرْصِ
	24	XXVI, 275	19, 182	...الْكَتَاتِبِ
	52	XXVI, 289	19, 202	...وَجَلَّ
	56	XXVII, 6	19, 208	...تَقْطَعُ
Mü'min Sûresi	18	XXVII, 49	19, 274	...قَدِ
	18	XXVII, 51	19, 277	...لَمْ يُطْعَ
	28	XXVII, 58	19, 288	...جَمَامَهَا
Fussilet Sûresi	30	XXVII, 122	19, 384	...أَمْسِ
Şûra Sûresi	3	XXVII, 142	19, 415	...عَدَمِ
	11	XXVII, 152	19, 430	...النَّحِيلِ
	23	XXVII, 165	19, 448	...قُلُولِ
	23	XXVII, 166	19, 450	...رَافِضِي
	32	XXVII, 175	19, 463	...نَارِ
Zuhruf Sûresi	15	XXVII, 201	19, 507 (İki şiir)	...اٰخِيَانَا غَزَلْ
	16	XXVII, 202	19, 508	...اَعْطَيْنَا
	18	XXVII, 202	19, 509	...وَالصَّبْرَا
	36	XXVII, 212	19, 525	...نَارِهْ
	38	XXVII, 213	19, 526	...الطَّوَالِغِ
	39	XXVII, 214	19, 527	...بِالنَّاسِي
	56	XXVII, 220	19, 536	...تَقْلُبُ
Duhân Sûresi	29	XXVII, 247	19, 580	...وَالْقَمَرِ
Ahkâf Sûresi	35	XXVIII, 35	20, 57	...أَتَى

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Hucurat Sûresi	10	XXVIII, 129	20, 222	...تَمِيمٌ
Necm Sûresi	1	XXVIII, 279	20, 480	...كَسِيئًا
Kâmer Sûresi	31	XXIX, 55	21, 14	...يُيُوضُّهَا
	43	XXIX, 65	21, 31	...الْفِدَاءُ
	49	XXIX, 73	21, 44	...قَادِرٌ
	50	XXIX, 76	21, 49	...لا يَفِرُّ
Rahmân Sûresi	46	XXIX, 123	21, 131	...لَا السَّهْمَيْنِ
Vâkıa Sûresi	10	XXIX, 145	21, 171	...شِغْرَى
Hadîd Sûresi	10	XXIX, 220	21, 297	...أَصْنَعُ
	13	XXIX, 224	21, 304	...الطَّبَّاءُ
	13	XXIX, 224	21, 305	...مَنْظَرًا
	18	XXIX, 231	21, 316	...تَرْجُمَانٍ
	25	XXIX, 243	21, 336	...أَنْفَاسِهِ
Haşr Sûresi	2	XXIX, 280	21, 401	...دِيَارًا
	9	XXIX, 287	21, 411	...وَرُوحًا
	23	XXIX, 293	21, 422	...وَالنُّكْرَ
Saff Sûresi	9	XXIX, 316	21, 465	...ذُهِبَ
Cuma Sûresi	5	XXX, 6	21, 482	...لَا يَغْنِيَنِي
	6	XXX, 6	21, 483	...الْأَحْيَاءِ
	8	XXX, 7	21, 484	...بِسَلَامٍ
Münâfikûn Sûresi	5	XXX, 15	21, 500	...كَانَا
	10	XXX, 19	21, 506	...الْحَدِيدَا
Mülk Sûresi	4	XXX, 59	21, 583	...فَصَاوُهُ
Kalem Sûresi	1	XXX, 77	22, 37	...السَّجُومِ
	3	XXX, 80	22, 42	...طَعَامُهَا
	6	XXX, 82	22, 46	...بِالْفَرَجِ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Kalem Sûresi	13	XXX, 84	22, 50	...الْفَرْدُ
	16	XXX, 87	22, 54 (İki şiir)	...الْأَخْطَلِ، الْخَرَّاطِيمِ
	25	XXX, 89	22, 58	...الْمُغَلَّةِ
	42	XXX, 94	22, 67 (Altı şiir)	...سَاقِي، وَلَا تَسْنَامُ، الصُّرَّاحِ شَمْرًا، عُرَاقِهَا، فَجَدُّوا ...الْأَقْدَامِ، الْجَازِرِ
	51	XXX, 100	22, 77 (İki şiir)	
Hakka Sûresi	12	XXX, 107	22, 92	...زَادِ
	25	XXX, 113	22, 103	...أَعْظَمُ
	34	XXX, 115	22, 106	...الرَّثَاعَا
	36	XXX, 116	22, 107	...وَجِيعِ
	45	XXX, 118	22, 112	...الْيَمِينِ
Me'âric Sûresi	1	XXX, 121	22, 120	...طَبِيبِ
	1	XXX, 122	22, 120	...وَلَمْ تُصِبْ
	16	XXX, 128	22, 130	...شَوَاتُهُ
	36	XXX, 131	22, 137	...السَّمَاءِ
Nûh Sûresi	11	XXX, 138	22, 150	...غَضَابًا
	13	XXX, 138	22, 150	...أَسْعَهَا
Cin Sûresi	9	XXX, 157	22, 181 (İki şiir)	...طَنِبًا، الدَّمِ
	20	XXX, 164	22, 193	...لَمْ تُقَلِّمِ
Müzzemmil Sûresi	17	XXX, 184	22, 228	...شَيْبًا
	18	XXX, 185	22, 229 (Üç şiir)	...السَّحَابِ، مَكْحُولٍ، إِنْقَالَهَا
Müddessir Sûresi	4	XXX, 192	22, 242	...ثِيَابُهُ، مُحَرَّمِ
	4	XXX, 192	22, 243	...وَتَأَزَّرَا
	6	XXX, 195	22, 248	...مُخْلِذِي
	33	XXX, 209	22, 270	...الدَّابِرِ
	38	XXX, 210	22, 272	...وَجَنْدَلِ
Kiyâmet Sûresi	1	XXX, 214	22, 281	...أَخْرُ
	11	XXX, 221	22, 293	...وَزُرُ
	23	XXX, 227	22, 303	...الْخَلَاصَا
	23	XXX, 227	22, 304 (İki şiir)	...نَاطِرًا، مِيْلًا

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Kıyâmet Sûresi	23	XXX, 227	22, 305	نِعْمًا...
	23	XXX, 229	22, 306	الْخَلَاصَا...
	23	XXX, 229	22, 307 (İki şiir)	الْخَلَاصَا، مُلْكُ...
	26	XXX, 230	22, 309	التَّرَاقِي...
	29	XXX, 232	22, 312	شَمَّرًا...
İnsan Sûresi	2	XXX, 236	22, 323	مَشِيحُ...
	13	XXX, 248	22, 343	رَهَر...
Mürselât Sûresi	2	XXX, 264	22, 372	وَالْمُدْبِرِ...
	9	XXX, 269	22, 379	المبهم...
	16	XXX, 271	22, 383	مُسْتَحْقِبِ...
	32	XXX, 277	22, 393	كطرافِ...
Nebe Sûresi	6	XXXI, 7	22, 416	تَكْذِبُ...
	6	XXXI, 8	22, 417	يَتَوَهَّجُ...
	22	XXXI, 14	22, 428	الْبُرْدُ...
	22	XXXI, 15	22, 430	الْبَالِي...
	22	XXXI, 17	22, 433	شِفَاءَنَا...
	22	XXXI, 18	22, 433	كِذَابُهُ...
	36	XXXI, 22	22, 440 (İki şiir)	حِسَابًا، بِجَاءِ عِ...
Nâziat Sûresi	18	XXXI, 39	22, 471	جَذِيمَا...
	27	XXXI, 47	22, 484 (İki şiir)	الْحَبَالَا، قَادِرُ...
Abese Sûresi	15	XXXI, 58	22, 506	مَشْتَيْتُ...
	31	XXXI, 63	22, 514	وَالْمَكْرَعُ...
	37	XXXI, 64	22, 516	الْمُحْفَلِ...
Tekvir Sûresi	8	XXXI, 69	22, 528	فَلَمْ تُؤَادُ...
	17	XXXI, 72	22, 532 (İki şiir)	وَعَسْعَسْنَا، عَسْعَسْنَا...
İnfitar Sûresi	19	XXXI, 86	22, 557	قَالَ...
Mutaffifîn Sûresi	25	XXXI, 99	22, 580	السَّلْسَلِ...
	35	XXXI, 102	22, 585 (İki şiir)	وَتُحْمِدُ، التَّوَابِ...
İnşikâk Sûresi	2	XXXI, 103	23, 7	أَذْنُوا...
	19	XXXI, 111	23, 21	الْوَاوِجِدِ...

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Burûc Sûresi	9	XXXI, 120	23, 40	...الْكِنَاءِيبِ
	14	XXXI, 123	23, 45	...وَدُوداً
Târîk Sûresi	7	XXXI, 129	23, 55	...كَالسَّجْنِجَلِ
	16	XXXI, 133	23, 62	...الْجَاهِلِينَ
	17	XXXI, 133	23, 63	...رُودٍ
A'lâ Sûresi	1	XXXI, 136	23, 68	...عَلَيْكُمْ
	11	XXXI, 146	23, 84	...أَطْوَلَ
Ğâşiye Sûresi	6	XXXI, 152	23, 97	...النَّحَّاءِضُ
	11	XXXI, 154	23, 101	...لَمَغْرُورٌ
Fecr Sûresi	4	XXXI, 164	23, 118	...الدِّمَا
	7	XXXI, 166	23, 121	...الْبُحْثِ
	10	XXXI, 168	23, 124	...الْأَوْتَادِ
	26	XXXI, 176	23, 137	...الرِّتَّاعَا
Beled Sûresi	13	XXXI, 184	23, 154	...الْأَغْلَالِ
	13	XXXI, 186	23, 157	...جِدُّهُ
Leyl Sûresi	20	XXXI, 206	23, 196	...الْعَيْسُ
Duhâ Sûresi	2	XXXI, 207	23, 201	...سَجَى
Alak Sûresi	1	XXXII, 13	23, 253	...بِالسُّورِ
	3	XXXII, 16	23, 258	...الْفَضْلَا
Kadr Sûresi	1	XXXII, 28	23, 280	...الدِّيَارِ
Âdiyât Sûresi	2	XXXII, 65	23, 347	...رَنَادَا
	8	XXXII, 68	23, 352	...الْمُتَشَدِّدِ
	10	XXXII, 68	23, 353	...الْحَصَائِلِ
Tekâsür Sûresi	1	XXXII, 77	23, 372	...رُوزَاهَا
Asr Sûresi	1	XXXII, 85	23, 388	...الْأَجَلِ

Sûre	Ayet	Arapçasında	Türkçesinde	Beyit sonu
Kureyş Sûresi	1	XXXII, 106	23, 429	...فُرُشًا
	1	XXXII, 106	23, 430 (İki şiir)	...فَهْرٍ بَقَاءَ
	2	XXXII, 107	23, 431	...كَالْكَافِي
Mâûn Sûresi	1	XXXII, 111	23, 439	...الْعَلَابِ
	7	XXXII, 116	23, 447	...مَجًّا
Kevser Sûresi	1	XXXII, 124	23, 463	...كُوْنِرًا
	2	XXXII, 130	23, 474	...الْمُتَنَاجِرِ
Kâfirûn Sûresi	6	XXXII, 147	23, 504	...وَدِينِي
Nasr Sûresi	1	XXXII, 150	23, 509	...ثَمَّ
	3	XXXII, 163	23, 530	...بَقِي
	3	XXXII, 164	23, 532	...ثَمَّ
Tebbet Sûresi	4	XXXII, 172	23, 548	...عَصَيْنَا
İhlas Sûresi	2	XXXII, 181	23, 564 (İki şiir)	...الصَّمَدِ, الصَّمَدُ
Felak Sûresi	3	XXXII, 194	23, 590	...وَالْأَرْقَا

SONUÇ

İlahi bir kelim olan Kur'an'a karşı en temel görevimiz onu okumak, doğru olarak anlamak ve O'nun ahlakıyla ahlaklanmaya çalışmaktır. Bu sebeple bu ilahi mesaja muhatab olan Müslümanlar O'nu anlamak için ilk devirlerden itibaren çok çeşitli yollara başvurarak, yeni yöntem ve teknikler geliştirerek ciddi emekler sonucunda değerli eserler ortaya koymuşlardır. Şüphesiz Kur'an'ın anlaşılmasında onun dili olan Arapça kaçınılmaz olarak müfessirlerin üzerinde en çok durdukları noktalardan biri olmuştur. Gerek Rivayet gerekse Dirayet tefsiri çalışmasında bulunan müfessirler Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için Arapça'nın belagat ve fesahatine başvurmak suretiyle açıklamalar getirmişlerdir. Şüphesiz bir dilin gücünü ve edebi özelliklerini en iyi şekilde ortaya koyduğu tür şiidir. Bu sebeple tefsir çalışmasında bulunan âlimler gerek islam öncesi gerekse islam sonrası Arap şiirine başvurmak suretiyle bazı Kur'an kavramlarına açıklık getirmişler bazen de şiirle istişhad sonucu farklı manalar vererek Kur'an'a yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Bu da, Kur'an tefsirine zenginlik katmıştır. Bununla beraber Kur'an'da geçen şiir ve şairle ilgili bazı olumsuz ifadelerden dolayı tefsirine şiirden delil getirmekten uzak duran âlimler de olmuştur. Ancak pek çok müfssir Kur'an tefsirinde şiirle istişhada başvurmuştur. Çünkü Allah Kur'an'ın apaçık bir Arapça ile indiğini haber vermiştir. (Yusuf: 12/2) Bu da Kur'an'ın anlaşılmasında onun dili olan Arapçaya dikkati iyice çekmiş ve bunun doğal sonucu olarak da şiirle istişhad Kur'an tefsirinde önemli bir yöntem halini almıştır. Ayrıca İbn-i Abbâs'ın (ö. 687) "*Şiir Arabın divanıdır. Kur'an'dan bir kelimenin mânasını anlayamadığımız zaman, Arabın divanına müracaat eder, bilmediğimizi ondan öğreniriz*" demesi sahabe devrinde bile tefsirde şiirden faydalandığını göstermektedir.

Tezimizin konusu olan Râzî'de tefsirinde deliller arasında şiirle istişhada pekçok defa müracaat etmiştir. Tefsîr-i Kebîr'i baştan sona taradığımızda karşımıza 600'ü aşkın yerde şiirle istişhad'a müracaat edildiğini tesbit ettik. Bazen bir şiiri birden fazla yerde delil olarak kullandığını gördük. Râzî, şiirini kullandığı şairlerin isimlerini verdiği gibi bazen de "şair demiş ki", "birisi demiş ki" gibi ifadelerle başlayan şiirlerede eserinde yer vermiştir. Râzî eserinde yaklaşık 130 şairin ismini vererek şiirlerini delil olarak kullanmıştır. En çok şiirlerine müracaat ettiği şairler ise İmru'ül-Kays (ö. 540), A'sâ (ö. 629), Lebîd (ö. 661), Nabîğa (ö. 685), Cerîr (ö. 728), Ferezdak (ö. 732), Mütenebbî (ö.

965), Ebü'l Ala El-Maarri (ö. 1057), gibi isimlerdir. Râzî şiirle istişhadı bir amaç olarak görmemiş sadece Kur'an'ı doğru anlama noktasında bir yöntem olarak kullanmıştır. Bunu da şiirle istişhad edilerek verilen bir manaya başka bir şiiirden delil getirmek suretiyle itiraz ettiğinde görmekteyiz. Râzî'nin, şiirle istişhadı sarf ve nahiv konularıyla ilgili dilsel açıklamalar yapma noktasında, arap dilinin belagatına vurgu yapma noktasında, manayı pekiştirmek için ve özellikle de farklı manalar kazandırma ve müşkil kavramlar ve konulara izah getirmek noktasında çok etkili olarak kullandığına şahit olduk. Bu noktadan hareketle eserde yer alan tüm şiirleri inceledikten sonra manaya direk etki eden farklı bir bakış açısı kazandıran sıkıntılı konulara çok güzel izahlar getirdiğini düşündüğümüz çarpıcı ve etkili elli şiiri tezmizin konusu yaparak Râzî'nin şiir konusunda ne kadar etkin ve yetkin bir kişi olduğuna şahit olduk ve bunu bu çalışmamızda izah etmeye ve ortaya koymaya çalıştık. Sonuçta Râzî tefsirinde pek çok konuda olduğu gibi şiirin de tam anlamıyla Kur'an'ın doğru anlaşılması noktasında ne kadar etkili olarak kullandığını gördük ve bu büyük eserin Kur'an'a hizmet noktasında asırlar boyu bu görevi layıkıyla yaptığına ve yapacağına şahit olduk.

KAYNAKÇA

- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs 'Ammâ İştehere Mine'l-Ehâdîsi 'alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetü't-Türasi'l-İslami, Halep trsz.
- Adıgüzel, Mehmet, *Kıraatlar Açısından Fahrüddin Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'i*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.
- Altundağ, Mustafa, “Huruf-i Mukatta’a” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1998.
- el- Askalanî, Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Hacer, *Lisânu'l-Mizan*, 2. bsk. Beyrut 1971.
- Avcı, Casim, “Kureyş”, mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2002.
- Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer, *Hizânetü'l-edep ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-Arab*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-hancî, Kahire 1984.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhü'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul trsz.
- _____, *Sahîhü'l-Buhârî*, I-IX, el- Münîriyye, Mısır trsz.
- Bulut, Mehmet, “İsmet” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001.
- el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed es-Sadık Kâmhavî, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1985.
- Cebeci, Lütfullah, “Mefâtihu'l-Gayb” mad., *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2003.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Fahrüddin er-Razi ve Tefsiri*, A.Ü.İ.F.D., Sayı 2, Ankara 1977.
- Çakan, İ. Lütfü, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1998.
- Çetin, Nihad M, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul 1973.
- Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-I, Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Ankara 2009.

- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, MÜİF Yayınları, İstanbul 2008.
- Duğaym, Semih, *Mevsuatu Mustalahati İlmi'I-Kelami'I-İslami*, Beyrut 1998.
- Duman, M. Zeki, “Huruf-i Mukatta’a” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1998.
- Durmuş, İsmail, “İstişhâd”, mad., *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001.
- Ebu Dâvud, Süleyman İbnû'l-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebu Dâvud*, Dâru İhyâi's-Sünneti'n Nebeviyye, Beyrut trsz.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-Âmüdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm İlâ Mezâyel Kur'ani'l-Kerim*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut trsz.
- Elmalılı, M. H. Yazır, *Kur'ân-Kerîm ve Yüce Meâli*, Sad. Sadî Çögenli, Nevzat H.Yanık, thk.Sıtkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul 1994.
- Eroğlu, Ali, ‘Şiirle İstişhâd Ve İstişhâd Açısından Medârik’, *A.Ü.İ.F.D.*, Sayı 11, Erzurum 1993.
- Eroğlu, Muhammed, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1998.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev.Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 2000.
- Gümüş, Sadreddin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990.
- Harrasi, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bsk. Beyrut 1985.
- Hındavî, Hasan, *Menhicu's-Sarfıyyîn ve Mezahibuhum*, Dimaşk 1989.
- Işık, Emin, “Ebû Bekr İbnûl-Enbârî”, mad., *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2000.
- İbn Hallıkân, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefayatu'l-Ayân ve Enbâu Ebnai'z-Zemân*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü Nehdeti'l-Misriyye, 1.bsk. Kahire 1948.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâi İsmail b. Ömer İmâdü'd-Din, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Türâsil'l-Arabi, Beyrut 1969.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1990.

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem el-İfrikî, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 1968.
- İbrahim Mustafa, Hamid Abdülkadir, Ahmed Hasan Zeyyat, Muhammed Ali Neccar, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1986.
- İslâmoğlu, Mustafa, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yay. 9. bsk. İstanbul 2011.
- Kâdî Abdülcebbâr, *Tenzihü'l-Kur'an Ani'l-Metâin*, Darun-Nehdatil-Hadîse, Beyrut trsz. _____, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, thk. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, İbrahim Medkûr, Taha Hüseyin, Matbaâtu Mısır, Kahire 1962.
- _____, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (Çev.: İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, İstanbul 1993.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensâri, *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Dâru İhyâi't-Turâs'il-Arabiyy, Beyrut trsz.
- Kutluer, İlhan, "İbnü'r-Râvendî", mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2000.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hatib el-Basrî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsîrü'l-Mâverdî*, thk. Es-Seyyid b. Abdülmaksut b. Abdurrahim, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1.Bsk. Beyrut 1992.
- Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'âniye*, 4.bsk., Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1971.
- Mevlana Celaleddin er-Rûmî, *Mesnev-i Şerif*, (Çev.: Amil Çelebioğlu), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972.
- Mukâtil b. Süleymân el-Belhî el-Horâsânî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1.Bsk., thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, (Çev.: M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yayınları, İstanbul 2004.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2005.
- Öğmü, Harun, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri (II./VIII. Asır Çerçevesinde)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

- _____, *Taberî Tefsîrinin Şiirle İstişâd Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi*, Bir Müfessir Olarak Muhammed B. Cerîr Et-Taberî Sempozyumu, 1.Bsk., Konya 2010.
- Râgıb el-İsfehânî, el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Fadl, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.
- Râzî, Fahrûddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Meâtihu'l-Gayb)*, et-Matbaatu'l-Behiyyeti'l Mısıryye, Kahire 1938.
- _____, *Esâsü't-Takdîs*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1986.
- _____, *el-Mahsul fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, thk. Taha Cabir Feyyaz el-A'levânî, Müessesetü'r-Risâle, 2. Bsk., Beyrut 1992.
- es-Safedî, Selahuddin Halil b. Eybek, *Kitabu'l-Vâfi Bi'l-Vefâyat*, Darû'n-Neşr, Franz Steiner, 2.Bsk. B. Paysbaden 1974.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celâleddin, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.
- _____, *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv*, (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975.
- _____, *er-Risâle*, (Çev.: Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan), TDV Yayınları, Ankara 1996.
- es- Sübkî, Tacüddîn, *Tabakâtü's- Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Mısır 1964.
- Şafîî, Muhammed b. İdris, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Abdul-Ğan'i Abdu'l-Halîk, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trsz.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an*, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2.Bsk. Kahire 1954.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî*, Beyrut trsz.
- _____, *el- Câmiu'l- Kebîr*, I-VI, Dârü'l- cîl, Beyrut 1998.
- Topaloğlu, Bekir “Müheymin” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2006.

_____, “Samed” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2009.

Tülücü, Süleyman “Muallakât”, mad., *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2005.

Uludağ, Süleyman, *Fahrettin Râzî Hayatı/Fikirleri/Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.

Yardım, Ali, *Hadîs I-II*, 3.baskı, Damla Yayınevi, İstanbul 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki “Müşebbihe” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001.

_____, “Kader” mad. *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 2001.

_____, “Fahreddin er-Razi” mad., *DİA*, TDV. Yay., İstanbul 1994.

Yıldırım, Zeki, *Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîr'inde Fıkıh Usulü Uygulaması*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.

_____, *İhtilafın Menşei, Konusu ve Çeşitleri*, A.Ü.İ.F.D., Sayı 15, Erzurum 2001.

Yılmaz, Ali, *Fahrüddîn er-Râzî'nin et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb) Adlı Eserinde Tenâsiüb ve İnsicâm*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.

ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut trsz.

Zemahşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Thk. Adil Ahmed Abdul-Mevcud, Ali Muhammed Muavvîd, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Recep ÇAKMAK
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum / 13. 06. 1978
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dokuz Eylül Ün. İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmen)
İletişim	
E-Posta Adresi	r_cakmak25@hotmail.com
Tarih	17.01.2019